

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

ÚSTAV PRO ARCHEOLOGII

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vojtěch Peksa

Středověké osídlení Podbořanska

Medieval settlement in the Podbořany region (NW Bohemia)

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

Konzultant: Bc. Martin Volf

Praha 2014

Za pomoc, cenné rady a zároveň trpělivost při tvorbě bakalářské práce bych tímto chtěl poděkovat mému vedoucímu prof. PhDr. Janu Klápště, CSc. Velký dík patří mému konzultantovi Bc. Martinu Volfovi za podnětné diskuze a poskytnutí nedocenitelných rad při zpracování práce. Zvláště pak za to, že jsem se v archeologii dostal na takovou úroveň. Dále bych chtěl poděkovat celému kolektivu z Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě za možnost účastnit se archeologických výzkumů a přístup k mnoha informacím a materiálům. V neposlední řadě musím poděkovat své rodině, rodičům a bratrovi, za péči a podporu po celou dobu mého studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia, či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 4. 2014

Abstrakt

Předložená práce se věnuje středověkému osídlení na Podbořansku, zdánlivě okrajovému, ale pro další rozvoj poznání vývoje osídlení ve středověku v severozápadních Čechách, nesmírně zajímavému území. Největší důraz je kladen na období přechodu mezi raným a vrcholným středověkem, tedy na dobu tzv. středověké proměny. Hlavním východiskem je katalog archeologických nálezů, který umožňuje získat základní představu o středověkém osídlení Podbořanska. Tyto údaje doplňuje nástin regionální archeologické chronologie a systém několika krajinných sond, které jsou snahou o celkovou a detailní rekonstrukci středověkého sídelního obrazu. Pro postihu vývojových tendencí je samozřejmě využíváno svědectví písemných a kartografických pramenů. Základním cílem je tak zachycení základních proměn osídlení, a zároveň jejich zapojení do širšího kontextu této části Čech.

Klíčová slova

Středověk, Podbořansko, archeologie, středověká proměna, dějiny osídlení, krajinná sonda

Abstract

The present work is focused on the medieval settlement in Podbořany region (Czech Republic), seemingly marginal but extremely interesting territory for the progress of knowledge of the medieval settlement development in north-western Bohemia. I emphasised mainly to the transition period between early and high middle Ages called the medieval transformation. The main aim of the study was to capture the main settlement changes and to integrate them to the wider context of this part of Bohemia. The basic source of the data represented Catalogue of archaeological finds. These records were enriched with the outline of the regional archaeological chronology as well as with the data from several landscape probes which tried to achieve a comprehensive and detailed reconstruction of the medieval settlement image. Written documents as well as cartographic sources were used to capture developmental tendencies.

Keywords

The Middle Ages, Podbořany region, archaeology, medieval transformation, history of settlement, landscape probe

Obsah

Úvod.....	9
1. Geomorfologické a přírodní poměry	10
2. Seznam sídelní jednotek	15
3. Katalog středověkých archeologických nálezů.....	19
4. Nástin regionální archeologické chronologie	21
4.1. Nálezová základna	21
4.2. Keramické třídy	22
4.2.1. Definice keramických tříd.....	22
4.3. Původ a chronologie keramiky	23
4.3.1. Nástin relativní chronologie.....	23
4.3.1.1. Srovnávací soubory	26
4.3.2. Možnosti absolutní chronologie.....	27
5. Krajinné sondy.....	29
5.1. Buškovice.....	29
5.1.1. Obecná charakteristika.....	29
5.1.2. Současný stav poznání	29
5.1.2.1. Kostel Narození Panny Marie.....	29
5.1.2.2. Tvrz.....	30
5.1.2.3. Vesnické jádro a městečko	32
5.1.3. Archeologické prameny	35
5.1.4. Katastrální území	36
5.2. Očihov.....	36
5.2.1. Obecná charakteristika.....	36
5.2.2. Současný stav poznání	37
5.2.2.1. Vesnické jádro	37
5.2.2.2. Kostel sv. Martina.....	39
5.2.3. Archeologické prameny	41
5.2.4. Katastrální území	43
5.3. Podbořanský Rohozec.....	44
5.3.1. Obecná charakteristika.....	44
5.3.2. Současný stav poznání – šlechtická sídla.....	44
5.3.2.1. Křečov	44

5.3.2.2. Budiš	52
5.3.3. Současný stav poznání – vesnická jádra	55
5.3.3.1. Podbořanský Rohozec	55
5.3.3.2. Nová Ves	56
5.3.4. Katastrální území	57
5.4. Podbořany	59
5.4.1. Obecná charakteristika	59
5.4.2. Současný stav poznání	59
5.4.2.1. Městské jádro	59
5.4.3. Archeologické prameny	63
5.4.3.1. Poloha 1: Východní část vrchu Homole	63
5.4.3.2. Poloha 2: Dolnice („V pekle“).....	63
5.4.3.3. Poloha 3: Levý břeh Doláneckého potoka.....	64
5.4.3.4. Poloha 4: Pole u zahrádek	65
5.4.3.5. Poloha 5: Zahrada p. Lokajička (čp. 517)	65
5.4.3.6. Poloha 6: Západní strana náměstí.....	65
5.4.3.7. Poloha 7: „Na Kopci“ (u katolického kostela)	66
5.4.4. Katastrální území	67
5.5. Pšov.....	68
5.5.1. Obecná charakteristika	68
5.5.2. Současný stav poznání	68
5.5.2.1. Vesnické jádro	68
5.5.2.2. Kostel sv. Kříže a Všech svatých	70
5.5.3. Archeologické prameny	72
5.5.3.1. Poloha 1: Východně od obce (za zahradou p. Schmieda)	72
5.5.3.2. Poloha 2: Na Körnerově poli (na cestě k Letovu)	73
5.5.3.3. Poloha 3: Okolí starého hřbitova („ na kostele, na valách“)	73
5.5.3.4. Poloha 4: Terasa SV od obce.....	75
5.5.3.5. Poloha 5: Pole při východním úpatí Rubína.....	75
5.5.4. Katastrální území	77
5.6. Vroutek.....	78
5.6.1. Obecná charakteristika	78
5.6.2. Současný stav poznání	78

5.6.2.1. Vesnické jádro	78
5.6.2.2. Kostel sv. Jakuba Většího.....	81
5.6.2.3. Hřbitov.....	83
5.6.2.4. Šlechtické sídlo.....	85
5.6.2.5. Příkop.....	88
5.6.3. Archeologické prameny	90
5.6.4. Katastrální území	91
6. Sídelně historický vývoj osídlení na Podbořansku	93
6.1. Dějiny bádání	93
6.2. Raný středověk	94
6.2.1. Struktura a vývoj sídelní sítě.....	94
6.2.1.1. Hradiště Rubín.....	94
6.2.1.2. Sídliště	99
6.2.1.3. Pohřebiště	101
6.3. Vrcholný středověk.....	104
6.3.1. Struktura a vývoj sídelní sítě.....	104
6.3.1.1. Osidlování Doupovských hor	109
6.4. Cesty	111
Závěr	114
Seznam použité literatury a pramenů.....	115
Literatura	115
Prameny.....	124
Přílohy.....	125
Tabulky	125
Obrazové přílohy.....	134

Úvod

Bakalářská práce se zabývá středověkým osídlením Podbořanska, se zvláštním důrazem na problematiku vývoje a postupu osídlení, především na přelomu raného a vrcholného středověku. Pro postihu základních dějinných tendencí je nutné se zabývat raným středověkem až časným novověkem.

Podbořansko díky své odlehlosti, způsobené výměnou obyvatelstva po roce 1945 a především vznikem vojenského újezdu Hradiště v Doupovských horách v roce 1953, i přes poměrnou blízkost některých regionálních center (Žatec, Louny, Kadaň), patří z archeologického a historického pohledu k méně poznaným regionům. Tento stav se daří zlepšovat až v posledních 20 letech, k čemuž by chtěla přispět i tato práce. Geograficky se jedná o současný podbořanský region, do roku 1960 samostatný okres Podbořany, dnes jižní část okresu Louny. Studované území zabírá zhruba jeho severní polovinu, především nejbližší okolí Podbořan (neúplný obdélník o rozměrech cca 11 × 8 km). Bylo takto záměrně vymezeno, aby do něj mohly být zahrnuty geomorfologicky rozdílné části poskytující rozdílné podmínky pro vývoj osídlení. Oproti původnímu zadání, bylo z důvodu přílišného rozsahu nutné, i přes jejich kulturně-historickou hodnotu, upustit od studia lokalit v jižní části Podbořanska a také lokalit mimo území Ústeckého kraje (Valečsko, Jesenicko).

Východiskem bakalářské práce je charakteristika přírodních poměrů, seznam sídelních jednotek a katalog archeologických lokalit. Katalog obsahuje stručnou evidenci zahrnující všechny kategorie středověkých archeologických lokalit (venkovská sídliště, města, šlechtická sídla, sakrální stavby, pohřebiště). Na katalog navazuje nástin regionální archeologické chronologie. Východí kapitoly se stávají oporou pro výběr několika krajinných sond, do nichž se soustředí podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky (poznávanými mj. povrchovým průzkumem) dovolujícími řešení závažných sídelně historických otázek. Celkem šest sond o rozloze několika km² bylo vybráno vzhledem k jejich kulturně-historické hodnotě, archeologickým poznatkům a přírodním poměrům, ve kterých se nalézají.

Závěrečnou kapitolou je shrnutí vývoje osídlení ve středověku na základě souhrnu dostupných pramenů, tj. např. písemných pramenů, stavebních památek, archeologických nálezů a mapových podkladů. Součástí je kapitola o cestách, která se snaží postihnout napojení studovaného území na dálkové obchodní trasy a tedy o jeho zasazení do širších regionálních souvislostí.

1. Geomorfologické a přírodní poměry

Z hlediska geomorfologických a přírodních podmínek patří Podbořansko k velice rozmanitým oblastem. Dochází zde ke styku rozdílných geomorfologických částí, které bezesporu ovlivňovaly vývoj osídlení jak v pravěku, tak ve středověku. Kvůli větší přehlednosti a úplnosti byla popisovaná oblast přírodních podmínek rozšířena o části s Podbořanskem sousedících regionů.

Na území lounského okresu se stýkají tři ze sedmi geomorfologických soustav České republiky (Obr. 1, 2, 3). Krušnohorská soustava pokrývá jeho podstatnou část a je zde zastoupena třemi geomorfologickými celky: Českým středohořím na sever od Ohře, Mosteckou pánví na západě a severozápadě a Doupovskými horami na západě. Poberounská soustava zasahuje do okresu na jihozápadě celkem Rakovnické pahorkatiny a na jihu při hranici s okresem Rakovník celkem Džbán. Nejnižší položená část území okresu Louny, Dolnooharská tabule, je již součástí České tabule (*Demek – Mackovčín 2006*). Mostecká pánev zasahuje do okresu Louny z území Mostecka a Chomutovska. Na první pohled se jedná o fádní roviny s menšími vodními toky a širokým údolím Ohře. Velké plochy krajiny jsou využívány převážně k zemědělské výrobě, zeleň se v této krajině vyskytuje výjimečně (*Roedl a kol. 1999, 33*). V okrese je Mostecká pánev zastoupena Žateckou pánví (*Demek – Mackovčín 2006, 525*), která na severu vstupuje do studovaného území v podobě (od Z k V) Měcholupského úvalu, Čeradické plošiny (např. Homole 354 m n. m., Rubín 351 m n. m.) a Pětipeské kotliny (např. Podbořanský vrch 327 m n. m.). Doupovské hory zasahují svým okrajem do západní části okresu Louny (*Demek – Mackovčín 2006, 126*), a zabírají tak více než polovinu vybraného regionu. Tento původně třetihorní stratovulkán dosahuje svými výběžky až ke Kadani. Z hornin převládají čediče, tufy a tufity, které poskytují hlinité až jílovité, na živiny bohaté půdy. Reliéf krajiny je podmíněn stratovulkanickou stavbou a má charakter ploché hornatiny. Typická výška území je v rozmezí 300–750 m n. m. Vzhledem k nadmořským výškám, klimatickým podmínkám a podobnému geologickému podloží je podbořanská část Doupovských hor (podcelek Rohozecká vrchovina – Skytalský vrch 552 m n. m., Chlum 539 m n. m.) z přírodovědeckého hlediska spíše obdobou Českého středohoří než obrazem poměrů v jejich centrální, téměř horské části (*Roedl a kol. 1999, 33*). Rakovnická pahorkatina tvoří svérázný přírodní celek (*Demek – Mackovčín 2006, 375*), který zasahuje na území okresů Louny, Rakovník a Plzeň-sever (*Roedl a kol. 1999, 34*). Charakteristickou zvláštností této pahorkatiny je zachovalost lesních komplexů. Sama jako podcelek Plzeňské pahorkatiny zasahuje do severní poloviny Podbořanska sníženinou Kryrské pahorkatiny (např. Hůrka 436 m n. m.). Džbán

(Džbánská pahorkatina) představuje nevysokou vrchovinu (max. 534 m n. m.). Geologická stavba Džbánu je celkem jednoduchá a jednotná. Podklad tvoří výlučně sedimenty, tj. měkké horniny křídového útvaru. Na povrchu většinou převládá opuka. Geomorfologické poměry, do jisté míry ovlivňované geologickým složením, podmiňují vznik sesuvů a poklesů. Důležitým prvkem reliéfu Džbánu jsou proto četné erozní rýhy, strže a rokle (Roedl a kol. 1999, 34). Do studované části Podbořanska vstupuje svojí nejzápadnější částí (podcelek Domoušická vrchovina – např. Hůrka 437 m n. m.).

Nejstaršími horninami již konkrétně na Podbořansku jsou paleozoické žuly tiského masivu (mezi Ležkami a Tisem u Blatna) a maloplošné výchozy proterozoických břidlic a fylitů v okolí Lubence (Svejkovský 2009, 6, 75). V centrální části území vystupují k povrchu jílovce, prachovce, pískovce a slepence permského stáří. Výskyt těchto hornin je v krajině rozpoznatelný podle charakteristického červeného zbarvení ornice na polích, tzv. červenice (Svejkovský 2009, 7). V nadloží červenohnědých hornin leží kaolinizované pískovce tvořící ložiska kvalitních kaolinů, především v okolí Buškovic a Nepomyšle (Obr. 4). Na severovýchodě zasahuje na Podbořansko plošně malý výskyt hornin druhohorního křídového stáří (mezi Siřemí a Libořicemi) s často zachovalými schránkami mořských mlžů (Svejkovský 2009, 8, 46). Třetihorní sedimenty a vulkanické horniny pokrývají severní polovinu území Podbořanska. Složitá geologická stavba Doupovských hor je tvořena především různými typy čedičových hornin, v okolí Valče, Dětaně a Dvěrců je pak doplněná sladkovodními vápenci, tufy a tufity s bohatým paleontologickým materiálem (Svejkovský 2009, 54, 56, 66). Od severovýchodu zasahují na Podbořansko miocenní sedimenty pětipesko-žatecké pánve, která je součástí plošně rozsáhlé mostecké (dříve severočeské hnědouhelné) pánve (Svejkovský 2009, 11). Severně a severovýchodně od Podbořan je kvartérní pokryv tvořen jemnými navátými usazeninami – sprašemi a vápnitými sprašovými hlínami (Svejkovský 2009, 13). Geologicky nejmladší jsou na Podbořansku sedimenty (náplavy) pestrého složení v okolí vodních toků (Broum – Koutecký 2011?, 11).

Nejvyššími body v krajině jsou vrcholy v západní části Doupovských hor (kolem 700 m n. m.). Nejnižších výšek dosahuje toto území severně od Kněžic při potoku Leska (240 m n. m.). Střed sledovaného území je tvořen dvěma plochými pánevemi (okolí Podbořan a Vroutku), vklíněnými mezi východní výběžky Doupovských hor a nejzápadnější částí Džbánské pahorkatiny. Na severovýchodě region Podbořanska klesá k řece Ohři do Žatecké pánve, na jihovýchodě přechází do Rakovnické pahorkatiny. Stupeň zalesnění Podbořanska je velmi nízký, což zřejmě není způsobeno pouze lidskými zásahy (Obr. 6). Přirozenou formou krajiny ve sledované oblasti byla lesostep resp. kulturní step (Smetana 2001, 12). Na rozdíl od této části

regionu jsou oblasti Rakovnické pahorkatiny, Džbánské pahorkatiny a především Doupovských hor (dáno Vojenským újezdem Hradiště) charakterizovány rozsáhlými lesními komplexy (Obr. 2, 3).

Hydrograficky patří území regionu do povodí řeky Ohře (Roedl a kol. 1999, 36). Směrem k Ohři stéká Dolánecký potok (Vlček 1984, 89–90) a Leska (Vlček 1984, 152) se svými přítoky, pramenící v Doupovských horách a směřující svými toky na východ a severovýchod. Dále se do Ohře vlévá průtokem nejsilnější Blšanka (Vlček 1984, 63) s přítoky (levostranné: Mlýnecký potok, Podhora a Valovský potok), pramenící také v Doupovských horách a tekoucí k severovýchodu. Pravostranné přítoky Blšanky, zvláště Podvinecký, Očihovecký a Černocký potok otevírají svými údolními přechody z této části Poohří do Rakovnické kotliny.

V roce 1926 začala v Podbořanech pracovat meteorologická stanice (Smetana 2001, 11). Nejnižších průměrných teplot bylo ve 20. a 30. letech našeho století dosahováno v lednu, a to minus 2,1 °C, nejvyšších v červenci, a sice 18,2 °C. Celoroční průměrné teploty se pohybovaly mezi + 7 až 8 °C. Převažující směry větru jsou sever či severozápad. Sousední Žatecká pánev patří podle současného stavu klimatických poměrů do nejteplejších oblastí Čech, které vymezuje izoterma 8 °C. S postupující nadmořskou výškou průměrné roční teploty klesají. Na Rakovnické pahorkatině se pohybují mezi 7–8 °C, v Doupovských horách klesají na 5–7 °C (údaje ČHMÚ). V současnosti na Podbořansku pracuje jediná automatizovaná meteorologická stanice ve Strojeticích (další nejbližší v Žatci a manuální srážkoměrná v Mašťově). Porovnáme-li současná data se staršími, docházíme prakticky ke shodným výsledkům. Podle klimatického členění ČR leží sledované území v rozmezí klimaticky mírně teplé a teplé oblasti (Broum – Koutecký 2011?, 11), díky čemuž jsou klimatické poměry Podbořanska považovány za velmi příhodné pro zemědělství. Převážná část území se nachází v oblasti s průměrnými teplotami 6–7 °C a průměrným ročním úhrnem srážek pohybujícím se v rozmezí 350–700 mm (údaje ČHMÚ). Velký rozdíl v úhrnu srážek je způsoben srážkovým stínem Krušných a Doupovských hor. Také relativně velké výškové rozdíly na plošně malém území a místy členitý reliéf mají vliv na mikroklima dané oblasti (Broum – Koutecký 2011?, 12). V nižších polohách např. v okolí Podbořan je dosahováno počtu 50–60 letních dnů, s průměrnou teplotou v červenci 18–19 °C a srážkovým úhrnem ve vegetačním období 350 – 400 mm (Broum – Koutecký 2011?, 12). Ve vyšších polohách (např. okolí Lubence a Podbořanského Rohozce) klesá počet letních dnů na 20–30, průměrná teplota v červenci na 16–17 °C a srážkový úhrn činí 350–450 mm (Broum – Koutecký 2011?, 12). Plošné rozdělení srážek se tak značně shoduje se zeměpisným členěním této části severozápadních Čech. Nejsušší je Žatecká pánev, která patří ke srážkově nejchudším v Čechách vůbec (roční průměr 450–500 mm). V nejsušších letech dosahuje roční

úhrn srážek na Žatecku až 250 mm, což je hluboko pod normálem (*Roedl a kol. 1999, 37*). Na Rakovnické pahorkatině dosahuje ročním průměr 500–600 mm, v Doupovských horách dosahuje až 800 mm. Z hlediska pravděpodobnosti výskytu suchých let (kritérium vláhové jistoty) je prostor mezi Louny, Postoloprty, Žatcem a Podbořany suchou oblastí. Pravděpodobnost výskytu suchých let činí 56–71 %.

Půdní situace v okolí Podbořan vyplývá ze vzájemné souvislosti geologického podkladu, terénního reliéfu a množství srážek (*Tomášek 2007*). Podél Ohře mezi Chomutovem, Kadaní, Podbořany, Roudnicí a Libochovicemi se vyskytují karbonátové černozemě, avšak vyluhované a znehodnocené na slínech, píscích a jílech. Na střední a dolní Blšance, tedy v Žatecké pánvi, jsou zastoupeny půdy aluviálně-nivní, které jsou z hlediska zemědělství velmi příhodné (Obr. 5). V Pětipeské kotlině se nacházejí výrazné pásy a ostrovy spraší a sprašových hlín, které patří z půd k nejhodnotnějším. Na rozhraní Žatecké pánve s Rakovnickou pahorkatinou a dále v celém severním a severovýchodním podhůří Doupovských hor až k Žatci se nacházejí těžké jílovité půdy sedimentárních hornin, v části jihozápadní zejména hornin terciárních, v podhůří hlavně křídových, které jsou zemědělsky ještě poměrně příhodné. Ostrůvkovitě jsou v povodí střední Blšanky zastoupeny lehké písčité půdy pleistocenních a místy i terciárních náplavů, či ostrůvky podobných hornin sedimentárních. Pokud nejsou písčité až příliš, jsou úrodné. Naproti tomu zemědělská hodnota půd pleistocenních náplavů kolísá. Zemědělsky příhodná území vymezovaly v dobách počátků středověkého osídlení lužní lesy, smíšené dubohabrové háje a teplé okrsky šipákových a subxerofilních doubrav (*Neuhäuslová a kol. 2001, Obr. 7*). Na základě rekonstrukce geobotanických poměrů je možno konstatovat, že všechna tato společenstva jsou výrazně zastoupena v Žatecké pánvi. Lužní lesy jsou zejména v nivě Ohře a jejích přítoků. Lemují je většinou výrazné pruhy dubohabrových hájů, zastoupených především na Podbořansku při Doláneckém potoce, na levém břehu Blšanky ke Kryrům a pronikající též podél pravostranných přítoků Blšanky, zvláště Černockého potoka. Pozoruhodný je také výskyt dubohabrových hájů v předhůří Doupovských hor při pramenech Blšanky (*Smetana 2001, 12–13*). Pro nejstarší osídlení byly z hlediska přírodního prostředí nejpríhodnější podmínky v předhůří Doupovských hor, zvláště na středním a dolním toku Doláneckého potoka a Blšanky na severu a severovýchodě Podbořanska, a v Pětipeské pánvi. Důležitou informaci přináší údaje tereziánského katastru o bonitě poddanské půdy, jak ji před r. 1756 stanovily císařské komise (*Tereziánský katastr*). I když přitom nelze opomenout fakt, že celkovou bonitu v příslušné edici vyjadřuje číslo, které je vždy výsledkem průměru hodnoty půdy v jednotlivých katastrech (*Smetana 2001, 13*). Půda byla podle úrodnosti rozdělena do osmi kvalitativních tříd podle toho, kolikanásobně průměrná sklizená úroda

převýšila množství vysetého obilí. Číslování bonit vychází od 1. kategorie katastrů, kde sklizeň tvořila šestinásobek výsevu, a končí 8. třídou, kde býval sklizen pouze dvouapůlnásobek. Na základě tohoto historického pramene, vzniklého ještě před rozsáhlejšími zásahy člověka do životního prostředí, je možno konstatovat, že nejúrodnější půdy prostupovaly zhruba středem a východní částí Podbořanska (*Smetana 2001*, 13). Nejvýnosnější půdy 1. bonitní třídy byly v okolí Širokých Třebčic, Zlovědic a Vysokých Třebušic (severně od sledovaného území). Zemědělské půdy u Pšova byly klasifikovány do 3. třídy. Tyto úrodné půdy sem vystupovaly z Poohří ze severu a severovýchodu podél vodních toků (Lesky, Doláneckého potoka a Blšanky). Úrodné území se nacházelo i mezi nimi. Katastr samotných Podbořan byl zařazen do 5. bonitní třídy. Půdy 4. třídy měly katastry Hluban, Letova a Očihova. Odtud se táhly půdy 5. třídy směrem do Doupovských hor (Buškovice, Chmelištná), pokračující půdami Podbořanského Rohozce zařazenými do 6. třídy a Nepomyšle 7. třídy. Na jihovýchodě studovaného území měl nejvyšší bonitu katastr Strojetic (3. třída). Jih regionu v okolí Vroutku, Vidhostic a Skytal vyplňovaly půdy 6. bonitní třídy. V okolí Kryr a Libyně se vyskytovaly půdy dokonce 7. třídy.

2. Seznam sídelních jednotek

Seznam zahrnuje jednak soupis všech obcí a osad (prázdné kolečko), na základě stavu aktuálnímu k r. 2014, a také soupis zaniklých vesnic (černé kolečko), které jsou k jednotlivým lokalitám přiřazeny podle přibližné lokalizace provedené A. Profousem (1947, 1949, 1951; Profous – Svoboda 1957) a F. Roubíkem (1959). Seznam je řazen abecedně s uvedením základních historických údajů, které jsou u většiny lokalit rozšířeny a doplněny dále v textu. Tyto údaje tvoří první písemná zmínka (pz), existence sakrální stavby, či šlechtického sídla, opět se základními informacemi a literaturou. Čísla odkazují na mapy vývoje osídlení Podbořanska (Obr. 69–70) a mapy prvních písemných zmínek (Obr. 71–72), u zaniklých sídelních jednotek je číslo uvedeno, pouze pokud je možná lokalizace.

(1) Blšany

- Pz – 1238
- **Kostel sv. Michaela Archanděla** (farní – poprvé zmíněn r. 1354, barokní z let 1716–1717, nová věž z r. 1762)
- **Tvrz** (pz 1354, pustá po r. 1620 – přibližná poloha známa)
 - (1a) „**Sv. Václav**“ (první písemná zmínka r. 1369? – poloha známa, podle *Havrlant 2007* ves Nevechovice s dřevěným kostelem, uváděna koncem 14. stol.; *Roubík 1959* uvádí k r. 1380 jako Nenačovice-Nenachovice)
 - (**kostel sv. Václava** – poprvé zmíněn 1369?, barokní z let 1669–1678, zbořen r. 1791)

(2) Buškovice

- Pz – 1197? (*Profous 1947* uvádí predikát z r. 1272)
- **Kostel Narození Panny Marie** (farní – připomínán r. 1363, r. 1575 uváděn kostel sv. Jana, zbarokizován r. 1717)
- **Tvrz** (predikát 1272, první zmínka 1501, pustá 1594 – poloha známa)

(3) Dětaň

- Pz – 1401(predikát)

(4) Dolní Záhoří (v pramenech nejasné jaké Záhoří, v blízkosti také Záhořice u Žlutic a Záhoří u Věrušiček)

- Pz – 1378 (predikát)
- **Tvrz** (*Bělohávek a kol. 1985* uvádějí pro Horní Záhoří)

(5) Dvorce

- Pz – 1412 (predikát)
- **Tvrz** (pz 1412, zánik po třicetileté válce – poloha neznámá)

(6) Hlubany

- Pz – 1321 (predikát)
- **Tvrz** (pz 1385 – poloha známa)

- (7) **Horní Záhoří** (v pramenech nejasné jaké Záhoří, v blízkosti také Záhořice u Žlutic a Záhoří u Věrušiček)
- Pz – 1378 (predikát)
 - **Tvrz** (pz 1603, pustá r. 1623 – poloha známa, přestavěna v rámci hospodářského dvora)
 - **Očedělice** (pz 1359, poslední zmínka r. 1628 – *Profous-Svoboda 1957* ztotožňují s Horním Záhořím)
- (8) **Chmelištná**
- Pz – 1455
- (9) **Kryry**
- Pz – 1320 (predikát)
 - **Hrad** (postaven v 1. pol. 14. stol.?, pustý r. 1483, r. 1577 uváděn název Kozí Hrady)
 - **Kostel Narození Panny Marie** (farní – pz 1369, barokní přestavba r. 1722)
- (10) **Letov**
- Pz – 1325
 - **Kostel Navštívení Panny Marie** (farní – pz 1369, podle *Sedláček 1908* r. 1636 vyhořel a postaven na jiném místě na návsi, barokní postaven r. 1774)
- (11) **Libyně**
- Pz – 1338
 - **Kostel sv. Jiljí** (farní – pz 1338, barokně upravován)
 - **Hluboký-Hlubocko** (pz 1430, ves pustá r. 1509 – *Profous 1947* uvádí chybné umístění, ve skutečnosti zmiňována r. 1275, dnes tvrziště u dvora Zelený Důl mezi Lhotou a Novou Vsí jižně od Jesenice)
- (12) **Lužec**
- Pz – 1447
 - **Tvrz** (pz 1447, zánik mezi r. 1627 a 1794 – přibližná poloha známa, na místě zámku z 19. stol.)
- (13) **Nepomyšl**
- Pz – 1361
 - **Kostel sv. Mikuláše** (farní – pz 1361, zbarokizován v 1. pol. 18. stol.)
 - **Tvrz** (vznik před r. 1500?, pz 1550, přestavba na zámek po r. 1571 – poloha známa)
- (14) **Nová Ves**
- Pz - 1571
 - **Olší** (pz 1424, naposledy uváděna r. 1455 – přibližná poloha známa)
- (15) **Očihov**
- Pz – 1289 (predikát)
 - **Kostel sv. Martina** (farní – románský z 1. třetiny 13. stol., pz 1359, upraven v pozdní gotice, přestavěn r. 1790)
 - **Tvrz** (pz 1544, zánik v třicetileté válce? – poloha neznámá)
- (16) **Očihovec**
- Pz - 1275
- (17) **Podbořanský Rohozec**
- Pz - 1424
 - (17a) **Tvrz a ves Budiš** (pz 1424, zánik po r. 1455 – poloha známa)

- (17b) **Hrad Křečov** (pz 1338, r. 1543 pustý spolu s vesnicí a poplužním dvorem – poloha známa)
- (18) Podbořany**
- Pz – 1369
 - **Kostel sv. Petra a Pavla** (farní – pz 1369, r. 1400 uváděn kostel sv. Petra, barokní z r. 1734 a 1781)
 - **Rohozná** (predikát 1209, poslední zmínka r. 1253 – poloha neznámá, možná Podbořanský Rohozec?)
- (19) Pšov**
- Pz – 1186
 - **Kostel sv. Kříže a Všech svatých** (farní – románský z 13. stol.?, poprvé zmíněn r. 1366, současný barokní postaven r. 1767)
 - *st. Pšov* (pz 1186? – poloha známa)
- (20) Skytaly**
- Pz – 1358
 - **Kostel sv. Markéty** (farní – pz 1358, barokní z let 1782–84)
 - **Tvrz** (pz 1603, zánik po r. 1670 – přibližná poloha známa, na místě zámku u hospodářského dvora?)
 - **Vítovka** (predikát 1374, pustá r. 1542 – poloha neznámá, *Sedláček 1908* lokalizuje na pole u Skytaly)
 - **(20a) Kružín**
 - Pz – 1542
 - (r. 1542 ves Kruží hora pustá – dnes pouze samota a statek)
- (21) Strojetic**
- Pz – 1352
 - **Kostel Nanebevzetí Panny Marie** (farní – pz 1352, barokní přestavba r. 1701 a upraven r. 1834)
 - **Tvrz** (pz 1540, podle *Sedláček 1923* zánik ve třicetileté válce – přibližná poloha známa, na místě domů č. p. 9, 10 (12?) a 13)
 - **Boršice** (predikát 1310, poslední zmínka r. 1564 – poloha neznámá, lokalizována i k sousednímu Kolečovu)
 - **(21a) Březnice**
 - Pz – 1275
 - **Tvrz** (pz 1405 – poloha neznámá)
 - (*Anděl a kol. 1984* uvádějí vesnici jako zaniklou)
- (22) Valov**
- Pz – 1574
- (23) Vesce**
- Pz - 1407
 - **(23a) Mlýnce**
 - Pz – 1375 (predikát)
 - **Tvrz** (vznik po r. 1419, zbořena r. 1733 – poloha známa, na místě zámek)

(24) Vidhostice

- Pz – 1252 (predikát)
- **Kostel sv. Martina** (farní – pz 1358, barokní z r. 1791)
- **Tvrz** (*Sedláček 1923* uvádí vznik po r. 1473, doložena r. 1543, zánik 1587 – přibližná poloha známa? - pahorek „nový zámek“; r. 1585 postavena nová tvrz, r. 1655 přestavěna na barokní zámeček – poloha známa, součást hospodářského dvora)

(25) Vrbička

- Pz - 1382
 - (25a) **Tvrz a ves Lina** (bez písemných pramenů, existence ve 14. až 1. pol. 15. stol., možná ves *Polodssy* zmiňovaná 1424 – poloha známa)

(26) Vroutek

- Pz – 1227
- **Kostel sv. Jakuba Většího** (farní – stál snad již r. 1227, první písemná zmínka r. 1369, upravován na konci 16. stol., nejvyšší patro věže barokní)
(při něm hrabišické sídlo ze 13. stol.)
- **Tvrz** (pz 1441, zánik po třicetileté válce – přesná poloha neznámá, snad v prostoru hospodářského dvora)
 - **Bělenec** (pz 1412 – poloha neznámá, snad v okolí Mukoděl)

Souhrn:

26 katastrálních území

28 existujících sídelních jednotek (26 obcí, 2 osady)

11 zaniklých vesnic (7 alespoň přibližně lokalizovatelných) + 1 špatně lokalizovaná na Podbořansko

- 15 sakrálních staveb (z toho 2 zaniklé)
- 19 šlechtických sídel (2 hrady, 17 tvrzí – započítány i s první písemnou zmínkou z raného novověku)

3. Katalog středověkých archeologických nálezů

Vytvoření katalogu doplněného mapami, jako ukazatele současného stavu bádání, považujeme za nutnost. Poslední dva soupisy vznikly před více než dvaceti lety a dnes již neodpovídají stavu bádání. Soupis archeologické sbírky bývalého muzea v Podbořanech, který provedl *M. Dobeš (1992)* je nepostradatelným korpusem nálezů, které byly shromažďovány v muzeu v Podbořanech od r. 1926 až do jeho zrušení v r. 1963 (sbírka dnes uložena v regionálním muzeu K. A. Polánka v Žatci). V katalogu jsou zahrnuty veškeré předměty z archeologické části sbírek, které jsou řazeny podle archeologických kultur. Drobným nedostatkem pro další bádání je zahrnutí raně středověkých nálezů souhrnně pod pojem Hradištní nálezy. U většiny lokalit se však podařilo, buď přímou fyzickou kontrolou sbírek v muzeu v Žatci, nebo především pomocí dalšího katalogu *J. Bubeníka*, dataci a lokalizaci nálezů doplnit, či upřesnit. Katalog archeologických nálezů vytvořený v rámci práce *J. Bubeníka* o raně středověkém osídlení středního Poohří (*Bubeník 1988*), je zatím nepřekonanou prací, zásadní pro archeologické poznání celého regionu. Účelem vytvoření nového katalogu bylo především doplnění informací o vrcholně středověkých nálezech a také zařazení nálezů z nejnovějších archeologických výzkumů. Ty přinesly nové poznatky také z jižní části Podbořanska, kam archeologické bádání zasáhlo až v posledních několika letech.

Katalog byl vytvořen ve formě tabulky, která je podle našeho názoru přehlednější než rozsáhlý soupis archeologických nalezišť a nálezů. Tabulka (Přílohy – Tabulka 1) podává pouze základní přehled o nálezech bez nároku na bližší popisy a přesnou lokalizaci. Stejně tak literatura neobsahuje všechny zdroje (v uvedených pracích či textu lze dohledat další). Většina nálezů, včetně literatury, je detailněji rozebrána v dalších kapitolách. Tabulka má poskytnout přehlednou informaci o všech známých nálezech alespoň přibližně zařaditelných do raného (členěn do obecně přijímaných období, podle *Lutovský 2009*), či vrcholného a pozdního středověku (uváděn jednotně jako středověk). Poloha a lokalizace mohou často splývat, z důvodu ne vždy přesného umístění lokalit. Ve sloupci typ výzkumu byly vybrány tři kategorie: sběr (povrchový sběr, ať už náhodný, či systematický), výkop (arch. nálezy byly zjištěny při určitém zásahu do terénu, ale bez odpovídající dokumentace), arch. výzkum (k dispozici je alespoň základní dokumentace popisující nálezy a nálezovou situaci). Otazník značí neznámou informaci, ve sloupci typ (typ lokality) označuje lokalitu, kterou z důvodu nedostatečných informací nelze definovat jednoduchým rozlišením na sídliště (sídl.) nebo pohřebiště (pohř.). Čísla a malá písmena odkazují na jednotlivé lokality v mapových přílohách.

Jako podklad pro mapové přílohy byla vytvořena barevná mapa zobrazující sledované území na základně nadmořské výšky (bílá: do 350 m, světle šedá: 350–400 m, šedá: 400–500, tmavě šedá: nad 500 m), doplněná o hydrologickou síť vodních toků. Při její tvorbě bylo využito dat ZABAGED® (<http://geoportal.cuzk.cz/>). Za hlavní kritéria pro zobrazení archeologických lokalit v mapě byla určena datace (v mapě zohledněno různými barvami) a lokalizace nálezů. Výsledkem jsou tři mapy zobrazující osídlení Podbořanska v raném středověku (Obr. 66–68). Z důvodu u většiny vrcholně středověkých nálezů chybějících přesných nálezových kontextů bylo upuštěno od jejich samostatného mapového podkladu (většina z nich je detailněji popsána v rámci jednotlivých krajinných sond či byly využity pro vytvoření relativní chronologie keramiky). Katalog i mapové přílohy jsou vytvořeny tak, aby mohly být i v budoucnosti průběžně doplňovány o nálezy získané při archeologických výzkumech, vyvolaných na Podbořansku výrazně se rozvíjející stavební činností.

4. Nástin regionální archeologické chronologie

4.1. Nálezová základna

Keramika tvoří největší část nálezů, patří proto k nejdůležitějším pramenům i pro archeologické studium vývoje osídlení (*Bubeník 1988, 25; Klápště 1998*). Keramická produkce může při určitém stupni kritiky podat informace nejen o dataci a územních souvislostech, ale rovněž o sociálním uspořádání, ekonomickém a politickém vývoji v dané oblasti (*Bubeník – Meduna 1994, 191; Klápště 1997, 164*). Studium bylo omezeno na Podbořansko, tedy na oblast náležející ještě do severozápadních Čech, ale zároveň se jedná o prostor na rozmezí vlivů středních a západních Čech.

Pramennou základnou se staly tři dosud nepublikované soubory z Očihova¹, Hluban² a hradu Křečov³. Doplňujícím prvkem je publikovaný soubor z Vroutku.⁴ Kromě nálezů z Křečova, které byly získány povrchovým sběrem, se u ostatních jedná o soubory pocházející z relativně intaktních situací zjištěných při archeologických výzkumech. Ve všech případech soubory čítají maximálně stovky kusů keramických zlomků. Vzhledem k povaze nálezové základny bylo rozhodnuto o poměrně krátkém časovém úseku, kterým se při tvorbě chronologie keramiky budeme zabývat. Naše studium spadá do období přelomu raného a vrcholného středověku, tedy do doby přechodu mezi raně a vrcholně středověkou keramickou produkcí. Základní poznatky o keramice raného středověku shrnul již *J. Bubeník (1988)* a nálezová základna se od této práce prakticky nezměnila. Pro mladší vrcholně středověké zboží se nám

¹ Při záchranném archeologickém výzkumu v r. 2009 (*Volf 2012a*) byla cca 1 km S od vsi Očihov v poloze „Kleinmühle“ zjištěna zaniklá sídelní jednotka. V řezech byly prozkoumány dva sídlištní objekty s nálezy keramiky a železné strusky (detailně kap. Očihov – Archeologické prameny). Soubor čítá cca 250 zlomků keramiky.

² Hlubany se nacházejí 0,5 km Z od Podbořan v údolí Doláneckého potoka. Na západním okraji vsi se nachází okrouhlé tvrziště s budovou tvrže (ke stavební podobě *Anderle – Úlovec 2001*). Při její rekonstrukci v r. 2009 proběhl záchranný archeologický výzkum pod vedením M. Volfa z ÚAPPSZČ Most (*Volf 2012b*). Zdokumentována byla situace řezu tvrzištěm při vchodu do sklepa věžové budovy tvrže (Obr. 10). Pro naši práci bylo využito keramického materiálu (34 ks) z vrstvy (č. 1), která podle autora výzkumu vznikla při postupném nasypávání tvrziště. Šlechtické sídlo v Hlubanech tak řadíme mezi tvrže typu motte. V písemných pramenech jsou Hlubany poprvé zaznamenány r. 1321, kdy jsou zmiňováni Fremut a Bušek z Hluban. Tvrziště obklopené vodním příkopem zaujímá plochu 30 × 40 m. Jedinou zachovalou stavbou je ústřední obytná budova obdélného půdorysu o rozměrech 13,5 × 10 m (z lit. *Anděl a kol. 1984; Nodl 1998; Sedláček 1923; Úlovec 1995b*). Typickým doplňkem sídla nižší šlechty je v těsném sousedství umístěný hospodářský dvůr (*Chotěbor – Smetánka 1985*).

³ První písemná zmínka, která se váže k hradu Křečov u Podbořanského Rohozce, pochází z r. 1338, kdy zde vystupuje Racek z Křečova. Křečov náleží k malým hradním stavbám, které po celou dobu své existence byly sídlem nižší šlechty (detailně kap. Podbořanský Rohozec – Křečov). Při povrchovém sběru na svazích příkopu mezi hradním jádrem a předhradím bylo získáno cca 200 keramických zlomků, které postihují celou dobu existence hradu (zánik na poč. 16. stol.). Třetinu tohoto souboru zaujímá keramika, která se váže k počátkům osídlení hradního areálu a byla využita v této práci.

⁴ Detailně kap. Vroutek.

na Podbořansku nedostává dostatečně ucelených souborů. Námi posuzované referenční soubory tak časově spadají do období od 12. do 14. stol.

4.2. Keramické třídy

Posuzované nálezy byly na základě makroskopicky postižitelných vlastností keramického materiálu, barvy, technologie výroby, morfologie a výzdoby rozčleněny do pěti tříd.

4.2.1. Definice keramických tříd

Keramická třída 1

Ostřivo: jemné, nízký podíl slídy. *Výpal a barva*: výpal ve smíšené atmosféře, kvalitní, tvrdě vypálená keramika v odstínech šedé. *Morfologie a výzdoba*: z okrajů se vyskytují protažené, nízké vytažené, vyhnuté a římsovité tvary, nechybějí ani nízká okruží, v minimu okraje zduřelé; výzdoba rytá, soustřeďuje do zpravidla jemnějších šroubovicových rýh, k doprovodným prvkům patří žlábková vlnice. *Chronologie*: zahrnuje keramiku pozdně hradištní a tzv. hradištní tradice.

Keramická třída 2

Ostřivo: jemné až středně hrubé, vysoký podíl slídy. *Výpal a barva*: výpal ve smíšené atmosféře, středně kvalitní, barva v hnědošedých odstínech, často se barevně odlišuje vnitřní a vnější strana. *Morfologie a výzdoba*: okraje zachyceny pouze vytažené (s vnitřním prožlabením); výzdoba se omezuje na svazky rytých linií, někdy v kombinaci s jednoduchou vlnicí, či vpichy, v minimu vývalková šroubovice. *Chronologie*: keramika pozdně hradištní a tzv. hradištní tradice.

Keramická třída 3

Ostřivo: jemné až středně hrubé, u méně kvalitně vypálených zlomků výskyt vyššího podílu slídy. *Výpal a barva*: výpal ve smíšené atmosféře, středně kvalitní, žlutohnědá až béžová barva (výskyt sendvičového efektu). *Morfologie a výzdoba*: v souboru zlomky pouze atypické. *Chronologie*: keramika tzv. hradištní tradice, s možným náznakem přechodu k mladšímu středověkému zboží.

Keramická třída 4

Ostřivo: jemné. *Výpal a barva*: oxidační, kvalitní, barva v odstínech žluté. *Morfologie a výzdoba*: okraje v souboru zastoupeny nejsou; výzdoba ve formě vývalkové šroubovice a červeného malování. *Chronologie*: Mladší středověká keramika.

Keramická třída 5

Ostřivo: jemné. *Výpal a barva*: redukční, kvalitní, tmavě šedá barva. *Morfologie a výzdoba*: z okrajů se vykytují okruží, ovalené a přehnuté; vývalková šroubovice. *Chronologie*: Mladší středověká keramika.

Problematická je ojedinělá přítomnost tuhového materiálu v souboru z Vroutku (*Klápště 1994a*, 147), jehož vzácný výskyt v Poohří uvádí také *J. Bubeník (1988, 33)*. Ani v okolních oblastech není známo výrazné užití tuhy v rámci keramické výroby. Regionální souvislosti tak bude třeba ještě ověřit. Z důvodu minimálního zastoupení tohoto materiálu v posuzovaných souborech, nebyla tato keramika zařazena mezi keramické třídy.

4.3. Původ a chronologie keramiky

4.3.1. Nástin relativní chronologie

Nálezový fond středověké keramiky z Podbořanska zůstává málo rozsáhlý a především značně nevyrovnaný ve své časové struktuře. Uvažovaná sekvence začleňuje několik hodnotnějších souborů, při jejichž hodnocení narážíme na několik omezení, které umožňují pouze limitované interpretace. Keramické zlomky uplatněné při klasifikaci jednotlivých tříd byly získány jak povrchovým sběrem, tak při destruktivních archeologických výzkumech, ovšem s rozdílnými stratigrafickými situacemi (viz pozn. 1–4), a tedy různé vypovídací hodnoty. Nálezy také pocházejí z odlišných geografických a sociálních prostředí (Očihov – sídlištní situace, nadm. výška kolem 290 m, stará sídelní oblast; Vroutek – starší typ šlechtického sídla, nadm. výška kolem 330 m, hranice staré sídelní oblasti; Hlubany – šlechtické sídlo nižší kvality v podobě tvrže, nadm. výška kolem 320 m, hranice staré sídelní oblasti; Křečov – šlechtické sídlo v podobě malého hradu, nadm. výška kolem 490 m, prostor Doupovských hor). Nástin relativní chronologie rozlišuje několik fází použitelných při řešení sídelně historických otázek, které vycházejí z větší části ze zpracování uvedených třech nálezových souborů, z menší části z publikovaných keramických souborů.

Fáze 1: Pro nejmladší část raně středověké sekvence (pozdní doba hradištní) je na Podbořansku (jižním Žatecku) příznačný výskyt dvou keramických skupin. Obou si povšiml již *J. Bubeník*, proto vyjdeme z jeho popisu (*Bubeník 1988, 39*). První skupinu vytváří nádoby s tvrdým vypalováním, světle šedé, žlutošedé či bělavé šedé barvy, charakterizované rovněž vesměs slabou příměsí slídy. Po typologické stránce se hlásí k pozdně hradištní keramice až středověké keramice hradištní tradice. Tvary jsou nejčastěji nečleněného těla a esovitého

profilu nebo naopak s ostře odsazeným hrdlem a podhrdlím. Mají nahoru protažené, vytažené nebo zduřelé či okraje typu plochých okruží a výzdobou provedenou většinou řídce kladenou šroubovicí (např. *Bubeník 1988* Tab. CLXXIV, 3; CV, 14, 14, 22; XXXVII, 7 a další). Druhá výrazně mladá až pozdní skupina keramiky je charakterizována příměsí s velkým množstvím slídy, stopami po obtáčení, tvrdým vypalováním, často hnědých barev. Váže se opět na stejné tvary jako předešlá skupina, ale na rozdíl od ní neregistrujeme okraje zduřelého typu a okraje charakteru plochých okruží. Příklady lze uvádět ze Žatce (*Bubeník 1988* Tab. LXIX, 1; CCXLI, 3), Krásného Dvora (*Bubeník 1988* Tab. CXXIX, 4–6; CXLVIII, 3; CXLII, 2; CV, 20). Podle názoru *J. Bubeníka* (1988, 39) se obě skupiny navzájem nevyklučují, jak by ukazoval společný výskyt jejich prvků v sídlištním objektu nacházejícím se jihozápadním okrajem Žatce při silnici na Čeradice (*Bubeník 1988* Tab. CCXXX, 3–17). Domnívá se proto, že jejich výskyt nebyl v oblasti územně omezen, jde spíše o jev časově podmíněný a souvisí s vyzníváním tradic hradištní keramiky.

Vztáhneme-li popsané skupiny na námi posuzované soubory, zaznamenáváme shodné znaky. První skupinu *J. Bubeníka* spojujeme s keramickou třídou 1. Prakticky totožný keramický materiál pochází z Očihova (Obr. 8, 9) a Vroutku (Obr. 11). Vroutecké nálezy zpracoval *J. Klápště* při revizi výzkumu *A. Hejny*, proto pro porovnání využijeme publikované charakteristiky souboru (*Klápště 1994a*, 147). Nejpočetnější a nejdůležitější vzorek keramických zlomků (748 ks) pochází ze spodní části výplně objektu 1, spojovaného s pozůstatky šlechtického sídla při kostele sv. Jakuba Většího. Výrazně převládá šedá vápnitá keramika, poměrně dobře vypracovaná a tvrdě vypálená. Provází jí asi 1% zlomků s vyšším podílem slídy. Výzdoba se soustřeďuje do zpravidla jemnějších šroubovicových rýh, k doprovodným prvkům patří žlábková vlnice, jedinkrát se objevuje vlnice hřebenová. Mezi okrajem se uplatňují protažené a nízké vytažené tvary, nechybějí ani nízká okruží.

Druhá skupina *J. Bubeníka* odpovídá svou charakteristikou naší keramické třídě 2. Tato třída byla definována především na základě materiálu z hradu Křečov (Obr. 12: 1–9). Stejnou definici snese soubor keramiky nalezený v Mašťově v r. 1989 (Hlášení 182/89 Most), jehož rozbor provedl *T. Velímský* (1998, 79). Soubor tvoří tři nádoby (hrnec uchovaný z větší části, fragment poklice s knoflíkovitou úchytkou a střep z další nádoby s uchem, patrně džbánu nebo konvice). Všechny byly zhotoveny ze stejného materiálu šedohnědé barvy (výrazná příměs hrubšího ostřiva s vysokým podílem slídy) a byly formovány na pomalu rotujícím hrncířském kruhu. Hrnec zdobí rytá šroubovice, oddělující na plecích jednoduchou rytou vlnici (*Velímský 1998*, Obr. 28). U střepu ze džbánu, resp. konvice vytvářejí mělce ryté linie dojem vývalkové

šroubovice. Hrncem má nízký profilovaný okraj, na vnitřní straně prožlabený, na vnější straně zespondu hráněný.

Dostáváme se tak k hodnocení tohoto bezpochyby zajímavého jevu, kdy v oblasti jižního Žatecka a Podbořanska zacházíme se dvěma skupinami keramických nálezů, které se časově ani místně zdá se nevyklučují. Přesto jisté odlišnosti zaznamenáváme. Jak už uvedl *J. Klápště (1994a, 147)*, u první skupiny (ker. třída 1) je zřejmé, že vstupujeme do výrobní tradice odlišné od starého Žatecka. Určité vazby byly shledávány v oblasti Rakovnicka, což by mohlo ukazovat ovlivnění této skupiny v konečném důsledku i pražskou keramikou (viz dále). Původ druhé skupiny (ker. třída 2) lze hledat na Žatecku. Svým charakterem poměrně jednoznačně vychází ze starších výrobních tradic této oblasti. Předpokládat snad můžeme do určité míry vzájemné ovlivňování. Některé znaky, např. zduřelé okraje či značky na dně nádob, však zůstaly vyhrazené pouze pro první skupinu. Jaký klíč vedl k užití ve větší míře té či oné keramiky na jednotlivých lokalitách, zůstává nejasné. Výskyt keramiky první skupiny v Očihově, Vroutku a v náznamech také Podbořanech (poloha Dolnice) by v prvotním pohledu mohl ukazovat právě směry na Rakovnicko, zatímco druhou skupinu nalézáme spíše v prostoru Doupovských hor. Jejich společný výskyt v Žatci, stejně jako vyznívání hradištních tradic v keramické výrobě a jejich souvislost se vznikem městského centra, není možné posoudit bez důkladného publikování žateckých výzkumů (v popularizační formě *Čech 2004*).

Určité delší přetrvávání starších tradic registrujeme u druhé skupiny, v souborech z Křečova a Mašťova. Zpracováním materiálu, způsobem vytváření, technologií výpalu a zčásti i užitou výzdobou odpovídá tato keramika tzv. hradištní tradici, která předchází výrazným technologickým změnám, spojeným s nástupem mladší středověké, především světlé červeně malované keramiky (zejména *Klápště 1983; 1998*). Ale tvarově nádoby z mašťovského a křečovského souboru již s nástupem inovačních změn nepochybně souvisí (zvonovitě profilovaná poklice s knoflíkovitou úchytkou, džbán, resp. konvice se třmenovým uchem). Tuto skutečnost ve shodě s *T. Velímským (1998, 79)* přisuzujeme do jisté míry periferní poloze těchto lokalit.

Fáze 2: Počátky vrcholně středověké keramické sekvence zastupuje soubor z Hluban. Zde se při archeologickém výzkumu podařilo zachytit stratigrafickou situaci, kde se ve vrstvě 1, kterou autor výzkumu označil za horizont výstavby tvrže (Obr. 10), vyskytovala keramika tzv. hradištní tradice (ker. třída 3) spolu s keramikou vrcholně středověkou (ker. třída 4). Jedná se bohužel o malý soubor, který čítá dohromady 40 zlomků keramiky. Je tak na Podbořansku jediným dokladem užívání v jedné fázi nejspíše místní keramiky raně středověké tradice

a již mladší keramiky. Určit přesněji závěr keramiky raně středověké tradice ve venkovském prostředí ale zatím není možné.

Fáze 3: Početně adekvátní soubor mladšího středověkého zboží z Podbořanska pochází pouze z hradu Křečov. I zde předpokládáme fázi, kdy se v jednom časovém období vyskytovala spolu keramika raně středověké tradice a keramika vrcholně středověká, nicméně původ souboru z povrchového sběru neumožňuje na tuto otázku odpovědět. Pouze intuitivně tak rozeznáváme znaky typické pro mladší středověké zboží (ker. třídy 4 a 5), bez možnosti přesnější analýzy (Obr. 12: 10, 11).

4.3.1.1. Srovnávací materiál

Spolu s keramikou, která patří k regionální tradici příznačné pro Žatecko, se v posuzovaných souborech projevují kontakty s odlišnými regionálními tradicemi. Jak již bylo uvedeno u nálezového souboru z Vroutku, a podle našeho názoru časově velmi blízkého souboru z Očihova, byla shledávána regionální příbuznost s výrobní tradicí z Rakovnícka. Celá tato problematika by obsáhla samostatnou studii, proto spíše naznačíme určité úvahy. Pro porovnání byly vybrány pouze publikované nálezové soubory z nejbližšího okolí Podbořanska. Rakovnicko tvořící západní část středních Čech patří do oblasti ovlivněné pražskou keramikou tzv. „šedé“ řady. Přestože neznáme doklady vlivu této technologie na ostatní české prostředí (*Klápště 1998*, 155), jeví se nám jako možnost ovlivnění Podbořanska touto tradicí „jižní cestou“ přes Rakovnicko. Jediný v úplnosti publikovaný soubor pochází z Mutějovic (22 km V od Podbořan).⁵ Výzkumem odhalený objekt kovárny datovaný do průběhu 13. stol. (*Pleiner 1969*), poskytl množství keramických nálezů, u kterých zjišťujeme shodné znaky jako u keramiky z Vroutku, či Očihova. R. Pleiner uvádí tvrdě vypálenou keramiku, v odstínech šedé barvy s jemným ostřívem a minimálním obsahem slídy. Na dnech nádob se vyskytly značky. Z okrajů byly nejvíce zastoupeny svíse seříznuté s vybráním pro pokličku, zduřelé a prožlabené. Výzdobu zastupovaly vodorovné žlábkové rýhy a jednotlivé vlnovky v kombinaci s rytou šroubovicí (*Pleiner 1969*, 536–538). Na místě by zcela jistě byla revize tohoto nesmírně zajímavého nálezového souboru, ale ani více než čtyři desetiletí od publikace neztratily závěry z tohoto výzkumu na váze a zdá se, že výrazně ani na své správnosti.

⁵ Pro Rakovnicko se nabízí ještě využití hradních lokalit Hlavačova u Rakovníka a Angerbachu u Kozlan, rámcově datovaných do 13. stol. (*Durdík 2007*). Nové poznatky o hradech přemyslovského královského hvozdu však ukazují nedostatky při datování keramiky na základě absolutních dat přímo přenesených z písemných pramenů.

Na rozmezí středních a západních Čech⁶ se nachází Tlestky u Jesenice (17 km J od Podbořan). Archeologický výzkum tvrze přinesl pro poznání tohoto regionu řadu důležitých poznatků, ale jeho pouze předběžné publikování (*Nechvátal – Radoměřský 1963*), hodnotu těchto výsledků notně snižuje. Výzkumem byly zjištěny dva časové horizonty existence tvrze, přičemž pro nás zajímavější, byl autory výzkumu rámcově položen do konce 13. a začátku 14. stol. Nejvýraznějším nálezem je skleněný poklad uložený v konvici s třmenovým uchem. Tu v městské prostředí nalézáme v rámci nastupující mladší středověké keramiky (*Klápště 2002*, 15). Charakteristickým znakem staršího keramického souboru by měly být zlomky nádob zdobené vývalkovou šroubovicí (sem náleží i konvice), vykytuje se i rytá šroubovice a zjištěna byla i keramika s výzdobným motivem jednoduché vlnice (*Nechvátal – Radoměřský 1963*, 10). Postrádáme popis keramické hmoty, a také kresebnou dokumentaci nálezů, která by umožňovala detailnější srovnání souboru. Bez provedení revize souboru si netroufáme uvádět jakékoli závěry.

Poslední srovnatelný soubor pochází z lokality Bražec v jihozápadní části Doupovských hor (28 km Z od Podbořan). Poprvé se ves v písemných pramenech objevuje v souvislosti s osobou Benedy z Bražce v r. 1289. Tvrziště nad vsí zkoumané v 80. letech poskytlo více než 8000 keramických zlomků. Počátky osídlení kladené již do 1. pol. 13. stol. reprezentují protažené okraje s vnitřním prožlabením, z výzdoby vlnice, šroubovice a vrypy (*Hereit 2000*, 125). Veškerá keramika byla vyrobena z ostřenému materiálu s příměsí drobné slídy. Po výpalu získal střep barvu převážně v odstínech hnědé (*Hereit 2000*, 125). V prostoru Doupovských hor bylo zkoumáno více podobných lokalit (šlechtických sídel), které poskytly stejný keramický materiál (*Hereit 2000*), jaký shledáváme i na výše uvedeném hradu Křečov a v Maš'ově. Zda je možné počátky Bražce hledat již v 1. pol. 13. stol., by vyžadovalo srovnání ne pouze jedné lokality, ale v konečném důsledku keramických sekvencí Podbořanska a Karlovarska.

4.3.2. Možnosti absolutní chronologie

Na Podbořansku bohužel za současného stavu nemůžeme pro vytváření absolutní chronologie využít ideální model řešení, který i přes jisté potíže spočívá ve spojení relativní archeologické chronologie s konceptem proměn středověkého osídlení, odvozovaným z písemného svědectví (*Klápště 2013*, 360). Ani pro jednu lokalitu se nám nedostává

⁶ Nejbližší publikovaný keramický soubor z oblasti severně od Plzně pochází až z Horní Břízy (vzdušnou čarou 43 km J od Podbořan). Několik zaniklých sídelních poloh bylo datováno do 13. stol. na základě keramických nálezů (*Trnka – Zelenka 2012*), u kterých shodu s naší ker. třídou 2 shledáváme v keramické hmotě a výpalu, nicméně typy okrajů jasně ukazují již odlišnou regionální tradici.

dostatečných opor z písemných pramenů. Pro nálezovou situaci ve Vroutku J. Klápště uvažoval o době kolem poloviny 13. stol., T. Velímský v případě Mašťova o 2. pol. 13. stol. Stále tak zůstáváme u povšechné datační konvence odvozované od relativní chronologie. První písemné zmínky nově zpracovaných lokalit situaci nezlepšují (Hlubany – 1321; Křečov – 1338; lokalita v poloze „Kleinmühle“ u Očihova se v písemných pramenech neobjevuje). Zásadní problémy se vrší v případě keramiky třídy 1–3, které zahrnují keramiku tzv. hradištní tradice. Produkci této keramiky lze klást před rozvoj specializované městské produkce, ve sledovaném regionu předpokládaný (podle Žatce) kolem pol. 13. stol. (Čech 2004, 112–114; 2008, 52). Nelze vyloučit delší přetrvávání starších výrobních tradic, a předložená práce tento závěr potvrzuje, minimálně do 1. pol. 14. stol. Keramiku těch tříd lze proto řadit do širokého časového úseku 12. (snad 2. pol.) – 14. stol.⁷ Jistou indicií pro mladší fázi druhé keramické třídy (přibližně 2. pol. 13. – 1. pol. 14. stol.) je určitá tvarová náplň, která již souvisí s nástupem mladší středověké keramiky, ale byla užívána ještě v rámci keramiky starší hradištní tradice (viz příklad Mašťov).

Pro určení časového nástupu mladší středověké keramiky na Podbořansku jsou zásadní dosud nepublikované údaje ze Žatce, případně Kadaně. Vzdáleně se můžeme odvolávat pouze na výsledky výzkumů z Mostu, kde podíl raně středověké keramiky klesá na minimální hodnoty v průběhu 2. pol. 13. stol. Definitivní ukončení její výroby pak spadá do počátku 14. stol. (Klápště 2002, 20–21). U hlubanské tvrze, která zatím de facto jediná poskytla adekvátní nálezový soubor, můžeme u stejného procesu snad uvažovat o době kolem pol. 14. stol. Závěrem si dovolíme využít i pro Podbořansko výstižnou větu J. Klápště (2013, 355–356): „Důkladnější periodizace čeká na hodnotné nálezové soubory, vyhovující jak způsobem vzniku a kvantitativním rozsahem, tak i kvalitou terénního výzkumu.“

⁷ Spodní hranice je dána výskytem okrajů typických pro pozdní dobu hradištní v souboru z Očihova. Ten se nám také ve svých počátcích jeví jako starší než soubor z Vroutku. Oba ale vykazují shodné prvky, které svědčí i o jejich časovém souběhu (snad v 1. pol. 13. stol.). Archeologické objekty v níž se tato keramika (ker. třída 1) našla, zanikly ještě před nástupem mladší středověké keramiky. Hypotézou tak zůstává dřívější vyznívání této skupiny nálezů než keramiky, kterou řadíme do třídy 2.

5. Krajinné sondy

Výchozí kapitoly se staly oporou pro výběr několika krajinných sond, do nichž se soustředí podrobné archeologické studium. Tyto sondy jsou definovány ve vztahu k regionálnímu celku tak, aby se mohly stát reprezentativními vzorky (poznávanými mj. povrchovým průzkumem) a dovolujícími řešení závažných sídelně historických otázek. Celkem 6 sond o rozloze několika km² bylo vybráno podle jejich kulturně-historické hodnoty, archeologickým poznatkům a přírodním poměrům, ve kterých se nalézají (Obr. 13). Řazeny jsou v abecedním pořadí.

5.1. Buškovice (něm. Puschwitz)

5.1.1. Obecná charakteristika

Buškovice se nachází 340 m n. m., na rozmezí východních výběžků Doupovských hor a Žatecké pánve, v údolí Doláneckého potoka, cca 3 km Z od Podbořan. Název Buškovice je, i na základě nejstarších písemných pramenů, pravděpodobně českého původu, vysvětlovaný jako ves lidí Buškových (*Profous 1947*, 220–221). Jedná se o ves (dnes součást Podbořan) nepravidelného půdorysu, rozkládající se po obou stranách Doláneckého potoka, který ji rozděluje na dvě části. Jako jedna z krajinných sond byly Buškovice vybrány z důvodu jejich polohy na rozmezí staré sídelní oblasti a nově osídlovaném prostoru na konci raného středověku, s tím související na Podbořansko relativně starou první písemnou zmínku a v neposlední řadě pro zajímavý vývoj vsi s typickými součástmi, kostelem na jedné straně a šlechtickým sídlem na straně druhé.

5.1.2. Současný stav poznání

5.1.2.1. Kostel Narození Panny Marie

Dominantou severní části vsi je dnes budova bývalé školy. O něco níže, na svahu bezejmenného vrchu, který bývá někdy mylně označován za Zámecký vrch (*Smetana 2001*, 258), ve vzdálenosti cca 150 m od potoka, stojí obklopen hřbitovem, kostel Narození Panny Marie (Obr. 14). V písemných pramenech poprvé uváděný r. 1363, kdy jeho podacími pány byli např. Petr z Bušovic nebo Ješek z Velhartic (*Sedláček 1923*, 351). Jedná se o jednolodní kostel se zachovaným gotickým jádrem, barokně přestavěný r. 1717 a do dnešní podoby upravený r. 1820 (*Roedl a kol. 1999*, 50). Kostel s pravoúhle zakončeným presbytářem, který je sklenut jedním polem křížové žebrové klenby, a hranolovou věží v západním průčelí (*Poche*

a kol. 1977, 152). V literatuře ovšem nepanuje shoda o jeho stáří. První díl Uměleckých památek Čech na základě klenby presbytáře považuje kostel v jádře za pozdně gotický (*Poche a kol. 1977, 152*), zatímco *D. Líbal (2001, 50)* uvažuje o jeho raně gotickém původu, s dodatečnou klenbou presbytáře asi z 1. poloviny 14. stol., bohužel svoji myšlenku o starším původu dále nerozvíjí.⁸ V roce 1380 je kostel uváděn jako farní, přesněji opět v souvislosti s Petrem z Bušovic, který kostelu daroval značné úroky, aby zde mohl být vydržován vikář (LE III, fol. 25 – B 10). *Ottův slovník naučný (1997, 980)* uvádí, že fara se zde připomíná již okolo r. 1200. Pokud by se tuto skutečnost podařilo potvrdit, jednalo by se o zcela zásadní informaci. Bohužel tato „encyklopedie obecných vědomostí“ z r. 1891 neuvádí pramen, ze kterého kolektiv autorů čerpal, proto ji nelze brát za určující. Ke kostelu se váže ještě jedna skutečnost. R. 1575 Jan Fremut prodává svoji část buškovického statku. Ve výčtu prodávaného majetku je mimo jiné uváděno „7 chalup u sv. Jana v Buškovících“ (DZ 18, L 7). Pokud by sv. Janem byl myšlen kostel, mohlo by to znamenat změnu původního zasvěcení, na mladší, Narození Panny Marie, snad v době barokní přestavby kostela.⁹ Samotné patrocínium sv. Jana, konkrétně sv. Jana Křtitele, se ale vyskytuje průběžně po celý středověk (*Boháč 1973*) a přesnější dataci tak nenapomáhá. Bez detailního stavebně-historického průzkumu nebo archeologického výzkumu v okolí, či interiéru kostela, nelze zatím výstavbu kostela klást hlouběji než k první písemné zmínce, tedy do 2. třetiny 14. stol.

5.1.2.2. Tvrz

Samotná ves je poprvé v písemných pramenech uváděna již roku 1197 (pravděpodobně CDB I, č. 356, 321-323), kdy patřila cisterciáckému klášteru v bavorském Waldsassenu (*Smetana 2001, 258*). Tento údaj se však nepodařilo potvrdit. V daném kodexu se ve výčtu klášterního majetku název Buškovice v žádné své době nevyskytuje. Není proto jasné, kdy by k této poměrně zásadní chybě a jakým způsobem mohlo dojít. Neboť další zmínka se objevuje, až o téměř 80 let později kdy je na svědecké listině z r. 1272 uváděn *Zdeborius de Buscowitz* (RBM IV, 730). Asi se nedopustíme pochybení, budeme-li předpokládat, že jeho příbuzným byl Vilém z Bušovic (*Wilhelmo de Busscowicz*), uváděný r. 1336 jako cudař kraje žateckého

⁸ Po důkladném průzkumu kostela provedeném v roce 2013 se přikláníme k verzi do staršího jádra dodatečně vložené pozdně gotické žebrové klenby. Za konzultaci a rady tímto děkuji P. Mackovi z FF UK a za poskytnutí plánu půdorysu kostela J. Skopcovi z NPÚ Ústí nad Labem.

⁹ Shodou okolností vně jižní ohradní zdi kostela stojí barokní socha sv. Jana Nepomuckého z r. 1713 (*Roedl a kol. 1999, 50*). Nicméně vzhledem k její dataci (pokud by neměla v Buškovících staršího předchůdce) a zasvěcení sv. Janu Nepomuckému, lze nejspíše s velkou pravděpodobností sv. Jana z listiny z r. 1575 vztáhnout na kostelní stavbu.

(RBM IV, 143). V souvislosti s tímto majitelem Buškovíc se v literatuře objevuje domněnka o existenci tvrze (*Anděl a kol. 1984, 63*).

Tvrz se nacházela na tzv. Zámeckém, někdy taky nazývaném jako Buškovickém vrchu, který se nenachází na severní straně nad kostelem, jak bývá chybně uváděno (*Smetana 2001, 258*), nýbrž na jižní straně vesnice, na hraně svahu, Z od hospodářského dvora, vzdáleném cca 300 m od potoka.¹⁰ Polohu tvrze se podařilo výrazně upřesnit díky studiu 2. vojenského (Františkovo) mapování z let 1836–52, kde je mezi hospodářským dvorem a podlouhlou budovou, poměrně zřetelně vidět polookrouhlý příkop, na straně dvora doplněný dvěma rybníčky (Obr. 16). Mapa stabilního katastru z roku 1843, místo zobrazuje jako jednotnou parcelu s opět dvěma rybníčky, po jejímž okraji vede dodnes užívaná silnice (Obr. 15).¹¹ I přes tyto prameny se ale zatím nepodařilo, nejspíše přes značné zásahy do terénu v průběhu 19. a 20. stol., tvrziště přesně lokalizovat. S tím souvisí i nejasná datace vzniku. První přímá zmínka, doslovně uvádějící tvrz, pochází až z r. 1501, v souvislosti s dělením dvou synů Drslava z rodu Fremutů z Krásného Dvora, Jana a Oldřicha. Jan dostal Hlubany a Oldřich tvrz s poplužním dvorem a kusem lesa zvaným Buškov, dále městečko Buškovice a ves Dvěrce s příslušenstvím (DZ 2, H 6; DZ 3, C 20). Z hlediska sídelně-historického je zajímavé i další dělení majetku, po smrti Jana Fremuta staršího r. 1545. Rozdělili se jeho synové Kryštof, Bedřich, Jiřík a Jan. Rozděleny jsou tvrz a městečko na dvě poloviny, celý statek však na díly čtyři (*Sedláček 1923, 351*). Jan Fremut získal Brody, již výše zmíněných 7 chalup za potokem u sv. Jana, a také část příkopu při tvrzi (DZ 18, L 7). Jiří Fremut dostal jako svůj díl Dvěrce, kus dědiny Oulehle proti Krásnému Dvoru (neznámá lokalizace - zaniklá vesnice?), a také část příkopu okolo tvrze s třetinou podacího kostelního práva. Zbylí dva bratři obdrželi polovinu tvrze a městečka. Díky prodeji Bedřichova dílu r. 1574 známe i jeho výčet. Obsahoval polovinu tvrze po levé ruce „stojíme-li čelem k tvrzi“ (*Heber 1844; 2006, 46*), polovinu poplužního dvora a městečka, dále čtvrtinu kostelního patronátu v Buškovících s mlýnem, polovinu pivovaru a polovinu solnice (DZ 18, F 13–14). V poslední třetině 16. století dochází k rychlému střídání majitelů. R. 1581 získává polovinu Buškovického statku Vojtěch starší Vřesovec z Vřesovic. Ale již krátce na to, jeho synové r. 1585 prodávají polovinu tvrze Buškovíc se dvěma díly příkopu, polovinu poplužního dvora s dědinami, třetinu vinice, polovinu potoku s tokem vody,

¹⁰ Popis tvrziště uvádí ještě *F. A. Heber (1844; 2006, 46)*: „Tento vrch pokrývají nepatrné zbytky dávno zaniklé rytířské tvrze Buškovice. Mohla být poměrně rozlehlá a před nepřátelským dobýváním dostatečně zajištěná, neboť dodnes se před ní zachoval mohutný val a příkop, přes nějž byl kdysi položen padací most, který vedl do prostor, jejichž vnitřní členění se ze základových zdí sotva dá odhadnout, a nic dalšího pozoruhodného návštěvníkovi nenabízí.“

¹¹ Zříceniny tvrze s valem a příkopem měly existovat ještě r. 1849 (*Mrázek 1930, 10*).

dubový háj „slově v Buškově proti Chrtové hoře“ (*Sedláček 1923*, 351), rybník Borek, polovinu městečka s podacím právem Janovi Valdemarovi Hasištejnskému z Lobkovic a na Líčkově (DZ 23, A 22). Druhou část, obsahující polovinu městečka, polovinu tvrze s třetím dílem příkopu, v této době držel Kryštof Fremut z Krásného Dvora (*Sedláček 1923*, 351). Tvrz se postupně, nejspíše i díky majetkovému rozdělení, stává neobyvatelnou a při dalším prodeji r. 1594 se uvádí „... s polovicí pusté tvrze při témž městečku, s dílem stavení před pustou tvrzí a dílem příkopu okolo té tvrze.“ (DZ 27, J 5). R. 1597 obě poloviny opět spojuje Jaroslav mladší Vřesovec (DZ 128, D 12, 170; B 30, 172; F 3).

Bohužel nám uniká vznik tvrze. *Anděl a kol.* (1984, 63) uvažuje o jejím vzniku někdy v 1. pol. 14. stol. Na základě predikátu z r. 1272 se lze, snad i oprávněně domnívat, že sídlo zde měl i Zdebor z Buškovic. Jeho umístění ani podobu ale neznáme. Nicméně již on mohl být stavebníkem tvrze na Zámeckém vrchu, o které se ale bohužel dozvídáme až na počátku 16. stol. Neumíme stanovit ani podoby, či přestavby tohoto šlechtického sídla. Díky *F. A. Heberovi* (1844; 2006, 46) víme o existenci valu navršeného před příkopem, a pozůstatcích kamenných staveb v prostoru tvrze, která po svém opuštění s jistotou posloužila obyvatelům jako zdroj stavebního materiálu. Vzhledem k současné situaci, kdy se na místě bývalého tvrziště nachází pouze prohlubeň s rovným dnem, se domníváme, že odtěžen byl i samotný pahorek, na kterém tvrz nejspíše stála. Velikost této dnes obdélníkové sníženiny, která se na západní a jižní straně zahlubuje vůči okolnímu terénu až o 4 m, je asi 80 × 60 m v maximálním rozsahu. Do tohoto prostoru musíme započítat i příkopy, ale i tak mohlo tvrziště dosahovat poměrně velkých rozměrů. Na 2. vojenském mapování je příkop vyobrazený jako půlkruhový. Chránil tak tvrz ze tří stran, čtvrtá na straně nad vsí, byla nejspíše přirozeně chráněna svahem klesajícím směrem k Doláneckému potoku.

V těsném sousedství tvrze se nachází hospodářský (poplužní) dvůr jako charakteristický doplněk malých feudálních sídel (*Chotěbor – Smetánka 1985; Kašička 1985; Plaček 2008*), tvořící jižní část návsi. Vstup do tvrze mohl vést z této, tedy z východní strany, kde dvůr existuje dodnes. V písemných pramenech se objevuje stejně jako tvrz průběžně od r. 1501. Jeho vznik bude pravděpodobně časově velmi podobný výstavbě tvrze. Do hospodářského dvora, či přímo do tvrze můžeme s velkou pravděpodobností umístit budovu solnice, zmiňovanou r. 1574, jako cenný a důležitý sklad soli.

5.1.2.3. Vesnické jádro a městečko

Mezi tvrzí a kostelem leží samotná vesnice. Jinak osamocená zmínka z konce 12. stol. (1197) uvádí jako majitele cisterciácký klášter v bavorském Waldsassenu (pravděpodobně CDB I,

č. 356, 321–323 – nepotvrzeno, viz výše). Buškovice by ovšem nebyli jediným majetkem cisterciáků v této oblasti. Jen o rok starší (1196) je listina (CDB I, č. 355, 319–320), kterou kníže Jindřich Břetislav potvrzuje darování, které učinil *comes* Milhost právě cisterciáckému klášteru ve Waldsasech, aby jej přivedl do Čech a umožnil založit nový konvent. Předmětem darování je soubor lokalit, označený jako majetek jménem Mašťov (souhrnně *Velímský 1998*, 69-80). Jižní část tohoto, jak bývá označován, Mašťovského újezdu, konkrétně lokality Němčany a Chrástřany, jsou od Buškovic vzdáleny 5 a 4 km. Pokud by se datum 1197 podařilo potvrdit, vyvstaly by otázky, jaký vztah mohly mít Buškovice k Mašťovskému újezdu, případně jak dlouho zůstaly v rukách waldsaských cisterciáků. Z Mašťova byli nuceni se přemístit do Oseka u Duchcova kolem roku 1198 (*Čechura 1978; Velímský 1998*). V poslední třetině 13. stol., kdy majitelem byl Zdebor z Buškovic, můžeme v okolí jeho sídla předpokládat již vrcholně středověkou pevně vymezenou ves. Její podobu a umístění ale za současného stavu bádání určit neumíme. Od konce 13. století až do počátku 15. století zde tedy sídlil šlechtický rod, který se psal „z Buškovic“ (*Smetana 2001*, 258). Jedinou možnou mezerou by mohlo být období po r. 1376, kdy Buškovice koupil konvent řádu cisterciáků v Grünhainu a připojil je k svému zboží Bystřice u Kadaně (*Anděl a kol 1984*, 63).¹² 14. století bývá také dáváno do souvislosti s vysazením městečka (*Anděl a kol. 1984; Roedl a kol. 1999*). Založení městečka mělo být motivováno výhodnou polohou, na zemské cestě z Prahy do Karlových Varů a dále do Saska (*Smetana 2001*, 258). Trasa této cesty je ale doložena až k r. 1720 (*Kuča 2002*, 279–280). Přicházela od Podbořan po levém břehu Doláneckého potoka, Buškovice procházela pouze jejich severním okrajem, aby dále pokračovala na Brody a Mašťov. Její středověký původ ovšem není možné prokázat (viz kap. Cesty). Vzhledem k situaci, kdy Buškovice fakticky míjí se zdá, že se vznikem městečka nemá nic společného, pokud nedošlo nějakým způsobem ke změně její trasy v souvislosti s poklesem významu Buškovic. Nicméně i tak bychom spíše uvažovali o cestě místního významu směřující podél Doláneckého potoka dále na Nepomyšl a Doupov. Jedná se ale o zatím neprokazatelnou hypotézu.

Městečko se čtvercovým náměstím vzniklo na pravém břehu potoka. Jaký byl původní záměr velikosti, či tvaru města, a do jaké míry se ho povedlo naplnit, se z dnešního půdorysu nedá určit. Můžeme předpokládat, že půdorys města zobrazený na mapě stabilního katastru se příliš neliší od starší situace. Pozorovat můžeme poměrně výrazný rozdíl mezi jižní a severní částí.

¹² Je možné, že se ale jedná o chybnou zmínku (kolektiv autorů Hradů, zámků a tvrzí – Severní Čechy neudává zdroj, ze kterého čerpal), jelikož písemné prameny nám k letům 1363 a 1380 zachycují Petra z Buškovic. Navíc měl Buškovice klášter v Grünhainu získat od kláštera ve Waldsassenu (*Anděl a kol. 1984*, 63), který zcela určitě Buškovice ve 14. století již nevládnul.

Zatímco jižní část s výrazným čtvercovým náměstím a pravouhlou uliční sítí (nebo alespoň snahou o pravouhlou uliční síť), tak severní část je tvořena několika nepravidelnými shluky domů s možným náznakem taktéž čtvercové návsi. Nakolik tato situace odráží záměr, poměry vlastníků, nebo se pouze jedná o reakci na topografickou situaci, danou strmějším svahem v severní části, není zřejmé, a tato otázka zůstává i nadále otevřená. Tvrzení *J. Smetany* (2001, 258) o hlavní komunikaci vedoucí k severu, tedy z náměstí ke kostelu, by odporovalo cestě vedené podél Doláneckého potoka (tedy ve směru V – Z), na kterou by uliční síť do jisté míry mohla reagovat. O městečku (nikoliv o jeho vysazení) se poprvé dozvídáme (stejně jako o tvrzi) z listiny vydané 10. dubna r. 1501, kdy si dva synové Drslava z Krásného Dvora, Jan a Oldřich rozdělili zděděné majetky. Oldřich mimo jiné získává i městečko (DZ 2, H 6; DZ 3, C 20). Oba bratři zajistili městečku r. 1535 majestát na trhy a Oldřich mu obnovil r. 1539 „pravé právo české purkrechtní a podačnī a vyměřil jeho práva“ (*Zoubek 1874*, 448–449). Ve stejném roce udělil měšťanům také právo konat týdenní trh (*Schaller 1787*, 75). Ještě v r. 1535 získali Buškovice městský znak (*Roedl a kol. 1999*, 50) - tři topoly na modrém štítu, mezi nimiž stojí dvě věže s postavami sv. Josefa a Panny Marie (*Smetana 2001*, 258). Nevíme odkdy, ale do r. 1765 zde sídlil hrdelní soud (*Roedl a kol. 1999*, 50). O případném opevnění městečka nejsou písemné ani hmotné doklady. Jak vyplývá z písemných pramenů, ke vzniku poddanského městečka mohlo dojít ve 14. stol., ale také kdykoliv během 15. stol. Údaj, kdo a kdy Buškovcím daroval městská práva, se nezachoval. Vznik městečka nejspíše minimálně na pravém břehu potoka smazal původní podobu vrcholně středověkých Bušovic. Ale jelikož postrádáme údaj o záměrném vysazení, naskýtá se ještě jedna možnost jak vysvětlit půdorysnou podobu. Vesnice se čtvercovou, či obdélnou návší se svou půdorysnou formou nejvíce blíží právě lokačním městům. Jejich vznik patrně mohl být spojen s emfyteutickou reorganizací staršího osídlení, a v některých oblastech zejména na severozápadě (Lounsko) a jihozápadě (západní Plzeňsko, Kralovicko) Čech dnes ve struktuře vesnic převažují (*Pešta 2000*, 162). Jedná o pouhou domněnku, ale bylo by možné o půdorysu Bušovic uvažovat jako o vrcholně středověkém, bez dalších výraznějších změn v pozdním středověku, nebo raném novověku. Zisk městských práv by tak na půdorys neměl výrazný vliv. Odlišná severní část (snad i se svojí vlastní návší) by snad šla vysvětlit majetkovou rozpolceností Bušovic v 16. stol. Spojení obou částí zajišťoval až do 19. stol. brod.

5.1.3. Archeologické prameny

Alespoň částečné potvrzení toho, že v prostoru dnešních Buškovic existovala ve 12. stol. raně středověká vesnice, nám umožňují i archeologické prameny. V rámci povrchových průzkumů v oblasti Pětipeské pánve, vedených tehdejší expoziturou AÚ ČSAV v Mostě (dnes ÚAPPSZČ v Mostě), se podařilo v 80. letech zachytit raně středověké osídlení i v Buškovících (*Meduna – Černá 1992*). Povrchové sběry zjistily dvě polohy. Vypovídací hodnota obou je ale poměrně nízká. Počet nalezených zlomků keramiky spadajících do pozdně hradištního období, byl v prvním případě (poloha *a*) 20 ks (BZO 1982/83, 17), ve druhém (poloha *b*) 4 ks (BZO 1982/83, 17). Poloha *a* se nachází na pravém břehu Doláneckého potoka, na východní straně Buškovic (Obr. 14, 15). K potoku mírně klesající severní svah, který dnes slouží jako pastvina, proto se bohužel v tomto prostoru nedají nálezy ověřit ani dále rozšířit a upřesnit. Několik atypických zlomků keramiky se podařilo autorovi povrchovým sběrem na poli v r. 2013 nalézt cca 30 m V od silnice na Krásný Dvůr. Na základě keramické hmoty je lze bez přesnějšího určení označit za raně středověké. Jedná se zřejmě o pokračující polohu *a*. Poloha *b* leží na jižní straně vesnice, při silnici do Nepomyšle, jižně od prostoru zaniklého tvrziště. Problémy při interpretaci provázejí obě polohy. V případě polohy *a* můžeme uvažovat o zachycení východního okraje raně středověkého osídlení podél pravého břehu Doláneckého potoka. V poloze *b* zastoupené pouhými čtyřmi keramickými zlomky a od nejbližšího vodního zdroje vzdálené více než 300 m, zatím bez dalšího ověření nespátřujeme přímý doklad osídlení v tomto místě. Z intavilánu obce zatím další archeologické nálezy chybí, nicméně i ty, které máme k dispozici z blízkého okolí, vyvrací domněnky o umístění raně středověké vesnice pouze na levý břeh do blízkosti kostela a jeho rozšíření na pravý břeh až ve 14. stol. (*Smetana 2001*, 258). Naopak se lze domnívat, že prvotní osídlení se nacházelo na pravém břehu, a na levý se rozšířilo až v souvislosti se stavbou kostela. Druhou možností je rozprostření raně středověké vesnice podél potoka na obou březích. Starší středověké osídlení na katastru Buškovic zatím zachyceno nebylo. Z archeologických pramenů víme o nejbližším starším osídlení v prostoru Podbořan, proto prozatím můžeme předpokládat posun sídelní oblasti v pozdní době hradištní (obecně přijímané dělení raného středověku podle *Lutovský 2009*), proti proudu Doláneckého potoka, do prostoru dnešních Buškovic. Jiné polohy se středověkými nálezy na katastru Buškovic zachyceny nejsou.

5.1.4. Katastrální území

Katastr Buškovice zachycený na mapě stabilního katastru z r. 1843 nevykazuje výrazné nepravidelnosti, které by mohly poukazovat na případné zaniklé sídelní jednotky (Obr. 17). Plužinu lze označit jako traťovou, případně dělenou úsekovou (blokovou), některé pásy polí přímo navazují na záhumenky usedlostí (obecně *Pešta 2000*). Určit stáří podoby plužiny není možné díky možným zásahům do půdorysné struktury vsi, a tak pravděpodobně i plužiny. Důležité informace přináší *Tereziánský katastr (Chalupa a kol. 1966)*. Většinu plochy zabírá zemědělská půda (98%), pastviny tvoří 2%, lesy zastoupeny nejsou. Bonita půdy byla označena číslem 5. Někde v okolí Buškovice se také nacházel les nazývaný Buškov. Písemné prameny ho zachycují k rokům 1501 a 1585. Ve druhém případě je ještě blíže specifikován, jako bukový háj ležící „proti Chrtové hoře“. Zajímavá je sama informace o existenci bukového lesa v okolí Buškovice ještě v 16. stol. Chrtovou horu lokalizovat neumíme, ale onen les Buškov snad můžeme zasadit do jižní části katastru, do prostoru kde buškovický katastr sousedí s katastrem Vroutku, na jehož území se nachází i dnes zalesněný Dubový vrch. Jak vyplývá již z výše citovaného Tereziánského katastru, v pol. 18. stol. se v okolí Buškovice již žádný les nenacházel. Zhruba 1 km JZ od Buškovice nalezneme vrch Šibeník (něm. Galgenberg), jehož název by mohl korespondovat s hrdelem právem, kterým městečko disponovalo.

5.2. Očihov (něm. Groß–Otschehau)

5.2.1. Obecná charakteristika

Očihov se nachází 289 m n. m., při říčce Blšance, 4,5 km JV od Podbořan. Název Očihov je, i na základě nejstarších písemných pramenů, pravděpodobně českého původu. V prvotní podobě znějící snad Očichov (z *Ochihov, Oczichow*), odvozený od jména Otich (Otislav). Podle *A. Profouse (1951, 251)* byl název Očichov lidovou etymologií spleten se slovem očíhati, ve smyslu hlídat, sledovat, a vzniklo Očihov. Tento druhý výklad a vznik jména ze slova očih, ve smyslu číhati, zastává *J. Mrázek (1930, 16)*. V některých výkladech zaměřováno se sousedním Očihovcem (tzv. menším Očihovem). Mezi oběma místy ohledně názvu zatím zůstává nevyjasněný vztah. Jedná se o ves nepravidelného půdorysu, rozkládající se z větší části na levém břehu Blšanky, nedaleko jejího soutoku s Očihoveckým potokem. Očihov byl mezi krajinné sondy zařazen kvůli stavbě románského kostela sv. Martina, jehož sídelně-historické souvislosti bezpochyby mohou být srovnávány s nedaleko ležícím Vroutkem.

5.2.2. Současný stav poznání

5.2.2.1. Vesnické jádro

Poprvé se Očihov v písemných pramenech připomíná roku 1289 (RBM II, č. 1468, 633–634).¹³ Přesněji 4. března, kdy se jako svědek na listině sepsané v Chebu, ve které Albert Nothaft (z Falknova) z rodu plavenských fojtů daruje majetky klášteru v Teplé, objevuje Přibyslav z Očihova (*Przibislaus de Ochihov*). Spolu s ním na této listině vystupují i další svědkové, převážná většina ze západních Čech (*Velímský 2013*, 34), menší z Německa. Nicméně se zde vyskytují i osoby spojené s lokalitami z poměrně blízkého okolí Očihova např. Beneš z Doupova, Odolen z Chyše, Ulrich z Jeřeně, či Beneda z Bražce. V případě od Očihova nejvzdálenějšího Bražce, obě lokality dělí vzdušná vzdálenost 30 km, u nejbližší Jeřeně je to pak 15 km. Přibyslav na této listině vystupuje v pořadí jako třetí uvedený svědek, z vyjmenovaných jako dokonce nejvýše postavený. Unikají nám ale důvody nebo vztahy, které ho přiměly odsvědčit tuto listinu. Stejně tak můžeme litovat, že se jedná o jedinou svědečnou listinu, na které Přibyslava z Očihova nalezneme. Pokud v řazení jednotlivých svědků existoval určitý řád, mohli bychom uvažovat o bližším vztahu Přibyslava s Albertem z Falknova, či o majetkových vztazích v západních Čechách, které ho mohly k této listině vázat. I z tohoto důvodu si dovolíme krátkou úvahu o rodu, který se psal ve 13. stol. z Očihova. S jejich držním Očihova totiž spojujeme pozdně románský kostel sv. Martina (k popisu a dataci viz níže). Jeho stavebníkem pravděpodobně byl jeden z předchůdců Přibyslava. Stavba kamenného kostela je dokladem jeho postavení a majetkového bohatství, o kterém ale bohužel neumíme nic bližšího říci. Pro srovnání, z těsného okolí Očihova známe z listin sepsaných v Údlících v roce 1281 (RBM II, č. 1228–1230, 530–531) a 1295 (RBM II, č. 1683–1684, 723–724) např. Smila z Liběšovic, Viléma a Milotu ze Siřemi, Hrdobora(?) z Měcholup, či Bohuslava z Kněžic, v žádném z těchto míst podobná kostelní stavba nestojí, a neumíme jí do doby 13. stol. ani jinak doložit.¹⁴ Ačkoliv společenské postavení jejich rodů bylo prakticky shodné a řadíme je mezi nižší šlechtu, v jejich společenské prezentaci se projevil zásadní rozdíl v podobě kamenného kostela (obecně *Klápště 2005*). Jedna z možností jak získat majetkové vlastnictví u rodů ze staré sídelní oblasti, která ve 13. stol. již takové možnosti nenabízela, byla dozajista kolonizace neosídlených, nebo slabě osídlených oblastí. Jako příklad lze

¹³ V literatuře se někdy chybně jako datum první písemné zmínky uvádí rok 1275 (RBM II, 415). Stejně jako u záměn názvů se ale týká vedlejší vsi Očihovec (něm. Klein–Otschelhau), tehdy byla v majetku Sulislava z Trnovan.

¹⁴ Záměrně byl vynechán Vroutek, který především postavou Kojaty z rodu Hrabišiců lze s ostatními lokalitami jen velmi těžko srovnávat. A také románský kostel v Pšově, u kterého neznáme stavebníka.

z Podbořanska uvést již zmíněného Smila z Liběšovic, který v listině z r. 1295 směřuje své majetky při patě Krušných hor s řádem německých rytířů za majetky v Doupovských horách (souhrnně *Velímský 1998*, 81-106). Stejnou představu máme i u šlechtického rodu z Očihova, který mohl kolonizační činnost také rozvíjet. V souvislosti se složením svědků na listině z r. 1298, pokud není čistě náhodné, by v úvahu připadaly západní Čechy. V konečném důsledku se ale jedná o hypotézu, kterou za současného stavu bádání nejsme schopni ničím podložit, neboť neznáme stavebníka kostela v Očihově, natož jeho majetkové bohatství.

Bezpochyby příbuzným, snad možná synem Přibyslava byl Slavata, který s přídomkem z Očihova vystupuje r. 1307. Jedná se nejspíše o jednoho z posledních příslušníků tohoto šlechtického rodu spojeného s Očihovem, kterého nám dovolují písemné prameny poznat,¹⁵ neboť v r. 1333 pražský biskup Jan IV. z Dražic daroval ves klášteru v Roudnici (RBM III, 781, 793), v r. 1359 ji držel Ota z Chrástu, r. 1365 Albert z Kolovrat a r. 1403 Aleš ze Žeberka. V r. 1544 se poprvé uvádí v Očihově tvrzi, kdy ji pustou i s příslušenstvím koupil od Jana mladšího Krakovského z Kolovrat Jeroným Hrobčický z Hrobčic (DZ I 46, C 29; citováno podle *Sedláček 1923*, 353). Vzhledem k minimu informací, kterými ke tvrzi, potažmo šlechtickému sídlu v Očihově disponujeme, bude o tomto tématu pojednáno v této kapitole. Kdy a kde byla postavena zdejší tvrz, není známo. V literatuře uváděné 15. století (*Anděl a kol. 1984*, 356) není k výše nastíněné historii příliš pravděpodobné. Sídlu zde jistě měl již Přibyslav a ještě starší tradici by mohl naznačovat tribunový kostel. K rozboru využijeme mapu stabilního katastru, u které předpokládáme, že alespoň v základním půdorysu vsi odpovídá vrcholně středověké situaci (Obr. 19). Zvýšený vstup do kostela, který spojujeme s panskou tribunou, směřuje na severozápad, tedy do prostoru zhruba 5 zastavěných parcel, které kostel oddělují od návsi. Tyto parcely poměrně zásadně zasahují do jinak z větší části pravidelné návsi a do tohoto prostoru tak umístíme šlechtické sídlu v celém čase jeho existence. Z topografického hlediska se nejedná o výhodnou polohu, nicméně celá ves i s kostelem se nachází na ploché terase Blšanky. Neznáme ani bližší podobu šlechtického sídla. Obecně můžeme předpokládat starší dvorec vázaný na tribunový kostel, a následně mladší vrcholně středověkou tvrz. V obou případech nám ale chybí archeologický protějšek. Z písemných pramenů víme pouze o přestavbě provedené Jeronýmem Hrobčickým, který dal zpustlou tvrz opravit. Jeho následovník Kryštof Hrobčický z Hrobčic se účastnil stavovského odboje, a proto mu byla tvrz s dvorem a vsí Očihovem r. 1623 zkonfiskována (*Anděl a kol. 1984*, 356). Tvrz

¹⁵ Údaj *A. Sedláčka (1923, 353)*, že Slavata byl téhož rodu jako Fremutové, kteří ve 14. stol. na Podbořansku vlastnili např. Krásný Dvůr, by bylo třeba dále ověřit.

byla poškozena ve třicetileté válce a krátce na to zaniká. Využita mohla být jako zdroj stavebního materiálu a prostor byl následně rozparcelován. V případě ohrazení můžeme snad v mladším období počítat s obvodovým příkopem. Žádné terénní útvary se ale v intravilánu obce nenalézají, proto doklad o existenci tvrze může v budoucnosti přinést případný archeologický výzkum.

Vrátíme-li se k rozboru půdorysu vsi, můžeme konstatovat poměrně velkou, z části nepravidelnou náves (160 × 70 m v maximálních rozměrech) s delší osou ve směru JZ – SV, do jejíhož středu zasahují již zmiňované parcely mezi kostelem a návší. Ves je tvořena prakticky pouze návší a po jejím obvodu rozmístěnými parcelami s usedlostmi (Obr. 19). Volný středový prostor se na jihovýchodě zužuje směrem k mostu, původně spíše brodu přes Blšanku. Půdorys vsi je z našeho pohledu dán z části asi výhodným přechodem přes Blšanku, a z části topografickou situací na ploché terase v jednu ze zákrutů Blšanky. Z písemných ani mapových podkladů nevyplývá, že by Očihovem ve starším období procházela nějaká dálková komunikace. Vyloučit ale nelze jednu z větví cesty ze Žatce na Plzeň.¹⁶

5.2.2.2. Kostel. Sv. Martina

Kostel sv. Martina stojí na V okraji obce, na terase nad Blšankou, obklopen zrušeným hřbitovem (Obr. 18, 19). Ve své nejstarší podobě románský kostel, který *A. Merhautová* (1955, 196; 1971, 181) zařadila mezi stavby severozápadních Čech a datovala jej podle analogií s blízkým Vroutkem přibližně do třetího desetiletí 13. století. K podobným závěrům dospěla také *E. Bukolská* (1958, 41–44), která jej srovnávala s kostelem v Dolním Jamné na Plzeňsku. Poprvé v písemných pramenech se kostel objevuje v r. 1359, kdy podacím pánem byl Ota z Chrástu (MVB II, č. 1011, 402). V r. 1369 je v registru papežských desátků uvedena z Očihova odevzdávaná částka 18 grošů (RDP, 69). Upravován byl v pozdní gotice, barokně přestavěn po požáru v r. 1790, a nově upravován ještě v r. 1841.

Jedná se o jednolodní kostel (Obr. 22, 23) s odsazeným, trojboce zakončeným presbytářem, se sakristií na jižní straně a s hranolovou věží (s krytým schodištěm) v západním průčelí (k bližšímu popisu *Merhautová* 1971, 181; *Poche a kol.* 1978, 522; nejnověji *Skopec* 2012, 168–170). Kostel je orientován JZ – SV. Na základě povrchového průzkumu a rozboru půdorysu (Obr. 28) lze dnes za prokazatelně románskou označit pouze věž (*Skopec* 2012, 169). Údaj *A. Merhautové* (1971, 181), že z románské fáze kostela se zachovala také celá loď, není

¹⁶ Současná trasa silnice Žatec – Plzeň procházející kolem Očihova vznikla až v souvislosti s výstavbou silniční sítě v 18. a 19. stol.

v současné době z důvodu zachovalých omítek možné ověřit. Plochostropá loď je od jihu přístupná mírně hrotitým portálem s jednoduše profilovaným ostěním (*Poche a kol. 1978, 522*). Na jeho místě můžeme předpokládat původní románský portál, i když není jasné jeho umístění na jižní straně, tedy na opačné než je vesnice. Uvažovat bychom proto mohli o posunu sídelního prostoru více na sever. V 1. patře věže tvořené z kvádrů červeného pískovce (ve výšce 2,4 m nad současným terénem) je ze severní (přesněji severozápadní) strany veden vstup, k němuž je zvenčí připojeno kryté schodiště, které zde v jednodušší podobě předpokládáme i v románské fázi. Portál souvisí se šlechtickým sídlem, které umísťujeme do prostoru mezi kostel a současnou náves (viz výše). Z portálu je podle *A. Merhautové (1971, 181)* zachován původní převýšený tympanon, který ale vykazuje nepravidelnosti svědčící o mladších úpravách (*Skopec 2012, 168*). Tímto vchodem je možné vstoupit do místnosti o rozměrech cca 250 × 210 cm osvětlované na západní a jižní straně úzkými půlkruhovými okénky s hlubokými špaletami. Z tohoto patra přístupná tribuna byla později nahrazena barokní kruchtou. Původní vstupní portál se nedochoval, na jeho místě je dnes barokní. *A. Merhautová (1971, 181)* i *E. Bukolská (1958, 42)* uvádějí na západní straně přízemí lodi zachované konzoly a zbytky klenebních pásů, které by měly naznačovat, že tribuna byla podklenuta třemi křížovými klenbami a nesena patrně třemi arkádami na dvou podpěrách. Žádný z těchto prvků se ale v kostele nenachází. Stejný problém nastává při údajích o vnějších plastických prvcích (profilovaný sokl, nárožní lizény, profilovaná korunní římsa). *E. Bukolská* na základě srovnání s kostelem ve Vroutku tyto prvky pouze předpokládá a udává jejich odstranění při mladších úpravách, ale ani tento údaj se nedá ověřit. Ve shodě s *J. Skopcem (2012, 170)* se domníváme, že se především v tvrzení *A. Merhautové* patrně jedná omyl. Přízemí věže, přístupné z lodi úzkým pozdně gotickým pravoúhlým sedlovým portálkem, je klenuto křížovou klenbou, u které není vyloučen románský původ (*Skopec 2012, 168*). Zásadní zjištění přinesl průzkum kostela pracovníky NPÚ Ústí nad Labem před několika lety, který v horních dvou patrech věže objevil sdružená románská okna.¹⁷ Všechna jsou zazděná a projevují se pouze v interiéru věže. Při průzkumu byla zjištěna okna ve 3. a 4. patře. Třetí patro bylo na severu, západu a jihu opatřeno trojicí sdružených půlkruhových oken (k detailnějšímu popisu *Skopec 2012*). Poslední zachované okno opatřené mezilehlým sloupkem se sedlem bylo nalezeno ve 4. patře (Obr. 24–27). Shodná sdružená okna byla jistě užita i na ostatních stranách čtvrtého patra (*Skopec 2012, 168–169*). Byla ale bohužel odstraněna v rámci mladší, barokní či klasicistní úpravy.

¹⁷ K účelům této práce bylo k dokumentaci jako příklad vybráno jedno okno ve 4. patře věže. Za pomoc s průzkumem a dokumentací tímto děkuji M. Volfovi. Poděkování za vstřícný postoj a nastavenou spolupráci též patří Obecnímu úřadu Očihov.

Zde se nabízí srovnání s kostelem sv. Jakuba Většího ve Vroutku. Na jeho základě můžeme stavbu kostela v Očihově shodně časově zařadit do 2. čtvrtiny, v širším časovém intervalu do 1. třetiny 13. století. Bez snahy zabíhat do větších podrobností se k porovnání nabízí pouze věže obou staveb (Obr. 28).¹⁸ Na první pohled je zřejmá jejich rozdílná velikost. Věž kostela ve Vroutku pojala v 1. patře 2 místnosti a schodiště v síle zdiva, zatímco v Očihově pouze místnost jednu. Komunikační schéma je u obou staveb shodné. Do 1. patra vede ze severní strany vyvýšený vstup, ve Vroutku umístěný o 1, 6 m výše. Za tímto vchodem umístěná místnost umožňovala přístup na tribunu nebo do vyšších pater věže. Na rozdíl od Vroutku u Očihova uvažujeme o vnitřním dřevěném schodišti, kterým bylo možné vystoupat do horních pater osvětlených sdruženými okny. Ve Vroutku nám mladší úpravy vrchních pater věže srovnání znemožnily. Jediné zachovalé sdružené okno se ve Vroutku nachází na jižní straně lodi, i ono prošlo částečně mladší úpravou, ale registrujeme zde větší zdobnost a preciznost provedení tohoto prvku než u jediného posunovatelného okna ve 4. patře v Očihově (Obr. 25–27). Úvahy, zda kostel v Očihově mohl být stavebně a umělecky ovlivněn vrouteckým, se podle našeho názoru za momentálních znalostí dál posunout příliš nedají. Nechceme se zde ale pouštět do složitějších rozborů, které přísluší jiným oborům, a u kterých by k posouzení obou staveb bylo potřeba důkladných stavebně-historických průzkumů. S vědomím, že porovnáváme pouze věže, můžeme přeci jenom konstatovat větší mohutnost a tím danou dominantnost kostela sv. Jakuba ve Vroutku, zapříčiněnou zcela jistě odlišným společenským postavením obou stavebníků. Na jedné straně nám stojí Kojata z rodu Hrabšiců, na druhé příslušník nižší šlechty. Bezpochyby ale oba chtěli stavbou kamenného kostela dát najevo svou společenskou prestiž.¹⁹

5.2.3. Archeologické prameny

Zcela zásadní poznatky o vývoji středověkého osídlení v okolí Očihova přinesl záchranný archeologický výzkum při výstavbě závlahy chmelnic v r. 2009.²⁰ Lokalita se nachází cca 1 km severně od vesnice (Obr. 18, 20). Podle názvu v tomto místě zaniklého mlýna byla poloha nazvána „Kleinmühle“. Výzkumem se podařilo zachytit sídliště, které na základě keramických nálezů bylo datováno do mladší-pozdní doby hradištní, s přesahem do 13. stol.²¹

¹⁸ V obou případech byl ke stavbě využit červený pískovec. Výchozy této horniny se nachází zhruba v polovině vzdálenosti mezi oběma lokalitami.

¹⁹ Nepochybně zajímavým zjištěním by byl jejich vzájemný vztah. Již několikrát zmiňovaný Smil vystupující s predikátem z Liběšovic je označován jako klient (comes) Boreše z Rýzmburka. Písemný doklad o stejném či podobném postavení bezejmenného pána z Očihova vůči Hrabšici Kojatovi není bohužel znám.

²⁰ Výzkum vedl M. Volf z ÚAPPSZČ v Mostě, kterému děkuji za umožnění výsledky výzkumu takto publikovat.

²¹ Detailní rozbor keramických nálezů je uveden v kapitole Relativní chronologie keramiky.

Zdokumentovány byly 2 objekty z raného středověku: sídlištní jáma a velký zahloubený objekt. Jednalo se pouze o liniovou stavbu, proto objekty mohly být dokumentovány pouze v řezech. Výjimku tvoří drobná sídlištní jáma, která byla prozkoumána také v ploše (Obr. 30). Z ní pochází nálezy železářské strusky, které by mohly dokazovat železářskou výrobu v této lokalitě. Zásadní je nález objektu, u kterého mohl být zachycen jeden rozměr čítající 6 m. Autor výzkumu ho na základě prakticky kolmých stěn a typickému zvrstvení označil za obytný objekt, nejspíše polozemnici (Obr. 29). Z tohoto období takovéto zahloubené sídlištní objekty nejsou ve větší míře nalézány, proto lze jen litovat, že nemohl být prozkoumán celý, stejně jako větší část tohoto sídliště.²² I tak se jedná o doklad zaniklé sídelní jednotky, u které nám ale chybí srovnání se vznikem vlastního Očihova. I když z intravilánu vsi postrádáme raně středověké nálezy,²³ neklademe jeho vznik až do souvislosti s výstavbou kostela v 1. třetině 13. stol. Naopak zde předpokládáme starší osídlení a zánik sídliště v poloze „Kleinmühle“ tak spojujeme s koncentrací osídlení někdy v 1. pol. 13. stol. (obecně např. *Klápště 1994a*, 114–136; 2005, 181–189).

Bez bližších náleзовých okolností se v M Chomutov nachází zlomek z horní části nádoby z mlado-pozdně hradištního období (inv. č. 3969; *Bubeník 1988* Tab. CLVII, 4). Měly se zde nacházet i další keramické zlomky uváděné H. Preidelem, které ale při revizi tohoto souboru *J. Bubeníkem* (1988, 147) již nebyly zjištěny. *F. Steiner* (1893, 26) uvádí jako nález z polohy „Mühlgrabenfeld“ slovanské keramické zlomky bez bližšího popisu. Není jasné, zda se jedná o tytéž nálezy uváděné H. Preidelem (*Födisch 1961*, 99). V obou případech se tak jedná buď o neznámou lokalitu, nebo i vzhledem k jejímu označení *F. Steinerem* ji můžeme ztotožnit s lokalitou námi označenou „Kleinmühle“ (viz výše).

V r. 2003 byl do muzea v Žatci místním kronikářem *I. Frühaufem* odevzdán soubor keramických nálezů, které se mu podařilo získat před r. 1990 jako náhodné nálezy (*Holodňák 2004*). Jedná se o soubor vrcholně středověké keramiky ze sběru na poli asi 400 m S od obce (Hlášení 6250/04) a z výkopu pro kanalizaci na návsi před budovou prodejny Jednota (Hlášení 6254/04). Především ve druhém případě bychom k hodnocení nálezu potřebovali bližší náleзовé okolnosti.

²² Lokalita byla ověřena i leteckou prospekci provedenou v 90. letech 20. stol. *Z. Smržem* z ÚAPPSZČ v Mostě. Zachyceno bylo několik zahloubených objektů 50–100 m Z a SZ od místa archeologického výzkumu. V tomto prostoru byl následně proveden povrchový průzkum s nálezy mlado-pozdně hradištní keramiky (č. př. 27/96 Most). Za informace a poskytnutí leteckých snímků děkuji *Dr. Zdeňku Smržovi*.

²³ Při autorem provedeném nesystematickém povrchovém sběru cca 100 m jižně od vsi bylo v rámci většího počtu pravěkých nálezů nalezeno i několik atypických zlomků keramiky obecně hradištního charakteru, které by mohly ukazovat starší osídlení v poloze současné vsi.

5.2.4. Katastrální území

Tvar katastrálního území zachycený na mapě stabilního katastru z r. 1843 nelze považovat za původní, protože v této době k Očihovu patřila ves Valov tvořící tak jeho západní část (Obr. 31). S Valovem podle našeho názoru můžeme spojit zajímavý údaj z vlastivědné literatury (*Rott 1902*, 308-309), kdy bohužel v blíže nespecifikované době a za nejasných okolností docházelo v poloze „Na staré vsi, či Stará ves“ k nálezům údajně kamenných zdí, různých nástrojů ze železa, mincí, železných dělových koulí a zbytků keramiky (*Rott 1902*, 308; v překladu *Anděl a kol. 1984*, 356). Podle těchto nálezů bylo ještě nedávno usuzováno, že do těchto míst lze lokalizovat hledanou tvrz, nebo dokonce vesnici, která předcházela vzniku Očihova. Obě varianty je možné spíše odmítnout a přikláníme se k možnosti tyto nálezy spojit se zaniklou sídelní jednotkou. Z části lze uváděné nálezy považovat za nadhodnocené, neboť k zapsání mohlo dojít s velkým časovým odstupem. Ten způsobil i nepřesnou lokalizaci. Poloha „Na staré vsi“ je zachycena na mapě stabilního katastru při východním okraji Valova. Přestože mohlo samozřejmě docházet k posunům označení (na současných mapách je tato poloha jižně od Valova), považujeme lokalizaci k Valovu za věrohodnou. A to především v souvislosti s dalšími argumenty. Valov je poprvé v písemných pramenech uváděn až r. 1574 (DZ 18 G 21). V uvedeném roce prodal Mikuláš z Lobkovic městečko Podbořany a pustou ves Valov Kryštofu Šlikovi. Následně Valov až do 18. stol. existoval pouze jako hospodářský dvůr (Obr. 21), a teprve v polovině 19. stol. získal charakter vesnice (*Smetana 2001*, 266). V okolí vsi byly autorem provedeny nesystematické povrchové sběry, které žádné starší osídlení neprokázaly. Nicméně za nejpravděpodobnější variantu považujeme starší původ Valova, který z neznámých důvodů zanikl, a při postupné nové výstavbě v 18. a 19. stol. byly nalézány zmiňované předměty. Údaje o nich byly spojeny s Očihovem, jelikož Valov byl až do r. 1960 osadou Očihova, ale s jeho historií nemají, jak se zdá, nic společného. O osudu nalezených předmětů není nic dalšího známo.

V kapitole Archeologické prameny byla popsána zaniklá vesnice v poloze „Kleinmühle“. Její zánik mohl předcházet vznik katastrálních území, neboť jak katastr Očihova, tak sousedních Blšan, zde nevykazují žádné nápadné nepravidelnosti. Plužinu Očihova lze označit jako traťovou, v některých krátkých úsecích především v severozápadní a jižní části vsi úseky polí přímo navazují na záhumenky usedlostí (obecně *Pešta 2000*). Určit stáří podoby plužiny není možné. Důležité informace přináší *Tereziánský katastr (Chalupa a kol. 1966)*. Většinu plochy zabírá obdělávaná zemědělská půda (96%), louky a pastviny tvoří 4% z celkové plochy, lesy zastoupeny nejsou. Bonita půdy byla označena číslem 4.

5.3. Podbořanský Rohozec (něm. Deutschen Rust, Teutschenrust)

5.3.1. Obecná charakteristika

Podbořanský Rohozec se nachází 491 m n. m., ve východní části Doupovských hor, 12 km Z od Podbořan. Tato krajinná sonda se ale bude zabývat několika lokalitami nacházejících se v této na východ se sklánějící části Doupovských hor, rozmístěných na ploše přibližně 4,5 × 3 km, jimž je Podbořanský Rohozec jako dnes největší sídelní útvar pouze zastřešujícím názvem. Výběr lokalit spočívá v relativně mladém, ale na Podbořansko ojedinělém písemném dokladu z r. 1424. V závěti Diviše z Křečova jsou vyjmenována místa patřící do jeho majetku a tvořící kompaktní državu tohoto nižšího šlechtice. Ostatní krajinné sondy se zaměřují na lokality ležící ve staré sídelní oblasti, či na jejím okraji. Zde se již pohybujeme v oblasti s nadmořskou výškou nad 400 m, kam již starší raně středověké osídlení nezasáhlo. V základních otázkách se tedy dostáváme k problému osídlování Doupovských hor, vytvoření stabilizované sídelní sítě a vývoji šlechtických sídel ve vrcholném středověku.

5.3.2. Současný stav poznání – šlechtická sídla

Na katastrálním území Podbořanského Rohozce registrujeme kromě Rohozce samotného také dvě zaniklé středověké vesnice se šlechtickými sídly, která v závěru své existence sdílela společné osudy. Křečov je ukázkou malého hradu, který byl celou dobu své existence sídlem nižší šlechty a svou celkovou podobou nestál daleko od nejvýstavnějších tvrzí. Zatímco Budiš, o němž se nám nedostává přímých písemných zmínek, řadíme do kategorie tvrzí typu *motte*.

5.3.2.1. Křečov

Křečov náleží mezi čtyři hradní stavby na Podbořansku. Jeho pozůstatky se nachází 1,5 km JV od Podbořanského Rohozce, 492 m n. m., na hraně údolí nad Doláneckým potokem, při současné silnici do Nepomyšle (Obr. 32). Název Křečov je pravděpodobně českého původu, podle A. Profouse (1979, 379) odvozený od vlastního jména Křek, či Křeček, použitý ve smyslu Křečův dvůr. V mladších novověkých písemných i mapových podkladech označován po Rohozci jako Rust. Stejně ho označuje i F. A. Heber (1844, 225) ve svém díle o hradech

v Čechách.²⁴ S názvem Křečov místo spojil až *F. Palacký* (1848, 47). Výrazný posun v poznání historie Křečova znamenalo teprve bádání *A. Sedláčka* (1923, 364) a důkladná historická studie sepsaná farářem z Kolečovic u Rakovníka F. Fritschem (publikace *Schubert* 1934). Podrobněji se jím zabývali také *L. Wettengl* (1991; 1993) a *J. Úlovec* (1995a), který provedl podrobné zpracování písemných pramenů. Naposledy Křečov v literatuře uvedl *T. Durdík* (2009, 297–298) v *Ilustrované encyklopedii českých hradů*. Současné bádání v rámci této práce přineslo z Křečova dosud chybějící archeologické nálezy, díky kterým se objevily nové otázky týkající se počátků hradu. A především zapojení tohoto šlechtického sídla do sídelně-historických souvislostí spojených s opětovným rozborem písemných pramenů přineslo další zjištění.

Jelikož se písemnými prameny detailně zabývalo několik výše uvedených autorů (naposledy *Úlovec* 1995a), pro potřeby této práce se chronologicky zabýváme jen těmi, které přinášejí zásadní informace o vývoji a podobě hradu a okolí. Poprvé se o Křečovu z písemných pramenů dozvídáme v r. 1338 z listiny potvrzující práva kostela v Rabštejně (LE VI, č. 17, 36–41), u které byl jedním ze svědků také Racek z Křečova (Raczone de Krziczow). Pan Racek pak držel křečovské zboží až do poloviny 14. století. Naposledy je zmiňován v listu, datovaném do rozmezí let 1346 až 1350 (*Palacký* 1842, 358–359), kdy „odňal věci lidem v Malměřicích, pročež psáno popraveci krajskému, aby jej k nápravě přidržoval“ (citováno podle *Sedláček* 1923, 364). Racek bývá označován jako možný stavitel hradu, mohl jím být ale i jeho předchůdce, neboť i na základě archeologických nálezů stavbu hradu nelze datovat přesněji než na období konce 13. stol. – 1. třetiny 14. stol. Předpokládáme, že v r. 1338 hrad již stál, netušíme však v jaké podobě. Není jasné, ani jak pokračoval vývoj během druhé poloviny 14. stol., neboť písemné zprávy z tohoto období o hradu a jeho majitelích nejsou známy. *J. Úlovec* (1995a, 44) předpokládá, že po celou tuto dobu byl ve vlastnictví Rackových potomků, kterých žilo počátkem 15. stol. několik, některé však nelze přímo spojit s vlastnictvím Křečova. Jistě na počátku 15. stol. patřilo křečovské zboží dvěma bratrům shodného jména – Divišům. Jejich rozlišení na staršího a mladšího pochází až z pozdějších let (spolu poprvé vystupují r. 1419), starší zprávy se tak týkají výhradně pana Diviše staršího (Diussium de Krzyeczow), o kterém se poprvé dozvídáme r. 1405 (DD 18 fol. 72v). K zásadním událostem došlo nejspíše v září r. 1421 při druhé křížové výpravě, kdy východní částí Doupovských hor protáhla část druhé křížové výpravy směřující od Žlutic na Kadaň a dále na Žatec (z lit. např. *Kubů* 1990; *Šmahel* 1996). Směr tažení nepochybně souvisí s trasou, či jednou z tras cesty

²⁴ *Heber* (1844; 2006) hrad popisuje dvakrát. Jednou pod názvem Křečov (Rust) a podruhé chybně jako Nepomyšl (Nepomyssl bei Pomeisel). Tuto chybu informaci přejal také kolektiv autorů monografie *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (*Anděl a kol.* 1984, 243–244, 341–342).

ze Žlutic přes Mašřov do Kadaně, která procházela buď přímo kolem Křečova, nebo v jeho těsné blízkosti (viz kap. Cesty). Dle soudu starší literatury byl Diviš starší při tažení křížáckého vojska zajat, jeho zboží (a tedy rovněž majetek mladšího bratra Diviše) zničeno, hrad dobyt a on sám odveden do Německa do zajetí (*Úlovec 1995a*, 45). Mladší písemná zpráva hovoří přímo o zničení veškerého majetku, dědictví a zajmutí Diviše Bavory (list z 5. února 1424 – AČ 26, č. 1, 44b–44a). Diviš starší se vrátil ze zajetí nejpozději na přelomu let 1422–1423 (detailně *Úlovec 1995a*, 46). První přímá zpráva o Divišovi po jeho návratu do Čech je z počátku r. 1424 (list z 5. února 1424 – AČ 26, č. 1, 44b–44a). Za důležitý pramen k poznání křečovského panství jako majetku nižšího šlechtice považujeme závěť Diviše staršího sepsanou ve dnech 26. až 28. června r. 1424. Zde si dovolíme použít pro jeho ucelenost částečný překlad *J. Úlovce* (*1995a*, 46). V závěti Diviš učinil poručníky svých nedospělých dětí, Jana Kekuli ze Stradonic, staroměstského měšťana a brusiče Dobeše, Jana z Krejnic a Vintíře z Křemýže, všechny „przately me“. S paní Annou z Klinštejna měl tehdy čtyři děti, totiž syna Jana a dcery Eleny, Anny a Alžbětu. Jim také odkázal veškerý majetek, totiž „puol twrze a puol dwora popluznieho w Krziczowie s rybniky, puol lesu, kteryz pryslussy k Olssie s potokem, s hagem, s brziehy, puol lesu rzeczieneho Radimowecz, Orzkow les s lukami, cztyry lany lesu v Budinskem hagi, wesske(re)n plat w Rohozcze kromie gednoho czlowieka, w Budyssy plat, kteryz mam wiec gednym czlowiekem nezly moy bratr, w Olssy czlowieka, kteryz sedie na cztwrti, w Trziebssiczich diedicztwie s puol kopy platu, w Budyssiech luku a w Polodssy luku y s tu wssy zwoly, czoz k tomu zbozie swrchupsanemu przislussie“. Současně ustanovil, že jejich „nejvyšší“ poručníci bude jeho manželka Anna, která má z majetku obdržet po jeho smrti 50 kop českých grošů z hotových peněz a dalších 50 kop věna, které má zapsané na Rohozci (Podbořanském), tedy celkem 100 kop grošů. Kdyby pak všechny jejich děti zemřely před dosažením plnoletosti, vdova Anna by se v tom případě mohla ujmout držení veškerého majetku sama (DD 15 fol. 314; AČ 36, č. 102, 659–660; AČ 3, č. 236, 496–497).²⁵ Z neznámých důvodů záhy po roce 1424 zemřel nejen pan Diviš starší, ale rovněž jeho manželka Anna a všechny čtyři děti, jeho bratr Diviš mladší a jeho manželka Klára. Usuzujeme tak proto, že po obnovení dvorského soudu v r. 1437 byl svolán majetek po zemřelém Diviši starším. Provolání této odúmrti, které se obsahově shoduje se závětí Diviše, se odehrálo 2. listopadu roku 1437 v Žatci (*Úlovec 1995a*, 47). O majetek se rozhořel poměrně složitý

²⁵ Je třeba upozornit, že i dále v práci zacházíme pouze s majetkem uvedeným v závěti Diviše staršího. Z ní se dozvídáme o části majetku, který držel jeho mladší bratr. Nicméně o jeho velikosti nevíme nic. Domníváme se však, že nebyl příliš rozsáhlý a neobsahoval více, než je uvedeno v závěti Diviše staršího, protože když se Janu Tvochovi z Nedvídkova podařilo panství spojit, neobjevují se žádné nové lokality, a to ani v mladších písemných pramenech.

soudní spor, po němž Divišovu část Křečova získal Jan Tvoch z Nedvídkova, který současně vykonával poručnickou správu nad sirotky po Divišovi mladším a nad jejich majetkem. Ten se mu neznámo jakým způsobem a kdy podařilo taktéž získat. Po pánech z Nedvídkova přešlo celé křečovské zboží na členy rytířského rodu Údrčských z Údrče. Ti jej drželi až do jeho zániku nejspíše krátce po r. 1500 (jistě existoval ještě r. 1494 – AČ 19, č. 2497, 268), kdy se přestěhovali na tvrz ve Vroutku. Soupis majetku Jindřicha mladšího Údrčského z Údrče uvedený do zemských desek r. 1541 ve formě: „zámek pustý Krzeczow, dwuor popluzni s popluzim, tudiz wes tudiz pusta a dwory kmetczy puste“ je první zprávou dokládající zánik Křečova i s nejbližším zázemím (DZ 250 fol. E 24v). Majetek již s centrem v Rohozci získává následně r. 1585 Jan Valdemar Hasištejnský z Lobkovic (*Úlovec 1995a*, 49).

Velice málo víme z písemných pramenů o stavební podobě hradu. Z nich usuzujeme pouze na vlastní existenci hradu. Křečov byl obýván jistě od r. 1338, minimálně do r. 1494. Z písemných pramenů, terénního průzkumu a ani rozboru půdorysu nevyplývá žádná výraznější přestavba hradu (Obr. 34).²⁶ Opravou nejspíše prošel ve 20. letech 15. stol. po dobytí křižáckým vojskem. O rozsahu poškození neumíme nic bližšího říci. Další stavební akce proběhly na přelomu 70. a 80. let 15. stol., kdy Křečov krátce získali do držení bratři Jan a Jaroš z Vřesovic. Soud však r. 1483 rozhodl, že se majetek má vrátit původní majitelce Markétě Údrčské s poznámkou, že pokud Vřesovci vynaložili nějaké náklady „na stavenie neb na opravu, o tyto náklady aby po dvú priateľiech vydali s obú stran, a ti aby je o to smluvili“ (AČ 8, č. 417, 413). První popis hradu přinesl až *F. A. Heber (1844, 255)*, který konstatoval: „Rytířská tvrz Rohozec byla rozložena na skalnaté výšině, která sbíhá východně a severně do ploché polní trati. Z této tvrže jsou ještě dochovány znamenité zbytky, které obklopuje příkop vylámaný do skály. Zámek byl založen do čtverhranu, malého, ale neobyčejně pevného, neboť zdi měly tloušťku šest až osm stop. Věžovitá hlavní budova, ve svých čtyřech nárožích okrouhlá, může být vysoká ještě tři až čtyři sáhy a do jejího vnitřku vede od polední strany úzký vstupní otvor. Budovu obklopovala silná obvodová hradební zeď, z níž jsou dochovány ještě značné zbytky ...“. Tyto informace doplnil kresbou zobrazující Křečov od severozápadu (Obr. 35). Na kresbě upravené do rytiny J. Farkem vidíme jádro hradu stojící na vyvýšenině, kterému dominuje obdélná stavba věžového charakteru se zaoblenými nárožními, obklopená na třech viditelných stranách hradební zdí. Na zobrazených stavbách nezaznamenáváme žádné

²⁶ Zde je třeba poznamenat, že hrad nemá přesné geodetické zaměření, které je připravováno, a které může přinést nová zjištění. Stejně tak značná torzovitost dochovaných relikvií neumožňuje dalekosáhlé závěry týkající se případných přestaveb. K této práci byl využíván zatím poslední publikovaný náčrt půdorysu hradu od *L. Wettengla (1993)*, částečně upravený autorem při terénním pozorování (Obr. 34).

povrchové úpravy, kromě otvorů po lešení zachovaných ve věžové stavbě a v obvodové hradbě na jihozápadní straně.²⁷ Výrazná je ovšem disproporce hradních zřícenin a postav stojících pod nimi na cestě procházející příkopem, díky čemuž hrad působí mohutněji než je tomu ve skutečnosti. Podrobný popis hradu podal také A. Sedláček (1923, 364), který publikoval první náčrt půdorysu hradu a přidal některé další podrobnosti: „Od severozápadní pláně býval oddělen na třech stranách hlubokými příkopy, z nichž se ještě část na západní a východní straně zachovává, kdežto na severní straně, kudy běží vozová cesta, již příkop jest zasypán, takže hrádek jest s polmi v jedné rovině.“ A. Sedláček si všímá i předhradí, které se nachází na severovýchodní straně od jádra hradu, a kromě příkopu doplněného náspem zaznamenal v jihovýchodním rohu také „obdélné stavení hospodářské“. U tzv. zadního hradu, jak nazývá vlastní jádro, uvádí bránu: „Bylo to stavení povydané ven do příkopu, ale kus šel také do vnitřku hradu“. Ve shodě s Heberem v severozápadním rohu popisuje: „obydlí, někdy věžovaté, také pravidelný čtverhran, jehož rohy jsou zakulaceny, pod ním jest úplně zachovaný sklep přízemní a válcovitě sklenutý, k němuž otvor byl vylámán“. Zříceniny hradu byly silně poškozeny již v 18. stol., kdy zde místní obyvatelstvo hledalo poklady. Při těchto divokých výkopech, na kterých se v l. 1765–1789 podílel i tehdejší vlastník panství Josef Nanihald von Eben, byl proražen i onen otvor v severozápadní stěně sklepa, který popisuje A. Sedláček (1923, 364).²⁸

Popis současného stavu přinesl T. Durdík (2009, 297–298), proto se ho v základním schématu budeme držet. Křečov charakterizuje nevelká dvojdielná dispozice v nepříliš výhodné poloze, obíhaná příkopem a valem, který však dnes není zachován po celém obvodu (Obr. 34). Stavitelé hradu využili mírné vyvýšeniny, která byla později setřena zasypáním příkopů na severozápadní straně, a drobné přírodní strže směřující k Doláneckému potoku (využita jako příkop mezi hradním jádrem a předhradím). V mírně lichoběžném předhradí jsou patrné reliéfní relikty jedné podsklepené jednoprostorové budovy ve východním rohu (spojení terénní nerovnosti na jižní straně předhradí s reliktem druhé budovy, jak uvádí L. Wettengl, není za současného stavu možné potvrdit). Ostatní zástavba, kterou zde nutně pro provoz hradu musíme předpokládat, byla zřejmě lehčí konstrukce, neboť plocha předhradí žádné další relikty zástavby nevykazuje. Do předhradí se vstupovalo neznámým způsobem od severovýchodu,

²⁷ Obdélný otvor na SZ straně věžové stavby považovaný J. Úlovcem za okno, není podle našeho názoru dostatečně průkazný, vyloučit tuto interpretaci však přímo nelze.

²⁸ Další autoři již příliš nových zjištění nepřinesli. Naposledy se hradem detailněji zabýval J. Úlovec (1995a), který kromě námi použitých pramenů k popisu podoby hradu využil i zobrazení Křečova na mapě stabilního katastru, což je možné jako ikonografický pramen odmítnout (Obr. 33). Jedná se o schématickou kresbu, která s tehdejší realitou nemá s velkou pravděpodobností nic společného a podobnost s Křečovem je buď čistě náhodná, nebo si její autor některé skutečnosti domýšlel.

snad v místech současného přerušení příkopu. Obvodovou fortifikaci tvořila pravděpodobně zděná kamenná zeď. Jediný zachovalý relikt zůstal při východním rohu předhradí v délce cca 2 m. Vzhledem k její šířce 1 m nepředpokládáme přímý vztah této zdi k podsklepené budově, která se k ní spíše pouze přimykala. Výšku hradby neumíme stanovit, nicméně nedostatek větších kamenů v okolních destrukcích nás vede k předběžnému závěru, že vyšší úrovně obvodové hradby mohly být tvořeny dřevěnými prvky. Vnější nejspíše sypaný val je na jihovýchodní a jižní straně doplněn dvěma terénními útvary neznámé funkce a stáří. První porušuje jednu z teras na svahu klesajícím k Doláneckému potoku, a vznikl tak nejspíše druhotně. Druhý terénní útvar navazuje na vnější val předhradí a vytváří na jeho konci plošinu ve tvaru C, která svoji hmotou výrazně zasahuje do úžlabiny (příkopu) mezi jádrem a předhradím. Na povrchu toho útvaru byly autorem nalezeny dva atypické středověké střepy datovatelné obecně do období existence hradu. Zda se jedná o prostý násep např. přebytečného materiálu z příkopů, nebo zda tento útvar nějakým způsobem souvisí s fortifikací hradu a např. ochranou úžlabiny, která zároveň mohla být využívána jako nejpohodlnější přístup k potoku vzdálenému 80 m, může prokázat jedině archeologický výzkum.

Malé jádro čtvercového obrysu je obklopeno obvodovou hradbou se zaoblenými nárožními (intaktně dochované v severním a jižním rohu). Stejně jsou upravena i nároží volně excentricky stojící lehce obdélné obytné věže s valeně zaklenutou nejnižší patrnou úrovní. K jižní straně jádra se přikládala dlouhá, zřejmě podsklepená budova, bez výzkumu nejasného účelu. Kromě ní jádro obsahovalo již jen protáhlou vstupní věžovitou bránu částečně předstupující před a za jeho čelo, kterou se po mostě vstupovalo do jádra hradu z předhradí. Od stavu, který zachytil před pol. 19. stol. F. A. Heber, došlo ke značným destrukcím zdí v celém prostoru hradního jádra. I přes značnou torzovitost se při průzkumech provedených autorem podařilo alespoň přibližně stanovit rozměry dochovaných staveb a konstrukcí.²⁹ Z těchto údajů vyplývá

²⁹ Příkopy kolem předhradí dosahují v současné době max. šířky 6 m a hloubky 2 m. Kolem hradního jádra na JV, JZ a SZ straně šířka činí 12-15 m, max. dochovaná hloubka 4 m. Nejširší je příkop mezi jádrem a předhradím, kde jeho šířka dosahuje až 20 m a hloubka 7-8 m.

Obvodová hradba hradního jádra tvořená lomovým zdivem je na všech měřitelných místech široká 140 cm. Nejvyšší je při styku s bránou, kde sahá do výšky 5 m (Obr. 36). V tomto úseku sledovatelné stavební spáry jsou od sebe vzdáleny 80 cm.

Brána zachovaná ve své severní polovině předstupuje před i za obvodovou hradbu cca 3 m (šířka zdiva 140 cm). Průchod byl široký přibližně 2 m (Obr. 38). Ústupek zdiva zachovaný na její vnitřní straně lze interpretovat jako sedíle. Brána byla pravděpodobně dovnitř otevřená, a směrem k předhradí nejspíše vybavená padacím mostem. Žádné stopy po tomto mechanismu však neregistrujeme.

Věžová stavba, kterou můžeme označit za palác, stojí volně v severní polovině jádra (Obr. 37). Zachován je do výšky prvního patra, více než polovinu ale tvoří jeho destrukce. Do prvního podlaží se pravděpodobně vstupovalo ze SV vchodem z nádvoří, nebo z JV od druhé obytné budovy. Přístup mohl být veden jakýmkoliv způsobem z obvodové hradby, či prostým schodištěm. Spodní, dnes oproti úrovni nádvoří o 120 cm, částečně zahlučené podlaží je zaklenuto valenou klenbou. Otisky po šalování nám dovolují určit šířku fošen použitých při

kompaktnost celkového areálu bez výrazných zásahů do struktury hradního jádra. Časově rozdílný by mohl být vztah věžovité stavby a obvodové hradby. Shodné použití zaoblených nároží tomu ale spíše nenasvědčuje. Napomoci by mohla analýza použitých malt, které se ale jeví v celém hradním areálu jako shodné. Vnější opevnění není kolem hradního jádra dochované tak jako u předhradí. Val zaznamenáváme pouze na jihovýchodě, a snad také na jihozápadě. Značné rozšíření příkopu právě na jihozápadní straně může souviset s těžbou kamene pro stavbu, nebo s obrannými aktivitami nejasného účelu a nedatovatelného stáří.³⁰

T. Durdík řadil Křečov k hradům donjonového typu v jeho rozvinutější variantě. I přes problémy s typologií hradů, se nám tato interpretace jeví jako správná a nevidíme důvod k jejímu odmítnutí. Dominantním prvkem hradu je obytný věžový palác (neznámé původní výšky). Obytný prostor hradu zvětšovala další budova vyplňující pravděpodobně celou jihovýchodní stranu jádra. Její délka dosahující takřka 19 m a šířka 6 m nutně vedou k otázce o charakteru použitých konstrukcí a využití této budovy. Zbytek prostoru vyplňovala brána a malé nádvoří. Všechny uvedené stavební prvky mohly samozřejmě vznikat a být upravovány postupně v celém čase existence hradu, nicméně kompaktnost minimálně hradního jádra nás spíše vedou k úvahám o jednotné výstavbě celého areálu. K sídlu nižšího šlechtice náleželo i jeho hospodářské zázemí. Z písemných pramenů, konkrétně ze závěti Diviše staršího se dozvídáme o „poplužním dvoře v Křečově s rybníky“, následující provolání dvorského soudu z r. 1437 pak přímo uvádí vesnici Křečov. Ze zápisu majetku Jindřicha mladšího Údrčského do obnovených zemských desek z r. 1541 pochází zmínka „zámek pustý Křečov, dvůr poplužní s poplužím tudíž, ves tudíž a dvory poddanské pusté...“. Je tedy zřejmé, že poblíž hradu Křečova ležel zřejmě již od počátku jeho existence poplužní dvůr a vesnice (*Úlovec 1995a*, 49–50). V případě poplužního dvora se nám jako nejpravděpodobnější interpretace jeví jeho spojení s hradním předhradím, kde se nepochybně hospodářské provozy mohly nacházet. Lokalizace vesnice se zatím nepodařila. Na tvaru katastrálního území zachyceném na mapě stabilního

výstavbě, která u měřitelných činí 15–20 cm. Výška této prostory je dnes 280–290 cm, zbylé její rozměry pak 530 × 470 cm. Vstup je veden z nádvoří (jeho původní šířku je možné odhadnout na 80–130 cm) a v této části měřitelná šířka zdi paláce je 2 m. Předpokládaný portál při vstupu do této prostory a ani jiné architektonické prvky se nezachovaly. Stavební spáry na nádvoří straně paláce jsou od sebe vzdáleny 70–80 cm. Celkové vnější rozměry věžového paláce v úrovni přibližně prvního patra tak lze stanovit na 930 × 870 cm. Mezi palácem a obvodovou hradbou na JZ straně hradu zbyla mezera cca 340 cm.

Jižní třetinu jádra vyplňovala podsklepená, pravděpodobně víceprostorová obytná budova neznámé podoby o vnitřních rozměrech 19 × 6 m, která nejspíše jako své vnější stěny využívala obvodové hradby a brány. Údajný výběh valené klenby v jediném zachovaném severním rohu je spíše pouze vyvaleným zdívkem.

Celkové rozměry hradního jádra měřitelné zhruba vždy v polovině stran, bez započítání vystupující brány, jsou 21,5 m × 24 m s delší osou ve směru SZ – JV. Tímto prostým měřením nelze samozřejmě ověřit, zda je jádro hradu opravdu ve tvaru pravidelného čtyřúhelníku jak jej zobrazují náčrty půdorysů. Přípravované geodetické zaměření by mělo výše uvedené údaje zpřesnit.

³⁰ Za konzultaci celkově k problematice Křečova děkuji M. Sýkorovi z ÚAPPSZČ Most.

katastru je možné zaznamenat v jeho východní třetině přibližný rozsah původního území patřící k vsi Křečov (Obr. 44). Podoba částečně do větších celků zcelené traťové plužiny nám s lokalizací vsi bohužel nepomůže. Jednalo se spíše o menší vesnici v blízkosti samotného hradu. Povrchové sběry na poli severně od hradu nepřinesli žádné nálezy dokládající lidské aktivity. Stejně tak důkladné průzkumy ploch poškozených divokou zvěří na loukách severovýchodně a svazích pod hradem nedoložili přítomnost středověké keramiky. I přesto vesnici předběžně lokalizujeme na jihovýchodní svah údolí Doláneckého potoka pod předhradím, na kterém se nachází několik teras táhnoucích se až k mlýnu, vzdáleného od hradu cca 250 m (Obr. 33). Potvrdit tuto domněnku by mohl případný geofyzikální či archeologický výzkum.³¹

Při povrchových sběrech prováděných v posledních dvou letech na svazích jádra i předhradí v mezilehlém příkopu byl autorem získán relativně početný soubor keramických zlomků (cca 200 ks).³² Většinu tvoří typické mladší středověké zboží, které pouze potvrzuje existenci hradu v 2. pol. 14. – 15. stol.³³ Vzhledem k tématu celé práce se zaměříme na keramiku, kterou považujeme z celého souboru za nejstarší. Všechny tyto střepy byly zhotoveny ze stejného materiálu šedohnědé barvy (výrazná příměs hrubšího ostřiva s vysokým podílem slídy) a byly formovány na pomalu rotujícím hrnčířském kruhu (u den vždy použita podsýpka). Z výzdoby je typická rytá šroubovice, na jednom zlomku doplněná jednoduchou rytou vlnicí. Jednou se vyskytla výzdoba nehtováním. Bohužel postrádáme okraje, což značně snižuje výpovědní hodnotu souboru, stejně jako jeho původ z erozních vrstev. Zpracováním materiálu, způsobem vytváření, technologií výpalu a zčásti i užitou výzdobou tato keramika připomíná stále tzv. keramiku hradištní tradice. Nicméně z důvodu výskytu zlomků pokliček, určitému perifernímu umístění Křečova a nemožnosti k tomuto souboru přiřadit časově zcela jistě shodné

³¹ Pro celkové doplnění nejbližšího okolí hradu, z r. 1424 víme ještě o rybnících. Při terénním průzkumu se přímo pod hradem podařilo zjistit hráz zaniklého rybníka. Druhý, fungující rybník ležící cca 50 m dále po proudu Doláneckého potoka souvisí s již zmíněným mlýnem zaniklým po r. 1945, u nějž nejde vyloučit starší, středověký původ. Asi 450 m jižně od hradu se pak nachází ještě jeden tzv. Velký rybník, s dubem stojícím na jeho hrázi, jehož stáří je odhadováno na 300–400 let. Přestože jednotlivá vodní díla nejsme schopni datovat, samotný údaj o existenci rybníků v r. 1424 svědčí o zajímavé „podnikatelské“ činnosti majitelů Křečova.

³² Je třeba poznamenat, že kromě keramiky byly nalezeny i zvířecí kosti a struska, která dokládá zpracování železa, samozřejmě bez časového určení. V r. 2013 byl na plochách hradu, kde to umožňovaly náletové dřeviny, proveden detektorový průzkum. Soubor tvořily, mimo novověké intruze, většinou hřebíky (převážně ručně kované), dvě podkovy a jeden hrot šipky s tulejkou, nejspíše z kuše.

³³ Pouze z nálezů od hradního jádra pochází několik drobných zlomků kachlů (jeden se zelenou polevou), které dokládají vyšší stupeň vytápění.

mladší středověké zboží, je možné tuto keramiku zařadit do intervalu konce 13. – 1. pol. 14. stol. (viz kap. Nástin regionální archeologické chronologie).³⁴

Nové archeologické prameny přinesly obnovení otázek o době výstavby Křečova. Předchozí bádání nekladlo jeho vznik hlouběji než do 1. třetiny 14. stol. a za stavebníka byl považován v písemných pramenech prvně zmíněný Racek z Křečova. Názor *J. Úlovce* (1995a, 44), že hrad Křečov rozhodně nepatří mezi stavby datovatelné ještě do průběhu druhé poloviny 13. stol., o čemž by mělo svědčit jeho české jméno, nelze brát za současného stavu bádání takto striktně. Na základě existence predikátu Racka, zmiňovaného k r. 1338, soudíme, že hrad tehdy již stál, ale zakladatelem být Racek nutně nemusel.³⁵ Stavební typ hradu s věžovým palácem jako hlavní obytnou stavbou a využití zaoblených nároží sice v hradní šlechtické architektuře převažuje ve 14. stol. (*Durdík 2003*), jeho přesah do předcházejícího století ovšem není výjimečný. Stavba kamenného hradu byla pro nižšího šlechtice dozajista finančně náročná, vyloučit proto nemůžeme jisté „provizorium“ předcházející výstavbě hradu, který dnes alespoň v základních rysech zaznamenáváme. Celá problematika tak souvisí s vývojem křečovského panství nastíněného dále.

5.3.2.2. Budiš

Tvrziště se nachází v širokém a mělkém úvalu, obklopeného ze tří stran zalesněnými svahy, 535 m n. m. Vzdálené je asi 3 km Z od hradu Křečova a přibližně 1 km JZ od Podbořanského Rohozce. Tato „sídlení buňka“ o rozměrech 1 × 0,7 km je v podstatě pramennou pánví Doláneckého potoka. Nejspíše kvůli výraznému podmáčení byl prostor v 19. stol. zmeliorován do pěti vodotečí, které se postupně stékají a vytváří zhruba po 1 km od jednotlivých pramenišť jeden tok Doláneckého potoka. Těmito úpravami byl nejspíše výrazně upraven reliéf pramenné pánve, jejíž původní podobu nedokážeme rekonstruovat a v jejímž středu se nachází tvrz Budiš (Obr. 32), pro kterou se v pozdější době podle okrouhlého tvaru tvrziště vžil název Rondell. Název Budiš je pravděpodobně českého původu, podle *A. Profouse* (1947, 203) odvozený od jména Budislav. Název se zachoval i v německém jméně Wottischen (příp. Wottischen Wald) zachycený na mapě stabilního katastru pro prostor pramenné pánve (Obr. 39), a následně

³⁴ Ze sbírky bývalého muzea v Podbořanech pochází několik střepů nalezených v r. 1937 údajně v hloubce 75 cm, další údaje nejsou známy (Ho 383, 384-J/3/223 M Žatec). Na svahu předhradí proti hradnímu jádru našel několik keramických zlomků ze 14. – 15. stol. také T. Durdík při své návštěvě Křečova v r. 1995 (Hlášení 3880/95).

³⁵ První přímá zmínka o hradu pochází dokonce až z r. 1424. V této zprávě se Křečov nazývá tvrzí, stejně jako v letech 1437, 1455 a 1482. Pouze všechny doposud známé písemnosti z průběhu 16. stol. (konkrétně z let 1541, 1585 a 1588) pojmenovávají lokalitu jako „zámek pustý“. Při běžném zaměňování termínů hrad a tvrz zvláště během 14. a 15. stol. však nemůže překvapit, že právě Křečov byl v písemných pramenech označován oběma (*Úlovec 1995*, 49).

českým obyvatelstvem přeměněný na Vojtěšín jako název dnes již zaniklé hájovny Z od vlastního tvrziště. O tvrzi nemáme žádné přímé písemné zprávy. O místě samotném víme až z doby, kdy ves Budiš patřila v letech 1424–1454 ke křečovskému panství (*Sedláček 1923*, 366). Shrneme-li si písemné prameny (viz kap. Křečov), v r. 1424 patřily ke Křečovu čtyři lány lesa v Budišském háji, v Budiši plat a louky (DD 15/315). R. 1454 slyšíme o platu v Budiši a opět Budišském háji (DD 16/311). Poslední písemná zmínka z r. 1455 připomíná ke Křečovu náležející čtyři lány lesa v Budišském háji a pustou ves Budiš (DD 23/134).

Z tvrze se dosud zachovalo velké okrouhlé tvrziště o průměru kolem 18–20 m, vyvýšené nad okolní terén 1–2 m, obklopené výrazným vodním příkopem (Obr. 41). Plocha vlastního tvrziště je převážně rovná s několika terénními depresiemi (Obr. 40).³⁶ Nejvýraznější je oválná prohloubenina lemovaná kamennou destrukcí se zaoblenými okraji o velikosti 3 × 4 m a o hloubce až 40 cm při východním okraji a zasahující hranu tvrziště přímo naproti výtoku potoka z vodního příkopu. Další okrouhlé mělké snížení terénu o průměru cca 8 m lze spatřit v západní části (*Slabý 2011*, 56–57). Výrazné snížení se objevuje na jihozápadní straně. Tato deprese na jižní straně široká 2,5–3 m se postupně stáčí kolem jihozápadního nároží na západní stranu, kde se zužuje a klesá až do úrovně příkopu (*Slabý 2011*, 56–57). Tento útvar je směrem k příkopu lemován zdí z lomového kamene, u které je zřetelné použití malty jako spojovacího materiálu. Středový pahorek tvrziště je v celém rozsahu obklopen vodním příkopem širokým 7–10 m. Na vnějším okraji ho doplňoval val neznámé konstrukce, přerušovaný na západě mezi dvěma vodními přítoky a na východě, kde příkop opouští voda Doláneckého potoka. Pahorek se jeví jako uměle nasypáný z materiálu vybraného z příkopu. I přes rozdílné názory na definici tvrze typu *motte* (*Nodl 1998*; *Klápště 2005*), tvrz Budiš do této kategorie řadíme. Vzhledem k poměrně velké ploše jádra tvrziště je pravděpodobné, že na jeho ploše mohlo být více staveb, z nichž obytnou funkci mohla zastávat z větší části dřevěná věžovitá stavba. Žádnému z předpokládaných vnitřních objektů nelze přiřadit některou z depresí zaznamenaných na tvrzišti. Zdá se, že objekt byl obehnán obvodovou hradbou, jejíž alespoň spodní část byla z kamene. Deprese při jihozápadním okraji může souviset se vstupem (*Slabý 2011*, 57).

Pozůstatky tvrze byly rozebrány nebo poškozeny ve druhé polovině 19. stol. při melioračních pracích a divokých průzkumech budišského tvrziště. Někdy v 60. letech 19. stol. byly na tvrzišti podle vlastivědné literatury (*Rott 1902*, 530) nalezeny různé předměty

³⁶ Do budoucna je naplánováno zatím chybějící přesné geodetické zaměření.

– vrata vedoucí k jakési zborčené chodbě, halapartny, podkovy a mince.³⁷ Mince byly uloženy v plechovém pouzdře a údajně pocházely z doby Jana Lucemburského, Karla IV. a jedna zlatá měla nést obraz Vladislava II. Mince byly též nalezeny při odvodňovacích pracích na přilehlém poli (dnes v okolí louky). Většina mincí byla prý odevzdána pražskému (Národnímu?) muzeu (*Anděl a kol. 1984, 58*). Jejich existenci se zatím nepodařilo potvrdit, ale pokud nejmladší mince opravdu pocházela z doby Vladislava II, tak s jistotou tento poklad s existencí tvrze již nesouvisí a jeho majitel ho uložil podle něj do bezpečného, a tedy nejspíše již opuštěného místa. Pouze nám tak potvrzuje definitivní zánik této sídelní jednotky, který písemné prameny kladou k r. 1455. V této souvislosti je třeba odmítnout názor kolektivu autorů Encyklopedie tvrzí (*Nodl 1998, 54*), kteří se domnívají, že Budiš byl zničen současně s Křečovem za křížové výpravy r. 1421 a posléze spojen s křečovským panstvím, protože k jeho obnově již nedošlo. Žádný pramen nám takovou skutečnost nedokládá, naopak i r. 1454 víme o platu plynoucím z Budiše.

Zcela nám ovšem uniká doba vzniku jak vesnice, tak šlechtického sídla. I v případě vesnice se ani jednou nevyskytuje přímá zmínka dokládající její existenci, nicméně na základě údajů o platech ji musíme v okolí tvrze nutně předpokládat. Kvůli terénním (meliorace) i majetkovým zásahům (scelení pozemků), které zcela přemazaly starší situaci ji, ale bohužel neumíme přesněji lokalizovat (Obr. 39). Nepřímým údajem by mohl být předpokládaný vstup do tvrze ze západu. Z tvrziště i z celého okolí postrádáme, kromě onoho mincovního depotu, výraznější archeologické nálezy. Při povrchovém průzkumu se autorovi podařilo v korytě potoka asi 10 m V od vnějšího valu objevit čtyři keramické zlomky. Jeden z nich nese na sobě výzdobu v podobě jednoduché ryté vlnice (Obr. 12: 2), ostatní střepy jsou atypické. Přestože jsme si vědomi, že na základě jednoho nálezu nelze celou situaci datovat, minimálně nám dokládá osídlení v tomto prostoru před datem první písemné zmínky v r. 1424.³⁸ Za momentálního stavu vědomostí si netroufáme říci, kdo mohl být stavebníkem tvrze, ani zda jí předcházela vesnice. Ke spojení s Křečovem mohlo dojít druhotně. Počátek osídlení jako takového datujeme do širokého intervalu 2. pol. 13. – 14. stol.

³⁷ Jakýsi zahluobený klenutý prostor na tvrzišti měl být podle starousedlíků přístupný ještě v 70. letech 20. stol. Spojit by jej bylo možné s podsklepením některé z budov. Jeho existenci by mohl potvrdit případný archeologický výzkum.

³⁸ V r. 1967 pracovník žateckého muzea F. Šíma našel, tehdy ještě polích kolem Budiše, soubor keramických zlomků (Hlášení 2471/68), které charakterizoval jaké zdobené širokou mělkou rýhou a vývalkovou šroubovicí. Okraje popisuje jako ven vyhnuté, ovalené, zesílené i prožlabené o značeném obsahu slídy. I přes pravděpodobné uložení těchto nálezů v muzeu v Žatci, se je nepodařilo zatím dohledat.

5.3.3. Současný stav poznání – vesnická jádra

5.3.3.1. Podbořanský Rohozec

Podbořanský Rohozec je dnes vsí, jejíž podobu výrazně ovlivnila výměna obyvatelstva po r. 1945 a vznik vojenského újezdu Hradiště v r. 1953. Vesnice původně nazývaná pouze Rohozec, od 18. stol. do r. 1945 Německý Rohozec a poté Podbořanský Rohozce (*Roedl a kol. 1999*, 117). O Rohozci se poprvé z písemných pramenů dozvídáme až ze závěti šlechtice Diviše z r. 1424 (viz kap. Křečov). Samotný název je pravděpodobně českého původu, vycházející ze slova *rohoz*, ve smyslu rákos (*Macek 1930*, 22; *Profous 1951*, 574).

Vesnice se rozkládá v mělkém údolí Rohozeckého potoka (Obr. 32). Půdorysná struktura vsi je, na rozdíl od dnešní situace, velmi dobře znatelná na mapě stabilního katastru z r. 1843 (Obr. 42). Ves zde můžeme rozdělit přibližně na dvě poloviny. Za starší považujeme severní část s velkou, druhotně zastavěnou návsi,³⁹ obklopenou jednotlivými usedlostmi. Velké obdélné návsi jsou i v prostoru Doupovských hor poměrně často se vyskytujícím typem půdorysného uspořádání vsí (obecně *Pešta 2000*, 2009). Vytvoření takového to půdorysu spojujeme s vrcholně středověkou transformací. Celá tato problematika se váže na osídlování Doupovských hor, které se klade již do 1. pol. 12. stol. (*Velímský 1998*, 69–80), a následnou proměnu raně středověké na vrcholně středověkou sídelní síť. Doklady nejbližšího raně středověkého osídlení z pozdní doby hradištní jsou od Rohozce vzdálené cca 2,5 km východně (Obr. 68: poloha 7c, d). Z intravilánu vsi postrádáme jakékoliv archeologické nálezy, a i vzhledem k chybějícím písemným dokladům, nejsme schopni vznik Rohozce klást přesněji než do 13. – 14. stol. V souvislosti s Křečovem, ke kterému s velkou mírou pravděpodobnosti Rohozec od počátku patřil, se přikláníme variantě vzniku ve 13. stol., či na počátku 14. stol.⁴⁰ Rozdíl od současné situace shledáváme i u komunikačního schématu, ve své starší variantě zachycenému na mapě 1. vojenského mapování z 60. let 18. stol. Návsi orientovanou SZ – JV prochází cesta směřující z Doupovských hor podél Rohozeckého potoka dále na Nepomyšl.

³⁹ Malý barokní kostel sv. Notburgy stojící na návsi, někdy označovaný také jako kaple, pochází až z r. 1744 (*Poche a kol. 1980*, 107; *Roedl 1999*, 117).

⁴⁰ Na úrovni hypotézy zůstává spojení Rohozce s lokalitou Rohozná. Ta se v písemných pramenech objevuje poprvé ve fálse listiny z r. 1209 (CDB II, 390), kde jako svědek vystupuje Nerad z Rohozné (Nerad de Rohozne). Podruhé a naposledy víme o Rohozné z listiny Václava I. z r. 1253 (RBM I, 609), kdy ji král z pozůstalosti Kojaty Hrabšice daroval křížovníkům s červenou hvězdou, když na něj přešla jako odúmrt' (*Velímský 2002*, 107). Všeobecně se Rohozná uvádí jako zaniklá vesnice, podle A. Profouse (1951, 575) v okolí Podbořan, což je značně široký pojem. T. Velímský (2002, 107) ji lokalizuje západně od Vroutku, nicméně zjevně bez jakýchkoliv indicií. Nelze vyloučit, že by se na Podbořansku vyskytly dvě lokality s velice podobným názvem, ale případné spojení uvedených zmínek s Rohozcem by sebou neslo zcela zásadní otázky týkající se jak samotného majetkového vlastnictví Hrabšiců, tak jejich vlivu na osídlování této části Doupovských hor.

Druhou variantou této cesty byla trasa spojující Rohozec s Křečovem, která pokračovala podél Doláneckého potoka taktéž do Nepomyšle. Současná trasa silnice vznikla až v 1. pol. 19. stol. Zatím nejasný zůstává vztah půdorysu vsi k tzv. Poddoupovské cestě (viz kap. Cesty), která vedla z Valče na Mašťov. Na podrobnější mapě stabilního katastru tato cesta míjí ves těsně při jejím východním okraji, což by mohlo být dokladem rozdílného stáří vzniku vsi a cesty.

Jižní polovině vsi dominuje velký hospodářský dvůr. Ve své funkci nahradil poplužní dvůr u hradu Křečov, který je stejně jako hrad připomínán jako pustý poprvé r. 1543 (DZ 250 fol. E 24v). Nahradil ho poplužní dvůr v Rohozci spolu „se stodolami, chlívy, maštalemi, se zahrádkou a loukou ohrazenou při tom dvoře“, o kterém slyšíme z písemných pramenů r. 1588 při odhadu majetku Jan Valdemara Hasištejnského z Lobkovic (DZ 24 fol. H 21–23). Potvrzením vzniku nového dvora v Rohozci je zpráva z r. 1608, kdy dvůr je uveden jako „v nově dobře spravenej“ (DZ 181 fol. H 25). Celkově plužinu lze alespoň v okolí Rohozce označit za délkovou, některé pásy polí přímo navazují na záhumenky usedlostí. Existence velkého hospodářského dvora a tím pádem možné zásahy do struktury plužiny znemožňují určit její stáří a návaznost na vznik vsi.

5.3.3.2. Nová Ves

Vesnice Nová Ves (něm. Neudorf) se nachází v nadmořské výšce 509 m, 1,5 km J od Podbořanského Rohozce, na mírném hřbetu nad prameništěm bezejmenného potoka (Obr. 32). První písemná zmínka o obci pochází z r. 1571, kdy patřila do panství Valeč (DZ 17 E 30). Zařazení Nové Vsi do této krajinné sondy bylo dáno domněnkou A. Profouse (1951, 273), který zaniklou ves Olší zmiňovanou v rámci výčtu křečovského majetku, umísťuje do prostoru Nové Vsi (stejně tak Roubík 1959, 81).

Zaniklá ves Olší se v písemných pramenech vyskytuje dvakrát, a to v r. 1424 a 1455, vždy jako součást křečovského majetku. V závěti z r. 1424 (DD 15 fol. 314) se ves Olší objevuje ve formě: „... půl lesa, který přísluší k Olší s potokem, s hájem, s břehy, ... v Olší člověka, který sedí na čtvrti (čtvrtině?), ...“. V r. 1455 (DD 16 fol. 312; AČ 37, č. 76, 1487–1490) slyšíme konkrétně o vsi Olší s jedním poplatníkem (in villa Olssy unus censita). Ke stejnému závěru jako A. Profouse nás vede jak pozdní zmínka o Nové Vsi, tak její název, který odkazuje na nějakou starší formu osídlení. Na mapě stabilního katastru je Nová Ves zobrazena jako malá ves ulicového typu (Obr. 43). Mladší uspořádání vsi naznačuje i postavení jednotlivých usedlostí, u kterých štítové strany nesměřují čelně do ulice, ale naopak domy jsou svými delšími stranami s ní postaveny rovnoběžně. Plužinu Nové Vsi lze označit za částečně traťovou,

ale většina pozemků je scelena do větších úseků. Celková nepravidelnost katastrálního území nejspíše souvisí se zásahy do sídelního uspořádání. Povrchové průzkumy v okolí Nové vsi jsou ztíženy rozsáhlými plochami luk. Několik atypických drobných keramických zlomků se podařilo autorovi nalézt v krtincích na jihovýchodním okraji vsi (Obr. 43). Na základě keramické hmoty a jejich povrchové úpravy je datujeme do 14. – 15. stol., ale i to je důležitým dokladem osídlení tohoto prostoru ještě před datem první písemné zmínky Nové Vsi. Z písemných pramenů víme o potoku a březích, které náleží k Olši. Stejně tak název Olši odkazuje na zamokřená místa s porostem stromů olší, které se zde vyskytují i dnes. I z tohoto důvodu lokalizujeme tuto zaniklou ves buď přímo do prostoru současné Nové vsi, či do její blízkosti jižně a jihovýchodně. Její vznik, důvod zániku a následné nahrazení Novou Vsí nedokážeme bohužel za současného stavu vědomostí blíže časově určit.

5.3.4. Katastrální území

I v rozboru sledovaného území, které zabírá plochu více než dvou katastrálních území, se stále budeme vracet k závěti z r. 1424. Je třeba se ještě krátce zmínit o dalších místech uvedených v závěti, která nám pomáhají dotvořit představu o majetku nižšího šlechtice. Uveden je zde les řečený Radimovec (*Radimowecz*) a les Ořkov (*Orzkow*) s loukami. Lokalizovat se podařilo pouze Ořkov, který klademe do okolí samoty Ořkov (Obr. 32) nacházející se cca 1,5 km J od Nové Vsi při silnici do Valče (na starších mapových podkladech uvedeno pod názvem Worschka). Dále je zmiňován plat v Třebčicích (dnes Široké Třebčice, cca 6 km S od Podbořan). Poslední lokalitou je místo nazvané *Polodssy* (w Polodssy luku y s tu wssy zwoly, ...). Jedná se zřejmě o ves, kterou se zatím nepodařilo identifikovat. Vypisování jednotlivých lokalit v závěti nemá žádný systém, proto se může jednat o zaniklou vesnici, nebo o prakticky jakoukoliv existující vesnici, u které zapisovatel zkomolil název. V mladších opisech se již tato lokalita v rámci křečovského panství nevyskytuje. V úvahu by i vzhledem k blízkosti Širokých Třebčic připadaly Podlesice. V r. 1483 patřila ke Křečovu ves Skytaly (cca 6 km JJV od Podbořanského Rohozce) a v r. 1588 Dětaň (cca 4 km JV od Podbořanského Rohozce). Ve všech těchto možnostech nám ale připadá spojení s hledanou lokalitou za nepravděpodobné. 1 km JV od samoty Ořkov a 1,5 km SZ od Vrbičky, při Vrbičském potoce se nachází zaniklá vesnice s feudálním sídlem (Obr. 32) v mladších pramenech nazývaná jako Lina (něm. Lihna) podle blízkého hospodářského dvora (česky zvaného Hlína). O této lokalitě postrádáme jakékoliv písemné prameny, proto není znám ani její původní název. Z někdejší zástavby se dochovalo torzo kamenné věžovité budovy zachované do úrovně stropu přízemí, a v okolí několik reliktních dalších budov (z lit. *Durdík 2009*, 334; *Heber 1844*, 225–226; *Heber*

2006, 269; Sedláček 1905, 214; Nodl 2000). Z drobného záchranného archeologického výzkumu, který proběhl v r. 2004 v interiéru věžovité stavby, pochází nálezy převážně keramických zlomků datovaných do 14. – 1. pol. 15. stol. (Sýkora – Volf 2006). Nevyjasněné zůstává označení tohoto nejspíše jen lehce opevněného sídla, zda se jedná tvrz, hospodářský či rezidenční dvůr. V každém případě muselo být vázané na vesnické zázemí v nejbližším okolí. Spojení této zaniklé sídelní jednotky s lokalitou *Polodssy* ze závěti Diviše z Křečova není za současného stavu bádání možné, ale jako hypotézu ji nelze ani odmítnout. Otázkou mimo jiné zůstává, stejně jako u Budiše, jakou roli by v rámci křečovského panství takovéto sídlo plnilo, doba a důvod jeho zániku.

Výše popsané zaniklé sídelní jednotky lze vysledovat i na tvarech katastrálních území dnes existujících vesnic (Obr. 44, 45).⁴¹ Výrazné nepravidelnosti zaznamenáváme u katastru Podbořanského Rohozce, u něhož bývalé území hradu Křečov s vesnicí tvoří zhruba jeho západní třetinu a tvrz Budiš s vesnicí třetinu východní. Část křečovského území byla přičleněna též k sousední Nepomyšli. Plužinu zaniklých vesnic hodnotit nelze, neboť po jejich zániku byla scelena do větších celků. U katastrálního území Nové Vsi není jasné, zda vzniklo až se vznikem mladší (současné) vsi, nebo navazuje na starší situaci. Na mapě stabilního katastru zachycujeme v obou katastrech velký podíl lesních porostů, většinu plochy ale tvoří zemědělská půda. Číselné vyjádření bonity půdy se pro tento prostor v *Tereziánském katastru* (Chalupa a kol. 1966) pohybovalo mezi hodnotou 6–8.

V této poněkud rozsáhlejší krajinné sondě jsme se snažili postihnout základní problémy studia a vývojové tendence prostoru vymezeného v písemném prameni z poč. 15. stol. Celek v základu tvořený dvěma (třema?) šlechtickými sídly různých kategorií (Křečov, Budiš, Lina?) a čtyřmi (pěti?) sídlišti je dokladem jednotné držby nižší šlechty. Nic ovšem nevíme o době ani způsobu jeho vzniku. Pohybujeme se již v oblasti, kam osídlení postoupilo někdy v průběhu 12. stol., ale dosud známé archeologické prameny nám v případě Křečova a Budiše dovolují uvažovat o počátcích nejdříve v 2. pol. 13. stol., z intravilánů vsí postrádáme jakékoliv doklady. Zcela jistě je lákavá myšlenka vzniku tohoto celku v rámci kolonizačního úsilí šlechtického rodu písicím se později po Křečovu, mladším typu sídla, které funkčně mohlo nahradit starší Budiš. Stejně tak musíme uvažovat o postupně vznikající, původně více rozdrobené držbě, kterou se do jednoho celku podařilo spojit kdykoliv v průběhu 13. a 14. stol. Stále však nejsme schopni překonat časový hiát mezi doklady z pozdní doby hradištní (k.ú. Nepomyšl)

⁴¹ Vycházíme z tvarů katastrálních území zachycených na mapě stabilního katastru, neboť současná situace je ovlivněna úpravami při vzniku vojenského újezdu Hradiště v r. 1953.

a nejstaršími archeologickými prameny ze sledovaných lokalit, které k malé citlivosti relativní chronologie keramiky řadíme do širokého intervalu 2. pol. 13. – 1. pol. 14. stol. Litovat tak můžeme, že svědectví písemných pramenů do tohoto prostoru postoupilo na rozdíl od blízkého Mašťovska velmi pozdě, a další posun v bádání tak může přinést pouze archeologie.

5.4. Podbořany (něm. Podersam)

5.4.1. Obecná charakteristika

Podbořany se nacházejí v severovýchodní části Podbořanska, 320 m n. m., 15 km JZ od Žatce. Název Podbořany je pravděpodobně českého původu. Nejčastěji uváděný výklad označuje tvar Podbořany jako ves podbořanů, tj. lidí bydlících pod borem, borovým lesem (*Profous 1951*, 392). Starší podoba místního jména zapisovaná v letech 1369–1436 ve tvaru „Podvořany“ se někdy vykládá tak, že zde žili lidé pod dvorem benediktinského opatství v Postoloprtech (*Smetana 2001*, 34).⁴² Jedná se o město nepravidelného půdorysu, se dvěma jádry (dnes hlavní čtvercové náměstí), rozkládající se v ploché sníženině, na soutoku Doláneckého potoka a jeho drobného pravostranného přítoku nazývaného Podbořanská strouha. I přes současnou zdánlivou nezajímavost, je význam Podbořan a okolí dán především koncentrací raně středověkého osídlení. A také následný vývoj ve vrcholném středověku dovoluje Podbořany zařadit mezi krajinné sondy.

5.4.2. Současný stav poznání

5.4.2.1. Městské jádro

Do psané historie vstoupily Podbořany až ve 2. pol. 14. stol. (r. 1369 – RDP, 69), kdy byly majetkem benediktinského kláštera v Postoloprtech.⁴³ Ten bývá považován za zakladatele tehdy ještě vsi, ale relativně pozdní písemná zmínka nedovoluje v tomto směru výraznější posun v bádání. Klášter založený ve 12. stol. v severozápadních Čechách vlastnil 85 vesnic (z lit. např. *Sommer – Štauber 1983*), a Podbořany patřily k jeho vzdálenějším majetkům. *K. Kuča (2002, 280)* uvažuje o určitých střediskových funkcích, které mohli Podbořany v rámci klášterního

⁴² Třetí tvar Podbořany, o němž byla již před polovinou 19. století vyslovena domněnka, že upomíná na vrch Hora, jak býval nazýván dnešní Valovský kopec asi 1,5 km jižně od Podbořan (*Smetana 2001*, 34), je vzhledem k jeho výskytu až v novověku nejméně pravděpodobným výkladem vzniku názvu Podbořany.

⁴³ Necitovaný údaj *J. Smetany (2001, 34)*, že opat postoloprtského kláštera je uváděn r. 1362 jako patron kostela, se nepodařilo potvrdit. I dále v textu jsme si vědomi chyby při citování tohoto literárního zdroje, a nikoliv originálních pramenů. Bohužel v případě Podbořan se vždy jedná o údaje z desek zemských, či dvorských, které nejsou zatím volně dostupné. A příslušné citace nelze získat z publikace *J. Smetany (2001)* ani z dalších literárních zdrojů. Při dalším studiu bude třeba tyto chybějící údaje dohledat a ověřit.

majetku v této oblasti zastávat. Žádný výrazný rozvoj ale nezaznamenáváme, naopak značná rozdrobenost šlechtických i církevních majetků, a blízkost královského Žatce neumožňovala na Podbořansku vznik většího centra. Omezením bylo i v období 14. – 16. stol. vytvoření poměrně husté sítě poddanských městeček (Buškovice, Blšany, Vroutek, Kryry, Nepomyšl, Mašťov, Lubenec, Jesenice), které mají i poměrně shodné vývojové rysy. Tyto sídelně geografické souvislosti v každém případě limitovaly velikost, ekonomický význam a samozřejmě i právní statut jednotlivých lokalit (*Smetana 2001*, 41). K výrazné změně dochází až v průběhu husitských válek, kdy Podbořany v rozmezí let 1420–1426 získává Burián z Gutštejna. Spor mezi Buriánem a žateckými měšťany vedený o Podbořany mezi léty 1426 a 1436 sice císař Zikmund ukončuje listinou z října 1436 (AČ 2/191 a 447), podle které měly Podbořany připadnout Žatci, ale fakticky i nadále zůstaly v držení Gutštejnů. Tato listina je důležitá také označením Podbořan jako vsi. Městem se Podbořany stávají před r. 1453, kdy zemřel Jan z Gutštejna, který Podbořanům udělil právo překupovat a prodávat sůl a tržní právo. Zdejší samospráva, rychtář a konšelé, je doložena již v r. 1436 (?). Výslovné potvrzení těchto práv uvádí sice až listina Kryštofa ml. Šlika z 11. listopadu 1575 (SOkA Louny, AM Podbořany, č. inv. 1, podle *Smetana 2001*, 280), ale podle mnohých autorů o získání městského statutu již za Gutštejnů svědčí mimo jiné městský znak s gutštejnským rodovým znakem v podobě trojího paroží (např. *Kuča 2002*, 280; podrobný rozbor písemných pramenů, ale bohužel bez příslušných citací pramenů provedl *Smetana 2001*). Kryštof Šlik hrabě z Pasaunu, Lokte a na Doupově potvrdil podbořanským měšťanům stará práva a obdařil je novými svobodami. Potvrdil purkmistru, konšelům i celé obci městečka Podbořan používat žatecké městské právo. Při právních jednáních mají mluvit česky, v městečku se mají konat dvakrát do roka soudy, případně podle potřeby více, a mj. mají měšťané právo vařit pivo. Tato listina byla se souhlasem českého krále Rudolfa II. zapsána 10. prosince 1576 do desek zemských (SOkA Louny, AMP-P, inv. č. 4 – Opisy privilegií města Podbořan, podle *Smetana 2001*, 280–281). Originál této listiny, na pergamenu o rozměrech 66×74 cm, je psán česky, což je i s právem mluvit česky výrazným dokladem přítomnosti převážně českého obyvatelstva v Podbořanech ještě v 16. stol.⁴⁴ Podle městského dokladu z roku 1553 i podle listiny vydané r. 1575 „od starodávna k tomu městečku Podbořanům 43 lánův a půl čtvrti dědiny náleží“. Stejného data, ale odvolávající se na starší vznik, jsou i povinnosti měšťanů odvislé od tohoto majetku. Z každého lánů každoročně platili své vrchnosti 32 českých grošů na sv. Jiří

⁴⁴ K poněmčování docházelo až po třicetileté válce, v 18. stol. již bylo město výhradně německé (*Roedl a kol. 1999*, 117).

(23. nebo 24. dubna) a stejně na sv. Havla (16. října). Při tomto druhém termínu byli dále povinni odevzdávat 10 strychů obilí (z toho čtyři strychy pšenice, tři ječmene a tři žita). K naturálním dávkám patřil beránek odváděný vždy před Velikonocemi a tři slepice. Při žních museli být za každý lán vypraveni na panské tři ženci (SOkA Louny, AMP-P, č. inv. 43 – Městská kniha 1553–1618, pag. 3–4, podle *Smetana 2001*, 273–274).⁴⁵ I když se jedná o zajímavé údaje, nelze je podle našeho názoru jako celek vztahovat na situaci před udělením prvních práv Gutštejny, nicméně část bezpochyby mohla navazovat na starší vývoj.

V r. 1553 byla založena nejstarší městská kniha. Zapisovat do ní začal „Jan Hauska, přísežnej písař z městečka Podbořan“ a „to se stalo v první neděli v postě léta 1553“ (SOkA Louny, AMP-P, č. inv. 43 – Městská kniha 1553–1618, pag. 3–4, podle *Smetana 2001*, 273–274). Výslovně je zde uváděno, že podbořanským měšťanům příslušely „svobody jako v shořejším anebo v dolejším městečku“. Dostáváme se tak k rozboru půdorysu, který bez nadsázky patří v severozápadních Čechách k nejzajímavějším. Využijeme mapu stabilního katastru (Obr. 48), na které jsou Podbořany ještě zachyceny před industriálním rozvojem v 2. pol. 19. stol, a před výraznými zásahy do půdorysné struktury v 2. pol. 20. stol., které z památkového hlediska učinily z Podbořan víceméně nezajímavý celek. Půdorys tvoří dva specifické celky oddělené potokem (Podbořanská strouha) a využívající odlišné terénní podmínky. Za starší považujeme situaci na pravém (východním) břehu, který je tvořen ostrožnou zakončenou homolovitým návrším, převyšující okolí až o 30 m. Na nejvyšším bodě je umístěn dnes barokní kostel sv. Petra a Pavla. Jedná se o jednolodní kostel s trojboce zakončeným presbytářem, se sakristií na severní straně a s hranolovou věží v západním průčelí (*Poche a kol. 1980*, 107). První písemná zmínka o kostele pochází z r. 1369 (RDP, 69 – z Podbořan odevzdávaná částka činila 18 grošů). Původní zasvěcení pouze sv. Petru je doloženo k r. 1400 (MVB V n. 1691).⁴⁶ Kostel byl r. 1590 poškozen při požáru, poté byl r. 1592 pouze provizorně opraven, ale do jeho věže byly pořízeny dva nové zvony, které odlil zvonář Hans Wild v Jáchymově roku 1600 (*Smetana 2001*, 58). Barokní přestavbu, přesněji znovu vystavění kostel prodělal r. 1734 (stavitel Georg Zimmermann z Přísečnice), pozdně barokně byl znovu

⁴⁵ Pro potřeby této práce je zde pouze vybrána část údajů z listiny vydané r. 1575 (celé znění publikoval *Smetana 2001*). Stejně tak z písemných pramenů vybíráme jen ty vlastníky a události, které mohly mít vliv na vývoj Podbořan. V 16. stol. se v držení Podbořan kromě Gutštejnů vystřídal Šebestián z Veitmile, Mikuláš z Lobkovic a již zmíněný Kryštof Šlik.

⁴⁶ Zasvěcení sv. Petru náleží ke starší skupině patrocinii (*Boháč 1973*), ale bylo používáno průběžně po celý středověk, s datací vzniku kostela tak nenapomáhá. K doplnění zasvěcení na současné sv. Petra a Pavla došlo ještě před barokní přestavbou. Doloženo je poprvé r. 1713 (*Kuča 2002*, 278).

upravován r. 1781.⁴⁷ Kolem něj byl vymezen prostor nepravidelně okrouhlého tvaru obestavěný usedlostmi. Nelze uvažovat o běžné návsi, neboť terén na severní a západní straně výrazně klesá. Nejspíše je možné souhlasit s názorem *K. Kučy* (2002, 280), že tento prostor „horní návsi“ byl chaotickou zástavbou drobných domků zastavěn až druhotně. Tomu by mohly odpovídat zprávy o tzv. "domečkách", kterých bylo v letech 1578 a 1601 celkem devatenáct. Jejich poloha není zcela jasná, ale minimálně některé z nich se nacházely v této části města nazývané „Na kopci“.⁴⁸ Pokud přijmeme tuto hypotézu, okrouhlý prostor vymezený jednotlivými usedlostmi můžeme spojit s nejstarším vesnickým jádrem, které jsme schopni na půdorysu Podbořan zachytit. V půdorysném uspořádání by mu nejbližší byl snad typ návěsí vesnice (obecně *Pešta 2000*). Informaci kdy došlo k pevnému vymezení vsi, a proč byla takto netypicky ustanovena, nám písemné prameny nejsou schopny poskytnout. Obecně můžeme uvažovat o době 13., nejpozději 14. stol. Archeologie do tohoto prostoru zatím nezasáhla a až na jednu výjimku dokládající raně středověké aktivity na kostelním návrší (viz Archeologické prameny, poloha 7), nám zde archeologické doklady středověkého osídlení unikají.

K tomuto sídelnímu jádru bylo dodatečně přidáno „dolejší městečko“, pravidelně vyměřené na plochem levém břehu, kolem náměstí lichoběžného půdorysu (cca 130 × 100 m). Zcela jistě existovalo r. 1590, kdy v Podbořanech bylo 77 velkých, většinou dřevěných domů. Když v tomtéž roce došlo 15. června k velkému požáru, vyhořelo během šesti hodin prakticky celé město, včetně radnice, kostela, fary i školy (*Smetana 2001*, 58). Kdy došlo k vymezení tohoto druhého, mladšího jádra, nejsme schopni za současného stavu bádání určit, ale předpokládat můžeme dobu po husitských válkách. Městečko zřejmě nebylo nikdy opevněné. Z 16. stol. víme pouze o třech věžovitých bránách, které uzavíraly přístupy do města na příjezdových cestách od Vroutku, Očihova (Letova) a Kadaně. Další vchod do města představovala fortna ve směru na Hlubany, sloužící místní komunikaci. Nad vlastním průjezdem měl být ve věžích umístěn příbytek „branného“ (*Smetana 2001*, 58).

⁴⁷ Starší pravděpodobně gotická stavba se v hmotě současného kostela nedochovala. Spojit s ní můžeme pouze vůči současnému kostelu poněkud asymetricky umístěnou kryptu. V interiéru a těsném okolí kostela byl v r. 2013 R. Krivánkem z ARÚ v Praze proveden geofyzikální průzkum, jehož snahou bylo zjistit případné pozůstatky starší sakrální stavby (*Křivánek, R. 2013*). Průzkum bohužel jednoznačně žádné starší konstrukce pod současným povrchem neprokázal. Víme tak pouze o věži, kam byly umístěny r. 1600 nové zvony. Její vztah ke stavbě doložené r. 1369 zůstává nejasný.

⁴⁸ Dozvědět se můžeme o domku, který vlastnil "pekař na Vršku" a druhý, kde žila "Dorota farářka" a po ní v r. 1601 "Anna, stará farářka". Majitelé těchto domků platili městu každoročně "při času svatého Václava", tj. 28. září, od 15 do 32 míšeňských grošů (podle *Smetana 2001*, 58).

5.4.3. Archeologické prameny

Větší část archeologických nálezů, které známe z katastru Podbořan, detailně popsal *J. Bubeník (1988)*, proto se v tomto soupisu spíše pokusíme o jejich doplnění, případně bližší lokalizaci a zasazení do širšího kontextu vývoje této sídelní jednotky. Značným omezením je povaha jednotlivých akcí. Z větší části se jedná o nálezy z povrchových sběrů a výkopů různého stáří a dokumentace. Soupis je tak spíše snahou o zkompletování dosavadních poznatků, než detailním rozбором jednotlivých nálezů. V Podbořanech a okolí registrujeme celkem 18 alespoň přibližně lokalizovatelných poloh s raně a vrcholně středověkými nálezy (viz Tabulka 1), které se v případě raně středověkých podařilo podrobným studiem spojit do sedmi lokalit.

5.4.3.1. Poloha 1: Východní část vrchu Homole

Z východní části vrchu Homole (Gross Hummelberg, ppč. 1313; dnes pč. 1620/4, 1621)⁴⁹ pochází kolekce 18 keramických zlomků (Po 19-J/6/258, Ho 424-J/3/225, 426, 428 až 430, 432-J/5/254; 281-J/7/268; Po 19-J/6/258 M Žatec), které *J. Bubeník (1988, 149)* při revizi zařadil do dlouhého intervalu střední až pozdní doby hradištní a vrcholného středověku (*Bubeník 1988* Tab. CLIX, 1–4, 7, 12–13; CLVIII, 2–5). Stejného výsledku bylo dosaženo při povrchovém sběru na lokalitě v rámci výzkumu Pětipeské pánve (*Meduna – Černá 1992, 81*; Hlášení 230/95, 233/95 Most). Je třeba upozornit, že nálezy byly učiněny na dvou místech vzdálených od sebe cca 500 m (Obr. 46: poloha a1, 2). V každém případě se jedná o osídlenou „výšinnou“ polohu (350–360 m n. m.), převyšující údolí Doláneckého potoka o 50–60 m, která na severovýchodě klesá pozvolna k Rubínu. Nachází se tak na samém okraji jeho předpolí. Bohužel výsledky povrchových sběrů nedovolují odpovědět na otázky, proč bylo toto dnes bezvodé plató osídleno, neznáme rozsah osídlení, ani jaký vztah mohlo mít ve své starší fázi k hradišti Rubín. Stejně jako u sousedního Pšova tak i zde registrujeme doklady osídlení v těsném okolí hradiště Rubín, ale zcela jistě vně jeho opevněné plochy. Vrcholně středověké střepy spojujeme s hnojením polí.

5.4.3.2. Poloha 2: Dolnice („V pekle“)

Lokalita se nachází 2 km SV od Podbořan, pod vrchem Homole, na levém břehu Doláneckého potoka, v jednom z jeho velkých meandrů (ppč. 709; p.č. 1568/5, 1568/6; Obr.

⁴⁹ Číslování parcel je u starších nálezů uváděno podle starší mapy pozemkového katastru v podobě ppč. – „pozemková parcela číslo“. Pro přehlednost jsou doplněny parcelní čísla ze současné katastrální mapy (údaje © ČÚZK).

46: poloha b). Odtud pocházející nálezy uložené ve sbírce bývalého muzea v Podbořanech tvoří 23 keramických zlomků (*Dobeš 1992*, 29; NZ čj. 949-950/46; Po 543, 544-J/7/269 M Žatec). Dalších 12 bylo nalezeno při povrchovém sběru pracovníky tehdejší mostecké expozitury (*Meduna – Černá 1992*, 81; Hlášení 445/83 Most). Podle *J. Bubeníka* (1988, 149, Tab. CLX, 1–6, CLXI, 14–20; Hlášení čj. 1317/85) jsou zde výrazněji zastoupeny prvky starohradištní až středohradištní a zlomky pozdně hradištní až středověké hradištní tradice, méně výrazně zlomky mladohradištní. Pro detailnější rozbor osídlení lokality by bylo třeba většího počtu nálezů, nicméně i tak můžeme konstatovat dlouhodobé osídlení této polohy, opět v bezprostřední blízkosti hradiště Rubín. Zajímavé je pokračování sídliště nejspíše až do počátku vrcholného středověku, a jeho zánik pravděpodobně souvisí s koncentrací a stabilizací osídlení někdy v průběhu 13. stol. v místech současných Podbořan, Dolánek, či Kaštic.⁵⁰

5.4.3.3. Poloha 3: Levý břeh Doláneckého potoka

Rozsáhlá sídelní buňka na levém břehu Doláneckého potoka, pod kterou byly zahrnuty některá dříve samostatně uváděná naleziště: před „Bílým mostem“ (Tab. I, 10b; *Bubeník 1988*, 149, Tab. CLXIII, 9; *Dobeš 1992*, 28; Ho 86-J/5/252 M Žatec), domek před spalovnou (Tab. I, 10e, *Bubeník 1988*, 149, Tab. CLXI, 12–13; NZ čj. 4008/47, 3911/47; *Dobeš 1992*, 28; č. př. 699/60-J/3/231 M Žatec), spalovna (Tab. I, 10m; *Dobeš 1992*, 27; Po 555-J/6/263 M Žatec), „am Bach“ (*Bubeník 1988*, 149, Tab. CLX, 7–9; NZ čj. 941/46; inv. č. 2795, 2798, 2828 M Chomutov), V od rybníka Rumplák (Tab. I, 10n; *Meduna – Černá 1992*, 81; Hlášení 444/83 Most). Po sběrech provedených autorem v letech 2012 a 2013 se jednotlivá naleziště podařilo spojit a zároveň rozšířit (Obr. 46: poloha c). Raně středověké keramické zlomky se do současné doby podařilo registrovat na ploše o rozměrech cca 1000 × 300 m.⁵¹ Je třeba poznamenat, že se vždy jedná o nesystematické povrchové sběry, v případě prostoru dnešní spalovny pak o některé nedokumentované výkopy, proto toto jsou předběžné závěry, které bude třeba v budoucnosti ověřit systematictější výzkumem. Nejstarší osídlení dokládají zlomky keramiky pražského

⁵⁰ Zde se nabízí spojení této relativně pozdně zaniklé sídelní jednotky se zaniklou vsí Rohozná, kterou známe z písemných pramenů z 13. stol., a kterou A. Profous lokalizuje kamsi do okolí Podbořan (*Profous 1951*, 575). R. 1209 (CDB II, 390) se ve falsu listiny objevuje Nerad z Rohozné (Nerad de Rohozne). Podruhé a naposledy víme o Rohozné z listiny Václava I. z r. 1253 (RBM I, 609), kdy ji král z pozůstalosti Kojaty Hraběšice daroval křížovníkům s červenou hvězdou. Minimum nálezů z povrchových sběrů, a tudíž malá znalost lokality, nedovoluje v tomto směru vynášet konečné závěry. Osobně se k možnosti spojení této sídelní jednotky s vsí Rohozná nepřikláníme.

⁵¹ Dnes pč. 1568/1, 1568/8, 1590/1, 1655/1, 1655/2, 1657/7, 1657/11, 1657/13, 1657/20, 1657/21, 1657/35, 1657/47, 1657/48, 1657/49, 1657/51.

typu z prostoru spalovny. Z povrchových sběrů prakticky ze všech ploch pochází keramika ze starší až pozdní doby hradištní. Osídlení se na první pohled jeví jednotně, ale za současného stavu bádání nejsme schopni zaznamenat vnitřní strukturu sídliště, či jeho proměny v čase. Podle závěrů autorů výzkumu Pětipeské pánve můžeme v rámci struktury osídlení toto sídliště označit za primární jádro (*Meduna – Černá 1992*, 85–86). Konec osídlení této polohy lze spojit se vznikem vrcholně středověkých Podbořan v poloze „Na Kopci“.

5.4.3.4. Poloha 4: Pole u zahrádek

Poloha nalezená při průzkumech Pětipeské pánve (*Meduna – Černá 1992*, 79) SV od města, nalevo od silnice na Žatec, mezi železniční tratí a zahrádkami (dnes pč. 1550/1; Obr. 46: poloha d). Nalezen byl blíže nespecifikovaný, spíše menší počet keramických zlomků, které byly zařazeny obecně do hradištního období (Hlášení 458/85 Most). Lokalita nejspíše souvisí s větším sídelním prostorem na levém břehu Doláneckého potoka (viz výše). Tento předpoklad bude třeba povrchovými sběry ještě ověřit.

5.4.3.5. Poloha 5: Zahrada p. Lokajička (čp. 517)

Drobný nález registrovaný F. Šimou v r. 1962 na zahradě domu čp. 517 v Mlýnské ulici na levém břehu Doláneckého Potoka (Dobeš 1992, 29; č. př. 152/62-J/4/235 a 237), dokládá raně středověké osídlení i v prostoru severní části dnešních Podbořan (Obr. 46: poloha e; Obr. 47: a). Přestože se jedná pouze o dva keramické zlomky z hloubky 0-10 cm z mladší doby hradištní (*Bubeník 1988*, 248; Tab. CCLXXXV, 1), jsou podle našeho názoru ukazatelem až do těchto míst pokračujícího levobřežního osídlení Doláneckého potoka.

5.4.3.6. Poloha 6: Západní strana náměstí

Při pokládání vodovodu v r. 1941 na západní straně náměstí v Podbořanech (před čp. 24; Obr. 47: b) našli dělníci několik hradištních keramických zlomků (Hlášení čj. 942/46; inv. č. Po 160n; 435-J/3/225 a č. př. 702/60, Po 451; č. př. 702/60-J/5/245; *Dobeš 1992*, 29), které při revizi souboru J. Bubeník označil za staro- až středohradištní (*Bubeník 1988*, 149). Jedná se tak o doklad sídliště ze starší fáze raného středověku, které se rozkládalo tentokrát na pravé straně Doláneckého potoka, na mírném severovýchodním svahu. Jako u jediného naleziště v Podbořanech nám nálezy nedokládají pokračování osídlení i v mladších fázích raného středověku.

5.4.3.7. Poloha 7: „Na Kopci“ (u katolického kostela)

Dostáváme se k jedinému raně středověkému nálezu z prostoru staršího jádra Podbořan (Obr. 46; Obr. 47: c). Při přesněji nespecifikovaných výkopech ve 30. nebo 40. letech 20. stol. byl na západní straně kostela objeven nejspíše hrob (*Bubeník 1988*, 224, Tab. CCLXV, 4; *Dobeš 1992*, 30), ze kterého pochází esovitá záušnice s odlomenými kličkami (pr. 19 mm, s. 1,2 mm – patrně železná potažená bronzem; č. př. 704/60-J/6/256 M Žatec). I přes problémy s datací záušnic na základě jejich velikosti, je možné záušnici, potažmo hrob, zařadit do mladší doby hradištní. Nicméně vzhledem k místu nálezu na opravdu výrazné vyvýšenině, si nemyslíme, že tento „hrobový celek“ je možné spojit s řadovým (nekostelním) pohřebištěm (ojedinělý hrob lze vyloučit). Naopak záušnici považujeme za mladší, až z pozdní doby hradištní, a nelze opomíjet ani stavbu kostela v bezprostřední blízkosti nálezu. Tím se i Podbořany dostávají do skupiny lokalit s problémy s datací vzniku kostelních pohřebišť, nebo obecněji do skupiny pohřebišť s nálezy esovitých záušnic na místech, kde je až většinou ve 14. stol. doložen kostel. Jsme si vědomi, že bez dalších dokladů, není možné na základě nálezů jedné záušnice posunout výstavbu kostela více do minulosti, jako hypotézu ji však nelze ani přímo odmítnout (z lit. např. *Klápště 2005; 2010; Štefan, I. – Varadzin, L. 2005; 2007*).

U vrcholně středověkých nálezů z Podbořan a okolí bohužel musíme konstatovat, že ve všech případech pocházejí z druhotných situací. Keramika poměrně často se nacházející v rámci souborů z raně středověkých lokalit je vždy zastoupena pouze několika střepy, které se na dané místo dostaly zcela jistě s hnojením polí (např. poloha Na pískách, pole J. Hackera, spalovna, V část vrchu Homole). Zastavíme se proto pouze u těch, které pocházejí z intravilánu města (Obr. 47). Bez bližších nálezových okolností jsou nálezy z východní strany kostela sv. Petra a Pavla (č. př. 703/60-J/3/228, 717/60-J/5/250 M Žatec). Pět zlomků renesančních kachlů pochází z přestavby domu čp. 322 (Stř 96-J/3/230 a J/7/267, č. př. 545/60-J/7/167 M Žatec). Také při přestavbě hotelu Růže na východní straně náměstí v r. 1939 měl být nalezen keramický pohár (*Dobeš 1992*, 30; Po 431n M Žatec, nezjištěn). U dalších nálezů z 30. let 20. stol. jako železného bodce údajně z hloubky 100 cm od domu čp. 353 (Ho 385-J/5/251) nebo železného hrotu kopí s tulejí nalezeného na jihovýchodním okraji města (*Bubeník 1988*, 149), nám unikají souvislosti, jak a z jakých situací se do těchto míst mohly dostat. V druhotné situaci navážkových vrstev bylo zjištěno také několik vrcholně středověkých střepů zjištěných I. Radou v r. 1985 na tzv. Malé Osadě na jihovýchodním okraji města (Hlášení 402/85 Most).

Pokud shrneme poznatky, které nám přináší archeologie, můžeme konstatovat, že okolí Podbořan bylo osídleno již od časně slovanského období. V severní části katastru Podbořan

zaznamenáváme sídelní aktivity, které spojujeme s osídlením na předpolí hradiště Rubín. I u dalších sídlišť rozmístěných podél Doláneckého potoka můžeme předpokládat, že i toto území jižně od Rubína patřilo do jeho nejbližšího zázemí. Všechna sídliště (kromě osídlení prostoru současného náměstí) přežívají dále i po zániku Rubína v mladší době hradištní, a stejnou kontinuitu zaznamenáváme i na katastru sousedního Pšova. Prostorově největší osídlená plocha se nacházela na levém břehu Doláneckého potoka mezi Podbořany a spalovnou. Ale kvůli malé citlivosti nesystematických povrchových sběrů nám uniká struktura a vývoj tohoto dlouhodobě využívaného sídliště. Nutně musíme v okolí předpokládat pohřební areál, či areály, ty však zatím archeologickému bádání unikají, pokud jejich náznakem není nález záušnice z polohy „Na Kopci“. Žádoucími by byly jakékoliv archeologické doklady osídlení této poměrně výjimečné polohy, které by přinesly informace o době počátků osídlení v tomto prostoru. Stejně tak nálezy z dolní části města mohou upřesnit údaje z písemných pramenů o vymezení „dolejšího“ pozdně středověkého městečka.

5.4.4. Katastrální území

Na vývoj půdorysné struktury mohla mít jistě vliv i síť cest. Za nejstarší považujeme cestu ze Žatce na Plzeň, která podle našeho názoru, alespoň jednou ze svých tras Podbořany procházela (podrobněji viz kap. Cesty). A půdorys Podbořan by na její průběh mohl do jisté míry reagovat. U staršího jádra pozorujeme na mapě stabilního katastru v severním rohu určitý ústupek usedlostí (Obr. 48), kterým ještě na mapě 1. vojenského mapování vstupuje cesta od Pšova (Obr. 49). Mladší jádro s náměstím je poměrně jasně navázáno na průběh cesty přicházející k Podbořanům od Vroutku. Přestože se jedná o hypotézu, jeví se nám takovéto uspořádání, kdy by „pomocí“ této cesty došlo k propojení obou částí, jako pravděpodobné.⁵²

Samotný katastr Podbořan zachycený na mapě stabilního katastru z r. 1843 nevykazuje výrazné nepravidelnosti (Obr. 50), pouze na severu drobný výběh může souviset se zánikem tzv. „starého Pšova“ (viz kap. Pšov). Zánik raně středověkých sídelních jednotek pravděpodobně předcházela vzniku katastrálního území, ale určit stáří jeho vymezení není možné z důvodu složitějšího vývoje půdorysu městečka, kdy mohlo v čase docházet k výrazným zásahům do podoby katastru a plužiny. Plužinu Podbořan lze označit jako traťovou, některé pásy polí především ve východní části staršího vesnického jádra a západní části městečka přímo navazují na záhumenky usedlostí (obecně *Pešta 2000*). Důležité informace

⁵² K. Kuča (2002, 280) za nejdůležitější považuje dálkovou komunikaci z Prahy do Klingenthalu, která je ale poprvé zaznamenána až na Müllerově mapě z r. 1720. Cesta prochází Podbořany ve směru JV – SZ a stejně jako potok obě jádra spíše rozděluje, proto se k tomuto závěru nepřikláníme.

přináší *Tereziánský katastr (Chalupa a kol. 1966)*. Většinu plochy zabírá obdělávaná zemědělská půda (93%). Louky a pastviny rozložené podél Doláneckého potoka tvoří 7% z celkové plochy, lesy zastoupeny nejsou. Bonita půdy byla označena číslem 5.

5.5. Pšov (něm. Tschap, Schab, Schaab)

5.5.1. Obecná charakteristika

Pšov se nachází 320 m n. m., v jižní části Žatecké pánve (na tzv. Čeradické plošině), 5 km SV od Podbořan. Název Pšov, i na základě nejstarších písemných pramenů, pravděpodobně českého původu, odvozovaný od slova „pše“, ve smyslu pšenice (*Profous 1947*, 499). Obec (dnes součást Podbořan) pravidelného půdorysu s rozlehlou, jen nepatrně zastavěnou návší, rozkládající se na severním svahu vrchu Rudnice (372 m n. m.), v pramenné pánvi při drobné vodoteči. Pšov byl jako krajinná sonda vybrán pro výraznou postavu jednoho z jeho majitelů, Zbraslava z Miletína, který mohl výrazně zasáhnout do jeho podoby a vývoje. Ale z prvotního důvodu především pro doklad jednoho ze tří románských kostelů na Podbořansku.

5.5.2. Současný stav poznání

5.5.2.1. Vesnické jádro

Pšov se v písemných pramenech poprvé připomíná již r. 1186 (CDB I, 281 – „Pssou in prov. Satéc“), kdy ji kapitula kostela na Pražském hradě prodala řádu johanitů (*Smetana 2001*, 265). Ve 13. stol. se Pšov na čas dostává do rukou světské šlechty, ve 30. letech 13. stol. ji vlastnil Zbraslav z Miletína. Postava královského číšníka Zbraslava patří mezi nejlépe poznané šlechtice z okolí krále Václava I. (*Klír – Vojtěchovský 2013*, 343; *Sovadina 1995*). V jeho majetku se Pšov objevuje v r. 1238 jako „villam Psou“. Ten si podle závěti právě z r. 1238 (CDB III/1, č. 181, 225–227; v opisu RBM II, 1219-1220) Zbraslav vysloužil od krále a jeho darováním chtěl přispět ke spáse své duše (*Klápště 2005*, 84). Přesněji, pokud by se někdo z jeho služebníků chtěl pro jeho spasení vydat ke sv. Jakubu do Compostelly, bude Zbraslavova žena Domaslava povinna mu dát z odtud získaných peněz 6 hřiven. Z peněz utržených za prodej Pšova odkázal královský číšník také 20 hřiven jistému Divínovi, synu Norbertovu, a 4 hřivny královéhradeckým minoritům. Pražským minoritům u sv. Jakuba měla dle uvážení poskytnout další almužny paní Domaslava (podrobně k závěti a životu Zbraslava a Domaslavy *Žemlička 1983*, 120; *2002*, 407–411). Zbraslav umírá nejspíše krátce po sepsání oné závěti (CDB III/1, č. 180, 225; č. 188, 235; CDB IV/1, č. 8, 68). Nevíme ovšem zda závěti uvedený prodej opravdu proběhl a komu byl Pšov nakonec prodán. Ve 14. a na počátku 15. stol.

najdeme mezi majiteli vsi Racka ze Mšeného, Sezemu z Bělé, rytíře z Dubé a Vrše z Modřejovic (*Sedláček 1908*, 741; *Smetana 2001*, 265). V letech 1416–1848 patřila řádu křížovníků s červenou hvězdou (*Roedl a kol. 1999*, 123).

Současná poloha vsi není ovšem pravděpodobně původní. Ves se nejpozději ve 12. stol. rozkládala na návrší po pravé straně silnice na Podbořany (tzv. starý Pšov), v okolí předpokládaného nejstaršího pšovského kostela (viz níže). Alespoň přibližnou polohu nám udávají archeologické nálezy (viz kap. Archeologické prameny), především v podobě zlomků keramiky, které lze zařadit do mladší a pozdní doby hradištní. Ty se koncentrují především na ploše (dnes pole) Z od udávané polohy kostela, vzdálené cca 700 m Z od dnešní obce. Do jaké míry zdejší osídlení navazovalo na hradiště Rubín (vzdálené cca 1 km severozápadně), zaniklé někdy kolem pol. 10. stol. (z literatury např. *Bubeník 1988*; viz kap. Sídelně historický vývoj osídlení Podbořanska ve středověku), nelze za současného stavu bádání určit. Vznik vesnice by bylo možné, na základě názvu Pšov, také spojovat s tzv. přesídleneckými osadami 11. a 12. stol. (*Klápště 2005*, 175; *Sláma 1985*). Současná poloha vsi v pramenné pánvi může být výsledkem posunu sídelního prostoru nebo koncentrací osídlení, neboť další polohu s nálezy keramiky z mladší a pozdní doby hradištní se podařilo najít v rámci výzkumu Pětipeské pánve (*Meduna – Černá 1992*). Poloha se nachází 50 m SV od obce, napravo od silnice na sousední Sýrovice (viz kap. Archeologické prameny). Tyto nálezy by mohly ukazovat, že v raném středověku byl osídlen i prostor současné vesnice.

Pšov je ves s rozlehlou (cca 220 × 110 m) obdélníkovou návsi, které v této oblasti převládají (*Pešta 2000*, 162). Půdorys zachycený na mapě stabilního katastru lze považovat za původní, s druhotným zaplněním části návsi dalšími usedlostmi (Obr. 52). Průjezdni cesta prochází návsi ve směru JZ – SV. I v tomto případě se domníváme, že k výrazné změně od původního stavu nedošlo. K současnému průjezdu vsi přibližně ve směru S – J došlo až v souvislosti s výstavbou silniční sítě ve 20. stol. (Obr. 51). Pravidelný půdorys současné obce můžeme považovat za vrcholně středověký, a lze ho spojovat se záměrným vysazením. Kdy došlo k pevnému ustanovení jednotlivých parcel kolem návsi, o tom nám písemné prameny nic nevyprávějí. Mohlo k němu dojít ve spojitosti s posunem, či koncentrací osídlení, někdy v 1. pol. 13. stol., snad již za velmože Zbraslava, ale také kdykoliv později. Právě postava Zbraslava, udávaného s přídomkem z Miletína, může hrát v případě Pšova důležitou roli. Zbraslav pocházel pravděpodobně odněkud z dolního Poohří a svůj vzestup spojil se službou na královském dvoře nejprve Přemysla Otakara I., poté jeho syna Václava I. (*Žemlička 1983*; *2002*, 407–411). Na konci života velmožův majetek obnášel asi 19 položek. Jádro původních statků se rozkládalo v úrodných místech dolního Poohří a přilehlého Polabí. Netvořilo ucelenou

državu, ale skládalo se z několika drobných shluků (*Žemlička 1983*, 122; *Klír – Vojtěchovský 2013*, 344, Obr. 12). Mezi nejvýznamnější lokality je pokládán Miletín ve východních Čechách, Vykleky ve východní části středních Čech (souhrnně *Klír – Vojtěchovský 2013*) a Pšov, který tvořil naopak nejzápadnější část tohoto majetku. Vzhledem k významnému postavení Zbraslava můžeme také u Pšova předpokládat, že musel být zcela jistě obdařen jistou mírou centrality. Stejně jako u výše zmíněných lokalit, je Pšov spojován s místem jeho sídla. Předpokládat by zde bylo možné dvorec, či hospodářský dvůr, který by naplňoval určité správní funkce.⁵³ Souviset by s tímto mohla i výstavba kostela. Ve stejné době vymezení a stabilizace vsi na současném místě by si ale s popisovanými aktivitami spíše odporovalo. Zbraslava tak nejspíše nemůžeme považovat za iniciátora všech těchto aktivit. Bohužel se ale ve všech těchto nastíněných možnostech pohybujeme pouze na úrovni hypotéz. Nevíme například, kdy Pšov od krále Zbraslav získal, a zda měl vůbec časové možnosti tyto aktivity provést.

5.5.2.2. Kostel sv. Kříže a Všech svatých

V jihozápadním rohu návsi, na mírné vyvýšenině stojí kostel kostel sv. Kříže a Všech svatých (Obr. 51). V současné podobě pozdně barokní, postavený A. Suchánkem v r. 1767 a po požáru upraven pseudobarokně v r. 1904 (letopočet na věži). Jedná se o jednolodní kostel s presbytářem zakončeným zevně trojboce a uvnitř segmentově, s obdélnou sakristií s oratoří v patře na jižní straně a s hranolovou věží v západním průčelí (*Poche a kol. 1980*, 191). Poprvé se kostel v Pšově v písemných pramenech objevuje v rámci konfirmačních knih r. 1366 (LC I/2, 74), v podobě „ad E. in Psow de cons. Raczconis de Mssen, exec. pleb. in Pullicibus“ (*Profous 1947*, 498). Podacím pánem farního kostela byl tehdy Racek ze Mšeného (*Sedláček 1908*, 741). A následně v r. 1369 v rejstříku papežských desátků s předepsaným odvodem 12 grošů (RDP, 70).

Nicméně kostel stojící na návsi měl ještě staršího předchůdce, u kterého není zcela jasné, zda se objevuje v písemných pramenech. Nacházel se na severním svahu vrchu Rudnice, cca 700 m západně nad dnešní vsí. Jeho polohu označenou jako „Alt Tschaber Kirch“ v blízkosti staré křižovatky cest vedoucích od Podbořan a Dolánek zachycuje mapa 1. vojenského mapování z let 1764–1768 (Obr. 53), značka křížku v této poloze se vyskytuje i na ještě starší Müllerově mapě z r. 1720 (Obr. 54). Z mapových podkladů nevyplývá,

⁵³ Tuto teorii by podporovalo i předpokládané umístění Pšova na cestě ze Žatce na jih, na Plzeňsko. Analogii by bylo možné hledat u nedalekého VROUTKU (viz kap. VROUTEK). V této souvislosti i sama velikost návsi odpovídající zcela jistě větším založením by mohla svědčit o původně rozsáhlejším plánu majitele, které i možná z důvodu mílového práva Žatce nedošlo svého naplnění.

jestli kostel v době mapování ještě alespoň v nějaké podobě stál, nebo zda byla zachycena pouze starší tradice místa. Zde se jako zásadní ukazují údaje starší vlastivědné literatury, především topografie podbořanského okresu (*Rott 1902*, 493–502). Veškeré starší písemné zmínky jsou zde připisovány staršímu kostelu. Nedělní a sváteční bohoslužby se měly konat ve starším kostele, všední pak v kapli Pěti ran Kristových, která do r. 1715 stávala zhruba uprostřed dnešní návsi. (*Rott 1902*, 495–496). Nejasný údaj je o jakési přestavbě kostela nebo kaple r. 1611, nicméně r. 1767 je postaven na návsi nový kostel, do kterého měly být ze starého přesunuty zvony a oltář (*Rott 1902*, 495–496). I přes vědomí, že údaje uváděné *W. Rottem* jsou v současné době neověřitelné, je lze i s přihlédnutím k mapovým podkladům považovat za doklad fungování staršího kostela ještě v 18. stol.⁵⁴ J. Schaller ve své topografii (*Schaller 1787*, 103) pro Pšov sice uvádí pouze jeden farní kostel, ale starší již v této době nemusel fungovat a dokonce nemusel ani existovat. I přes zdánlivě dostatečné informace totiž není přesná lokalizace známa. Za místo, kde kostel stál, bývá považován mohylovitý útvar v blízkosti staršího, dnes opuštěného hřbitova (Obr. 51, 52).⁵⁵ Z prostoru onoho staršího kostela, pocházejí dva náhodně nalezené kamenické prvky (*Bubeník 1988*, 151, Tab. CLXVIII, CLXIX; *Hradec 1937*, 10-15), jejichž tvarosloví prozrazuje původ z raně středověké kostelní stavby (*Klápště 2005*, 84). Pokud by odtud opravdu pocházely, můžeme usuzovat, že kostel, který zde stál, mohl vzniknout někdy v průběhu 13. stol., snad v jeho první polovině. Bohužel oba prvky původně uložené v regionálním muzeu v Žatci, v rámci sbírky bývalého muzea v Podbořanech, včetně údajného nálezu části zvonu také z tohoto prostoru (*Dobeš 1992*, 33), se ztratily někdy v průběhu 80. let 20. stol. I přes tuto skutečnost jsou dokladem kamenného kostela, který se po ztrátě své funkce stal s velkou pravděpodobností zdrojem stavebního materiálu, neboť jinak si jeho nenadálé zmizení v poměrně krátké době neumíme vysvětlit.

Vzhledem k výše popsaným dostupným informacím se jeví jako nejpravděpodobnější varianta, že přesun vsi se udál časově nezávisle na existenci kostela. Kostel tedy plnil i po přesunu vsi do současné polohy ještě určitou dobu svou funkci. V tomto případě by se zmínky o kostele až do poloviny 18. stol. mohly vztahovat stále k němu. K vybudování kostela na současném místě došlo již výše zmíněného r. 1767. Tuto teorii podporuje i atypické umístění

⁵⁴ Opačný názor zastává *M. Čechura* (2013, 229), který všechny písemné prameny vztahuje ke kostelu stojícímu na návsi, nikoliv ke staršímu kostelu.

⁵⁵ V roce 2013 byl R. Křivánkem v tomto prostoru proveden geofyzikální průzkum. Jednalo se o zkušební geoelektrické odporové měření, které bylo výrazně omezeno náletovou vegetací a recentními navážkami. Výsledky průzkumu proto jednoznačně nepotvrdily přítomnost případných podpovrchových reliktních zdíva (*Křivánek 2013*).

kostela v rohu návsi, které příliš nezapadá do pravidelného uspořádání půdorysu vsi. Jakémukoliv upřesnění nenapomáhá ani současné patrocinium kostela. Zsvěcení sv. Kříže a Všech svatých, se každé samostatně objevuje v okruhu nejstarších patrocinií kolem pol. 12. stol. (*Boháč 1973, 376*), ale zároveň se vyskytují v průběhu celého středověku a novověku. Spojení obou patrocinií spatřujeme v souvislosti s výstavbou barokního svatostánku. Zsvěcení nejstaršího pšovského kostela neznáme, ale lze se domnívat, že jedno ze současných, ať už sv. Kříže či Všech svatých, mohlo být patrocinium staršího pšovského kostela.

5.5.3. Archeologické prameny

Archeologické prameny nám dovolují poznat osídlení okolí dnešního Pšova ještě před dobou, kdy nám do historie Pšova vstupují písemné prameny a následně nám jak předpokládáme, pomáhají alespoň částečně nacházet místa, která známe z psaných památek. Většinu archeologických nálezů, které známe z katastru Pšova, detailně popsal *J. Bubeník (1988)*, proto se v tomto soupisu spíše pokusím o jejich doplnění, případně bližší lokalizaci a zasazení do širšího kontextu vývoje této sídelní jednotky. Soupis je tvořen jednotlivými polohami, či nalezišti, ze kterých jsou nálezy známy.⁵⁶

5.5.3.1. Poloha 1: Východně od obce (za zahradou p. Schmieda)

Na poloze označované „východně od Pšova, za zahradou domu J. Schmieda“ bylo rozrušováno při šachtování a těžbě písku koncem 19. a na počátku 20. stol. kostrové pohřebiště s nálezy esovitých záušnic a zlomků keramických nádob (*Bubeník 1988, 225*). Bohužel se zatím nepodařilo naleziště blíže lokalizovat. Pravděpodobně se jedná o severovýchodní výběžek vrchu Rudnice, vzdálený cca 700 m JZZ od středu obce, mezi vrstevnicemi 340 a 350 m n. m (Obr. 51, 52). Část nálezů zachránil a shromáždil F. Steiner (*1892, 3, 9, 14; 1895, 83; 1902, 11*). Následně se dostaly do muzea v Chomutově, kde jejich revizi provedl *J. Bubeník (1988, 225)*. Celkově se zde podařilo zjistit 5 esovitých záušnic, z původních devíti kusů. Zde nyní dvě bronzové, stříbrem plátované esovité záušnice (inv. č. 6005a, b), jedna s odlomenou kličkou o průměru 33 mm (s. 4 mm), druhá se zachovalou kličkou (pr. 34 mm, s. 4 mm), zřejmě z jednoho hrobu a nálezu z r. 1892 (*Bubeník 1988 Tab. CCLXV, 8–9*). Dále bronzová esovitá

⁵⁶ Jelikož katastr Pšova před úpravou katastrálních hranic Pšova a sousedních Dolánek částečně zasahoval do plochy hradiště Rubín, byla část odtud pocházejících nálezů popisována jako Pšov. Těmito nálezy, které můžeme spojit s Rubínem, se v tomto soupisu blíže nezabýváme (soupis raně středověkých nálezů opět především *Bubeník 1988*; viz kap. Sídelně historický vývoj Podbořanska ve středověku).

záušnice s odlomenou kličkou (pr. 27 mm, s. 3 mm), z dvojice nalezených r. 1891 u lebky jednoho hrobu (*Steiner 1892*, 3). Druhá nezjištěna (inv. č. 4684a, b). Dále bronzová esovitá záušnice plátovaná stříbrem (pr. 13 mm, 3 mm – inv. č. 6024) z původních čtyř kusů (*Bubeník 1988* Tab. CCLXV, 11). Bez bližšího označení místa nálezu pochází z katastru Pšova ještě další bronzová, stříbrem plátovaná esovitá záušnice (pr. 18 mm, 4 mm – inv. č. 8571; *Bubeník 1988* Tab. CCLXV, 10). U všech jejich datace spadá do mladohradištního období (*Bubeník 1988*, 225; NZ čj. 846/46, 2595/48 Praha; nálezy také shrnul *Födisch 1961*, 99). Ze stejné polohy se v rámci sbírky bývalého muzea v Podbořanech (dnes uloženy v M Žatec) pochází soubor keramických zlomků (č. př. 595/60, 596/60; 597/60-J/2/211) označených jako středověké (*Dobeš 1992*, 33). Po provedené revizi autorem této práce lze celý soubor označit jako novověký. Nachází se tedy v druhotné situaci a s pohřebištěm nemají nic společného.

5.5.3.2. Poloha 2: Na Körnerově poli (na cestě k Letovu)

Z katastru Pšova pochází ještě jedna stříbrná esovitá záušnice (pr. 13 mm, s. 2 mm), dnes uložena v M Chomutov (inv. č. 6075; *Bubeník 1988* Tab. CCLXV, 12). Místo nálezu z r. 1898 bylo *F. Steinerem (1898, 31)* označeno jako „Körnerovo pole, na cestě k Letovu“. Polohu opět neumíme lokalizovat. Podle *J. Bubeníka (1988, 225)* nelze vyloučit, že došlo k záměně s pohřebištěm na katastru sousedního Letova (*Bubeník 1988, 221*), odkud pocházejí dvě podobné stříbrné záušnice. V tomto případě se domnívám, že záušnice spíše pochází z předchozí lokality, než že by došlo k záměně s 3 km vzdáleným dalším pohřebištěm. Matoucí je ovšem informace „na cestě k Letovu“. V tom případě se může jednat o další samostatné pohřebiště v prostoru jižně od Pšova, max. vzdálené 1 km od současné obce. Velikost by tuto záušnici datačně řadilo do mladší doby hradištní (obecně *Štefan 2010*).

5.5.3.3. Poloha 3: Okolí starého hřbitova („na kostele, na valách“)

Z okolí starého pšovského hřbitova, kam umísťujeme nejstarší pšovský kostel, pocházejí nálezy dokládající sídlištní, snad i pohřební areál. Jedná se o rozsáhlou plochu polí na severním svahu vrchu Rudnice (více než 10 ha), ohraničenou hřbitovem na východě, lesem na západě, na severu a jihu terasami (přibližně ppč. 280, 309–345; Obr. 51, 52). V tomto prostoru sbíral bývalý pracovník žateckého muzea František Šíma v r. 1963 a 1965 v „popelovitých vrstvách“ narušených orbou keramické zlomky, zvířecí kosti a železnou (kovářskou) strusku v několika dílčích koncentracích (*Bubeník 1988, 151*). Z jeho sběrů má pocházet mladohradištní, pozdně hradištní a vrcholně středověká keramika uložená v bývalém muzeu v Podbořanech, dnes v M Žatec (NZ čj. 4812/65 Praha). Při revizi *J. Bubeníka* zde byly zjištěny pouze zlomky

mazanice a železné tyčinky (č. př. 62/63-J/2/217). Sám J. Bubeník zde povrchovými sběry v letech 1967 a 1968 získal 36 raně středověkých a pravěkých střepů (*Bubeník 1988* Tab. CLXVII, 1–9) zařazených do středohradištního (?), mlado-pozdně hradištního období (č. př. 15/67 a 5/08 M Žatec). Zároveň zde zjistil proti vstupu do hřbitova mohylovitý útvar, ve středu propadlý, o průměru cca 15 m (*Bubeník 1988*, 151), s nálezy mazanice s otisky dřeva a zlomek z těla nádoby hradištního charakteru (č. př. 4/68 a 24/68 M Žatec; *Linksfeilerová – Bubeník 1967*, 20; NZ čj. 526/74, 846/68 Most; NZ čj. 5574/60, 6269/72 Praha). A právě tento útvar snad můžeme spojovat se starším pšovským kostelem. Ve sbírce bývalého muzea v Podbořanech by měly být uloženy, údajně z těchto míst z nálezu p. Beránka (podle kartotéky F. Šímy), již zmiňované dva architektonické články (*Bubeník 1988*, 151; č. př. (?) 414/60 M Žatec). Zlomek opukového článku zdobeného ze dvou stran stylizovaným rostlinným motivem a krychlová hlavice sloupu z hrubého červenavého pískovce (*Bubeník 1988* Tab. CLXVIII, CLXIX). Nálezy uvádí již *J. Hradec* (1937, 10–11). Bohužel při revizi provedené autorem, bylo zjištěno, že oba články se v muzeu v Žatci nenacházejí a nejsou uvedeny ani v soupisu archeologické sbírky bývalého muzea v Podbořanech (*Dobeš 1992*). Pravděpodobně byly ztraceny, či převezeny na neznámé místo někdy v průběhu 80. let. Stejně tak nebyla nalezena odtud pocházející údajná část zvonu (Po 229n M Žatec, podle *Dobeš 1992*, 33). Z okolí starého hřbitova pochází ještě nález části pozdně hradištní polokulovité mísy (Ho 84-J/2/214 M Žatec; *Bubeník 1988* CLXVII, 7), a asi 30 autorem nalezených atypických, značně omletých zlomků keramiky, obecně hradištního charakteru.

V archeologické sbírce bývalého muzea v Podbořanech našli J. Bubeník a F. Šíma zlomek hrozníčkovité náušnice, která údajně pochází z okolí Rubína. F. Šíma tuto polohu nazývá „na valech, či na kostele“ (NZ čj. 4812/65). Jedná se o část lité bronzové náušnice s oboustranným hrozníčkem a spodním obloukem zdobeným napodobeninou filigránu. Rozměry: max. rozpětí oblouku 19,3 mm, velikost hrozníčku 19 mm (č. př. 145/85-T/1 M Žatec; *Bubeník 1988* Tab. CCLXV, 5). Zlomek náušnice je asi pozůstatkem ze sbírky učitele Siegla z Podbořan, jejíž inventář však neexistuje. Ve sbírkách žateckého muzea se nachází ještě jedna hrozníčkovitá náušnice pravděpodobně z této lokality. Druhá náušnice má jednostranný klasovitý trojboký hrozníček, připojený na kruhový oblouk z tordovaného drátu, který je na konci svinut v očko. Náušnice je provedena ve zlatě (bližší popisy obou náušnic *Bubeník 1968*, 359–360). Rozměry: max. rozpětí oblouku bez očka 17 mm, velikost hrozníčku 11 mm, síla drátu oblouku 1 mm (*Bubeník 1968*, 360 – obr. 1, vpravo). Podle údajů *H. Preidla* (1937, 72, Tab. V, 15) byla nalezena v r. 1932 na východním svahu Rubína. Nelze vyloučit, že jde o stejnou polohu jako u prvního nálezu nebo alespoň o její okolí (*Bubeník 1968*, 359). Obě

náušnice lze časově zařadit do horizontu nálezů mladšího velkomoravského až povelkomoravského období z Čech (*Bubeník 1968*, 360; *1988*, 60; *2002*, 320; *Krumphanzlová 1974*, 44). Složitější situace nastává s jejich lokalizací a kontextem. Časově obě přibližně spadají do konce 9. a 1. poloviny 10. stol. Souvisí tedy s nejmladší fází existence hradiště Rubín. Lokalizace na východní úpatí Rubína je značně široká, a může se jednat jak o vlastní plochu hradiště, tak o předpolí hradiště směrem k dnešnímu Pšovu. V tomto prostoru se mohlo nacházet jedno z mnoha raně středověkých pohřebišť, která v okolí Rubínu předpokládáme, a která byla pravděpodobně zničena v 19. a na počátku 20. stol. při těžbě kostní moučky místními sedláky. Alespoň část nálezů se podařilo zachránit již výše zmíněnému H. Preidelovi (zachovalá většina dnes uložena v M Chomutov). Domníváme se, že stejného původu, i vzhledem k jejich dataci, a pokud se nejedná o ztrátové předměty, jsou i tyto dvě náušnice. S osídlením v okolí tzv. starého Pšova po zániku Rubína tedy pravděpodobně nesouvisí.

5.5.3.4. Poloha 4: Terasa SV od obce

Poloha nalezená při průzkumech Pětipeské pánve (*Meduna – Černá 1992*) SV od obce, napravo od silnice na Sýrovce, mezi vesnicí a elektrickým vedením (Obr. 51, 52). Nalezeno bylo 12 keramických zlomků, které byly zařazeny do mlado-pozdně hradištního období a vrcholného středověku (*Meduna – Černá 1992*, 81; Hlášení 460/83 Most). Přestože počet nalezených střeptů je velice nízký, a vypovídací hodnota je tak malá, dokládají nám přítomnost sídelních aktivit ať už v těsné blízkosti, či přímo v prostoru dnešní vesnice od mladší doby hradištní.

5.5.3.5. Poloha 5: Pole při východním úpatí Rubína

Poloha zjištěná při východním úpatí Rubína, dnes pole na Z ohraničené lesem (Obr. 51, 52). Celkem zde bylo v rámci výzkumů Pětipeské pánve nalezeno 12 zlomků keramiky, zařazených do mlado-pozdně hradištního období a vrcholného středověku (*Meduna – Černá 1992*, 81; Hlášení 443/83 a 231/95 Most). Počet zjištěných keramických zlomků je opět velice nízký, nicméně z tohoto prostoru mohou pocházet i další nálezy ze starších nálezových akcí, které byly obecně lokalizovány do okolí starého pšovského hřbitova (viz výše). Nálezy keramiky z mladší doby hradištní mohou dokládat dožívání hradiště Rubín, jelikož se poloha nachází v těsné blízkosti jeho předhradí. Nálezy z pozdně hradištního období mohou souviset s osídlením tzv. starého Pšova, které mohlo zabírat celý tento severní svah mezi Rubínem a starým pšovským

hřbitovem. Vrcholně středověká keramika nalézána v celém tomto prostoru dokládá využívání této plochy po zániku raně středověkého sídliště, či sídlišť, jako pole.

Pokud shrneme poznatky, které nám přináší archeologie, můžeme konstatovat, že okolí Pšova bylo osídleno od středohradištního období. Přestože tyto nálezy jsou značně torzovité, můžeme předpokládat, že i území východně od Rubína patřilo do jeho nejbližšího zázemí. Dokladem by mohly být dvě hrozníčkovité náušnice, snad z hrobových celků. Po přesunu centra oblasti do Žatce většina sídlišť v okolí Rubína i v mladší době hradištní dále přežívá (doložitelné především u sídlišť na katastru Podbořan), a stejnou kontinuitu předpokládáme i u předchůdců Pšova. Zde máme doloženo sídliště v prostoru tzv. starého Pšova a snad druhé na místě současného Pšova. S nimi patrně souvisí i minimálně jedno kostrové pohřebiště (viz Poloha 1) s nálezy esovitých záušnic. Vzdálenost sídlišť od tohoto pohřebiště je v případě prvního 1400 m, druhého cca 600 m. Problémem je samozřejmě nepřesná lokalizace tohoto nejspíše řadového (nekostelního) pohřebiště. Stejně tak doba, kdy byly tyto nálezy učiněny. K dispozici máme tak pouze několik esovitých záušnic menších rozměrů, které i přes problémy s datací, obecně řadíme do doby mezi druhou polovinou 10. a koncem 11. stol. (*Štefan 2010*). Jak bylo již výše popsáno, pohřebišť se v okolí Pšova mohlo nacházet více, ovšem náhodné nálezy záušnic bez přesnější lokalizace nám zatím neumožňují posoudit vztahy mezi jednotlivými sídlišti a pohřebním areálem, či areály.

Oba doložené sídelní areály pokračují, jak nám dokládají nálezy keramických zlomků, i v následující pozdní době hradištní, tedy přibližně ve 12. stol. (obecně *Lutovský 2009*, 5). Bohužel ve všech případech dokladů sídelních areálů jsme odkázáni pouze na nesystematické sběry keramiky, které neumožňují bližší poznání lokalit. Dokládají nám přítomnost a v lepším případě přibližnou rozlohu osídleného prostoru. Nejspíše někdy na začátku, nebo v průběhu 13. stol. vzniká v rámci sídliště na vyvýšené poloze („starý Pšov“) kostel. S ním bývá ztotožňován mohylovitý útvar, který je již na mapě stabilního katastru zobrazen jako samostatný okrouhlý pozemek (Obr. 52). Přestože zde nejspíše v mladších obdobích docházelo k úpravám terénu, především terasování svahu, tato část zůstala mimo polní pozemky a snad i tyto úpravy. Dnes je plocha zarostlá náletovými křovinami a případnou existenci kostela by mohl potvrdit důkladný hloubkový geofyzikální průzkum, nebo destruktivním způsobem archeologický výzkum.⁵⁷ Odtud pocházející kamenické články by odpovídali kamenné podobě kostela. J. Bubeníkem zde nalezená mazanice s otiskem dřeva může pocházet z okolních situací,

⁵⁷ K provedenému geofyzikálnímu průzkumu pozn. 55. Problémem je také žijícími pamětníky sem umístěvaný protiletceý kryt, který mohl starší situace výrazně poničit.

či z doplňkových dřevěných konstrukcí. Hlavice sloupu (o straně 17 cm) by podle její velikosti odpovídala sdruženému románskému oknu. V těsném okolí kostela muselo být nepochybně naplňováno právo pohřbu, o němž nám chybějí jakékoliv informace. Jediným vodítkem by mohl být i po zániku kostela fungující hřbitov, který alespoň částečně mohl na hřbitov při kostele navázat. Časovou mezeru mezi předpokládanou stavbou kostela a zánikem doložených řadových pohřebišť v okolí nedokážeme ani v případě Pšova vyřešit (k tomuto tématu např. *Klápště 2005; 2010; Štefan – Varadzin 2005*). Druhé sídliště, ale pouze na základě několik zlomků keramiky, lokalizujeme do přibližně stejné polohy jako dnešní Pšov. Jak už bylo výše popsáno, nevíme, kdy došlo k předpokládané koncentraci osídlení, a kdy byl vymezen současný půdorys vsi. V intravilánu obce proběhl pouze jeden drobný záchranný výzkum, při kterém byla na návsi nalezena keramika datovaná do 15. stol. (Hlášení 53/95 Most). V tomto případě nám však nálezy k řešení otázek s vývojem vsi příliš nepomohou.

5.5.4. Katastrální území

Katastr Pšova zachycený na mapě stabilního katastru z r. 1843 nevykazuje výrazné nepravidelnosti (Obr. 55), pouze na severu vybíhá do úzkého pásu, který souvisí s nepravidelnostmi dalších katastrů (Neprobylice, Radíčeves, Milčeves, Sýrovice) severně od sledovaného území a může souviset se zaniklou neznámou sídelní jednotkou, po které Pšov mohl převzít část jejího území. Jak již bylo výše popsáno, v západní části katastru předpokládáme také zaniklou raně středověkou vesnici s kostelní stavbou. Ovšem samotná podoba katastrálního území v tomto prostoru výrazné změny nevykazuje.⁵⁸ Hranice katastru zde vytváří pouze několik ústupků. Mnohem výrazněji ale na tuto situaci reagují sousední katastry Podbořan a Dolánek, které sem poměrně výrazně zabíhají. Můžeme proto předpokládat, že „mladší“ Pšov převzal pouze menší část území „starého Pšova“, zatímco větší byla přibrána k územím dvou zmíněných sousedních obcí. Do jaké míry situaci ovlivnila plocha hradiště Rubín, která zasahuje do katastrů Pšova a Dolánek, nelze pouze z jejich tvarů určit. Plužinu Pšova lze označit jako traťovou, některé pásy polí přímo navazují na záhumenky usedlostí (obecně *Pešta 2000*). Z podoby plužiny se můžeme domnívat, že zde v minimálně v průběhu novověku nedošlo k velkým zásahům do její struktury. Stálost jednoho majitele od 15. stol. a absence velkého hospodářského dvora nás vede k předpokladu, že se podoba pšovské plužiny, od ustálení půdorysu vsi, příliš nezměnila. Důležité informace přináší

⁵⁸ Při rozboru byl používán tvar katastrálního území zachycený na mapě stabilního katastru, tedy před změnou hranic katastrů Pšova a Dolánek v prostoru hradiště Rubín.

Tereziánský katastr (Chalupa a kol. 1966). Většinu plochy zabírá zemědělská půda (99,7%), louky tvoří 0,3%, lesy zastoupeny nejsou. Bonita půdy byla označena číslem 3.

5.6. Vroutek (něm. Rudig)

5.6.1. Obecná charakteristika

Vroutek se nachází v podhůří Doupovských hor, 322 m n. m., 6 km JZ od Podbořan (*Roedl a kol. 1999*, 152). Název Vroutek je pravděpodobně českého původu (*Profous – Svoboda 1957*, 636). Odvozován od slova *wruta*, ve smyslu voda divoká, prudká dravá, nebo také pramen vody, který vře (*Profous – Svoboda 1957*, 639). Dnes se jedná o město nepravidelného půdorysu, se dvěma jádry (dnes hlavní čtvercové náměstí), rozkládající se v ploché sníženině, na soutoku potoka Podhory a několika drobných vodotečí. Zde stojící románský kostel sv. Jakuba Většího se řadí k nejvýznamnějším památkám na Podbořansku. Nejen kvůli samotné stavbě, ale především kvůli jeho sídelně-historickým souvislostem nemohl být Vroutek mezi krajinnými sondami vynechán.

5.6.2. Současný stav poznání

5.6.2.1. Vesnické jádro

Poprvé je Vroutek v písemných pramenech zmiňován r. 1227 v souvislosti se závětí Kojaty Hrabšice (CDB II, č. 302, 300; v opisu RBM I, 332–333). V závěti je Vroutek uveden spolu s velkým množstvím dalšího majetku šlechtice Kojaty z rodu Hrabšiců. Ve dvacátých letech 13. století vymírá po meči jedna ze dvou větví tohoto předního českého rodu, a to větev mostecká, neboť Kojata ani jeho bratr Všebor se nedočkali mužského potomka (*Velímský 1992*), kterým by rodová linie mohla pokračovat, tak jako druhá, osecká větev. Mladší z bratrů, Kojata, nechal v již zmiňovaném roce 1227 sepsat závěť, která se stala výčtem jeho majetku. Souhrn Kojatových vesnic je impozantní, neboť zahrnoval kolem 50 míst rozmístěných od západu Čech až na východ Moravy (*Klápště 2005*, 106). Vroutek byl tehdy odkázán křížovníkům na pražském Zderaze („*Wrutek – possessio monii in Zderaz*“), v jejichž majetku poměrně dlouho zůstal. Počátky Vroutku jsou tedy spojeny s velmi důležitým rodem Hrabšiců (*Velímský 2002*), z něhož připadly zderazskému konventu tři zřejmě zvlášť cenné lokality, významné ve struktuře rozdělované državy: Gnevin most (Most), Vroutek a Dolní Jamné. Všem těmto třem lokalitám zcela jistě připadaly centrální funkce v rámci Kojatova velkostatku. Výskyt raně středověkých kostelů nás vede k předpokladu, že souvisely s velmožovými dvorci, tedy s lokalitami vybavenými jistou mírou centrality (*Klápště 2005*, 107). Kromě Mostu,

který představoval spolu s jistým majetkem v Praze nejdůležitější část majetku, Kojatova závěť (*Kincl 1978; Velímský 2002*) naznačuje přední postavení Vroutku a Dolního Jamné na severním Plzeňsku. Obě místa byla darována spolu „s příslušenstvím“ a v obou dodnes stojí raně středověké tribunové kostely. Hospodářský potenciál Dolního Jamné byl ovšem oproti Vroutku značně rozdílný. O významu Dolního Jamné, i přes jeho položení v nadmořské výšce 630 m n. m., kromě raně středověkého kostela sv. Petra a Pavla, svědčí zároveň i síť blízkých vsí, vzniklých zřejmě Kojatovou kolonizací (*Žemlička 1990*). Právě na spojnici obou lokalit, jimž připadal jistý význam centrálních míst, leží Vroutek. Od Mostu jej dělí zhruba 42 km, od Dolního Jamné 32 km (*Klápště 1994a, 145*). Ze samotné závěti dále vyplývá, že další chrám zasvěcený sv. Jiří, stál už v roce 1227 v Tisu u Blatna (CDB II, č. 303, 301), nacházejícího se asi 10 kilometrů jižně od Vroutku, ve výšce 605 m n. m. (*Klápště 2005, 107*). V případě Tisu se zatím bohužel nepodařilo tuto stručnou zmínku potvrdit, a rozšířit o další informace. Jak vyplývá z výše nastíněné situace, Kojatovy lokality se sakrálními stavbami a zřejmě i s dvorci plnily v rámci hrabišické domény různé hospodářské a správní funkce. Vroutek navíc pravděpodobně ležel na obchodní cestě spojující severozápadní Čechy (tedy nejbližší Žatec) s Čechami západními (viz kap. Cesty). Z dosud známých poznatků nelze určit, zda se i Vroutek měl stát, nebo se stal základem pro kolonizaci nejbližší části Doupovských hor.⁵⁹

Od konce 14. stol. (od r. 1393 podle *Kuča 2011, 429*) až do r. 1420 patřil Vroutek klášteřu v Postoloprtech, pouze v r. 1404 ho měl v nájmu Bedřich z Dolan (*Sedláček 1923, 348*). Období, kdy byl v držení postoloprtského klášteřa, bývá někdy dáváno do souvislosti s povýšením Vroutku na poddanské městečko, což by měla naznačovat postava preláta v městském znaku (*Roedl a kol. 1999, 153*). Po r. 1420 se ho zmocnili žatečtí měšťané, kterým Vroutek sice císař Zikmund r. 1436 zanechal, ale hned příští rok ho získává Aleš ze Šumburka (AČ 2, 191). Před třicetiletou válkou vlastnily vroutecké zboží rodiny Veitmilů, Údrčkových, Lobkoviců, Vchynských a Hrobčických. Vroutek postihlo krátce po sobě několik katastrof: při požáru r. 1599 lehla popelem velká část městečka, v r. 1623 bylo městečko Vroutek s tvrzí a dvorem vypálené a zpusťosené (*Anděl a kol. 1984, 522*) a r. 1645 jej znovu vydrancovali Švédové. Ještě o 10 let později byla většina domů pustá (*Roedl a kol. 1999, 153*). A právě až po třicetileté válce je převážně česká oblast dosídlena novým, z větší části německým obyvatelstvem. R. 1630 získal Vroutek Heřman Černín z Chudenic a připojil ho k petrohradskému panství.

⁵⁹ Vroutek mohl být spíše určitým nástupišťem k pronikání Hrabišiců na jih a jihozápad. Na Jesenické pahorkatině registrujeme skupinu hrabišických lokalit kolem farních vsí Potvorova s pozdně románským kostelem sv. Mikuláše a již zmíněného Tisu u Blatna. Další skupina se rozkládala na Žlutickou a ještě dále na jihozápad pokračovaly hrabišické majetky až k Úterskému potoku na severním Plzeňsku u Dolního Jamné a Bezdruzic (*Velímský 2002, 107–111*).

Na příkladu Vroutku můžeme pozorovat složitější vývoj půdorysu. Při popisu budeme vycházet především z mapy stabilního katastru, která zachycuje situaci ještě před dalším rozšiřováním obce, např. v severozápadním směru k současnému vlakovému nádraží, a úpravami ve středu obce. Půdorysná forma Vroutku nabízí pohled na rozdílené momenty vývoje, a to nepravidelnou zástavbu v blízkosti kostela sv. Jakuba Většího, a dvě lokační jádra. Nejstarší část můžeme situovat do severovýchodního okolí tribunového kostela, kde se paprskovitě křižují (ne však na jednom místě) cesty od Petrohradu, Lubence, Nepomyšle a Podbořan. Právě v této části sledujeme množství dosti malých a nepravidelně uspořádaných parcel, zaznamenaných ještě právě na císařském otisku stabilního katastru z r. 1843 (Obr. 57, 58). Tento shluk parcel, který nám může navozovat dojem rozvolněné zástavby raně středověké vesnice, je v ostrém kontrastu s pravidelnou parcelací zbytku obce (*Lissek 2009*). Právě sem, bohužel bez opory dalších pramenů, umísťujeme vesnické zázemí hrabišického sídla. Zda ale stav zachycený na mapě stabilního katastru navazuje na raně středověkou situaci, nebo se jedná o mladší zástavbu, která nesystematicky postupně spojovala dvě vesnická jádra (vesnické a městské?), nevíme, ale od zachované raně středověké situace je spíše upouštěno.

Teprve následný vývoj ve vrcholném středověku pravděpodobně znamenal posun jádra obce nejprve jihovýchodním a poté severním směrem (*Lissek 2009*), neboť za druhou nejstarší část vrouteckého půdorysu považujeme dnešní Kryrskou ulici, tedy ves s poměrně úzkou vřetenovou návší, sledující ve směru SZ – JV pravý břeh Podhory a jednoho z jejích přítoků (Obr. 56, 57). Typově jí můžeme označit podle jednotlivých autorů za lánovou soustředěnou vesnici lineární (*Pešta 2000*, 160), ulicovou vesnici (*Poche a kol. 1982*, 281), či návěsí silnicovku (*Frolec – Vařeka 1983*). SZ stranu tak částečně uzavírá kostel a hospodářský dvůr. Jihovýchodní konec tvoří vidlice cest směřujících na Kryry a Petrohrad. Půdorys tak nereaguje na cestu jižním směrem, na Lubenec, což může odrážet menší důležitost, nebo stáří cesty. Lokaci této vsi lze spojovat s hrabišickou érou (*Kuča 2011*, 431–432), spíše však se zderazskými křížovníky. V blíže neurčitelné době za zderazských křížovníků (*Kuča 2011*, 432), nebo později za postoloprtských benediktinů, bylo severně od dosavadní vsi, mezi Podhorou a jejím pravobřežním přítokem, založeno nevelké lokační městečko s obdélným náměstím, jehož delší osu tvoří severojižní cesta spojující Vroutek s Podbořany a Petrohradem (*Lissek 2009*). Toto vysazení můžeme asi opravdu spojovat se vznikem poddankého městečka (Obr. 57). A pokud budeme brát za určující vrouteckou pečeť z níž se vyvinul znak, s postavou preláta jako symbolu postoloprtských benediktinů, můžeme jeho vznik klást do období od konce 14. stol. do počátku husitských válek (*Roedl a kol. 1999*, 153). Samozřejmě, že v této době mohl Vroutek získat pouze městská práva, a k lokaci městečka mohlo dojít kdykoliv

předtím i potom. Písemné prameny týkající se tohoto období situaci příliš neobjasňují, spíše naopak. Roku 1369 (RDP, 70) je zdejší fara v registru papežských desátků (s odevzdávaným platem 21 grošů) označena jak českým jménem Wrutek, tak poněmčenou variantou Ruth. K r. 1384 je doložena verze Ructh et Wrutek (RDP, 70) a r. 1399 vystupují obě jména jako ekvivalenty (RDP, 70 – Ruth alias Wrutek). *K. Kuča* (2011, 432) toto chápe jako naznačení, že starší česká ves a nové, převážně německé městečko byly chápány jako dvě samostatné jednotky (s tím, že kostel náležel ke vsi). V tomto případě ale užití českého a německého názvu nemusí nutně korespondovat se dvěma samostatnými částmi. Pokud ano, městečko by mohlo vzniknout již za vlastnictví kláštera Na Zderaze v průběhu 14. stol. Je třeba ovšem upozornit, že z písemných pramenů nevyplývá, kdy Vroutek získává městská práva, a proto se pohybujeme pouze na úrovni hypotéz. Naznačený urbanistický vývoj Vroutku mohou v budoucnosti potvrdit, nebo také změnit, případné archeologické nálezy, které kromě okolí kostela sv. Jakuba Většího z intravilánu obce postrádáme.

5.6.2.2. Kostel sv. Jakuba Většího

Západně od současné průjezdní silnice se nachází románský jednolodní tribunový kostel sv. Jakuba Většího, který bude předmětem této kapitoly (Obr. 56, 59). Pro doplnění, zhruba 80 m JV stojí kostel sv. Jana Křtitele z r. 1726 (*Poche a kol. 1982*, 281). Prozatím blíže neupřesněná zůstává informace pravděpodobně z místní kroniky, že tento barokní kostel byl postaven na místě původního dřevěného kostelíku neznámého stáří (<http://www.vroutek.net/>).

Výjimečné postavení mezi románskými architektonickými památkami v českých zemích ovšem zaujímá kostel sv. Jakuba Většího. Jelikož však již byl v literatuře několikrát popisován, pokusíme se zde spíše o shrnutí dosavadních poznatků. Předmětem bádání se stal již v 19. stol. Prvním, kdo jej uvedl do odborné literatury, byl J. E. Vocel v *Památkách archeologických* roku 1857 (*Vocel 1856–1857*, 124). Stáří kostela ovšem poměrně početná uměleckohistorická literatura neurčuje shodně (*Klápště 1994a*, 145). *D. Libal* (1949; 1974, 174) usuzoval na 4. desetiletí 13. stol, tedy na dobu, odpovídající až zderazskému vlastnictví Vroutku. Stejně uvažoval i *T. Dittrich* (1983, 153). Naopak už *V. Birnbaum* (1929) předpokládal, že v době Kojatovy závěti vroutecký kostel stál. K témuž časovému zařazení se přihlásila i *A. Merhautová* (1959; 1971, 358), která jej odkazovala na chebské stavby, což je dnes již odmítáno. Stejně tak do 2. čtvrtiny 13. stol. kostel řadí kompendium *Umělecké památky Čech* (*Poche a kol. 1982*, 281). Jak vyplývá, možnost stavby právě tohoto chrámu zderazskými křížovníky lze zřejmě považovat za málo pravděpodobnou (*Klápště 1994a*, 145). Nicméně poprvé, a to nepřímo v registru papežských desátků, se o něm z písemných pramenů dozvídáme až ve 14. stol. (1369).

Bohužel nikoliv z Kojatovy závěti, jak se domníval A. Sedláček (1923, 348). Kostel sv. Jakuba Většího byl upravován na konci 16. stol. za Hrobčických z Hrobčic (z té doby klenba a nejvyšší úroveň lodi), a následně v období baroka, kdy bylo přestavováno nejvyšší patro věže (Poche a kol. 1982, 281).

Stručný základní popis vychází z Uměleckých památek Čech (Poche a kol. 1982, 281). Jedná se o jednolodní kostel s užší, půlkruhovou apsidou a hranolovou věží v západním průčelí (Obr. 59, 60). Vnější stěny jsou členěny lizénami, zubořezem a obloučkovým vlysem, na severní straně lodi se nachází půlkruhový portál. V apsidě koncha, loď původně plochostropá, sklenuta valenou klenbou s výsečemi; tribuna na dvou pilířích, původně podklenuta třemi poli křížové klenby oddělenými masivními pásy; klenba byla odstraněna. Na stěnách jsou zachovány stopy po nástěnných malbách (detailní popis Merhautová 1971, 357–358; Merhautová – Třeštík 1983, 263). Pokud se zaměříme detailněji na některé části, neměli bychom přehlédnout, i přes zdánlivě nepřiliš výrazné umístění kostel jako dominantu, kterým dával hrabišický stavebník najevo svou společenskou prestiž (Klápště 2005, 108). Vroutecký kostel je postaven z kamenicky opracovaných kvádrů z červeně zabarveného železitého pískovce, těženého s největší pravděpodobností v blízkém okolí. Architektonické členění ve shodě s domácí tradicí spojilo obdélnou loď, východní půlkruhovou apsidu a západní hranolovou věž (Klápště 2005, 108).

V r. 1973 byl v rámci oprav kostela, především v okolí, ale také v menší míře v interiéru, proveden archeologický výzkum vedený Antonínem Hejnou (Hejna 1975; 1976). Výzkum v interiéru kostela se pokusil přispět k bližšímu určení podoby románské empory, po níž zůstaly jen otisky kleneb na stěnách. První sonda proto spojila protilehlé polopilíře při stěnách, které spolu se dvěma pilíři náležely k někdejšímu opěrnému systému. Při obou stěnách bylo zjištěno základové zdivo obvodových stěn z lomového kamene spojovaného maltou, které předstupovalo o 160 cm do interiéru, a zachyceny byly také základy dvou pilířů nesoucí hmotu samotné panské tribuny (Hejna 1975). Mohutná je především věž o půdoryse 5 × 6,1 m a současné výšce 19 metrů. U lodě činí vnější osy 8,5 × 10,6 m a výška stěn dosahuje 9,5 m (Klápště 2005, 108-109). Takový kostel, jaký poznáváme ve Vroutku, poskytoval tedy svému okolí neobyčejně pevné útočiště (Klápště 1994a, 145).⁶⁰ Dveře uzavírající masivní zdi o síle

⁶⁰ I vzhledem k chybějícímu stavebně-historickému průzkumu se v literatuře zatím minimálně objevily některé stavebně-technologické detaily. Při detailním autorem provedeném průzkumu kostela se zdá interpretačně složitější stavební vývoj kostela. Věž a loď jsou od přízemí až po střechu odděleny stavební spárou. Loď má na straně věže dokonce svůj štít. Nicméně vzhledem k jednotnému uměleckému a komunikačnímu schématu věže a lodi nepochybujeme o původním plánu vystavět obě části. V rámci výstavby je ale mohlo oddělovat určité spíše

130 cm mohly pevně zajistit zásuvné závory. Obranné možnosti navíc posilovaly vstupy jednotlivě zpřístupňující navzájem komunikačně nespojené dvě části budovy. Zatímco severní portál lodi pravděpodobně ukazuje vztah k příslušné vesnici, vstup do věže signalizuje blízké šlechtické sídlo (*Klápště 1994a*, 145). K cestě do věže bylo tedy třeba vyjít ven a po schodišti (z větší části dnes odmítána možnost použití můstku) využít portál vedený z vnějšku severní zdi věže. Práh portálu se totiž nachází zhruba čtyři metry nad okolním terénem, což samo o sobě zajišťovalo hlavní ochranu tohoto vstupu. Symbolickým strážcem byla reliéfní hlava muže s plnovousem umístěná na pravé straně portálu (k tzv. zeleným mužům *Ottová 2012*), která se asi původně obracela ke svému (dnes chybějícímu) protějšku na straně levé (*Klápště 2005*, 109; *Líbal 1949*, 59).⁶¹ Pokud projdeme portálem, ocitneme se nejprve v místnosti ve východní polovině věže, v komunikačním uzlu. Vchod vlevo umožňuje přístup na tribunu, kterou sice mladší úpravy odstranili, o níž však víme, že sahala až do třetiny chrámové lodi (*Klápště 2005*, 110). Přímo proti věžnímu vstupu stoupá schodiště v síle zdíva vzhůru do věže, kde se ve stěnách zachovaly otvory dokládající od dnešních odlišné úrovně pater věže, poslední patro bylo bohužel v novověku upravováno. A vpravo vejde do západní poloviny prvního věžního podlaží, do místnosti o ploše zhruba 4 m², v jejíž severní obvodové zdi se uchoval výklenek, sloužící jako uzavíratelná schránka (*Klápště 2005*, 110). Od původních názorů, které výklenek interpretovaly jako otopné zařízení, již bylo upuštěno. Místnost sama tedy nejspíše sloužila k ukládání předmětů, jimž jedině kamenná stavba zajišťovala dostatečné bezpečí.

5.6.2.3. Hřbitov

Kostel samozřejmě sloužil především k bohoslužebným úkonům a duchovní péči o ty, kteří k němu náleželi (*Klápště 2005*, 107). Díky archeologickým výsledkům z výzkumu A. Hejny víme, že už v závěru 12. či v první polovině 13. stol. se v nejtěsnějším okolí kostela pohřbívalo. Sonda v ose apsidy totiž podle dokumentace A. Hejny (*Hejna 1975*) zachytila částečně narušený hrob s relikty dřeva, v němž po pravé straně lebky ležela velká esovitá záušnice z bronzového drátu o průměru 75/76 mm (*Klápště 1994a*, obr. 80:28), kterou klademe právě do uvedené doby (*Klápště 1994a*, 146–148). Z tohoto zatím osamocené nálezu můžeme usuzovat, že od samotných počátků zdejšího pohřbívání, které klademe do doby Hradišice

krátké, např. sezónní časové období. Poděkování za vstřícný postoj k novému bádání a nastavenou spolupráci patří MěÚ Vroutek.

⁶¹ Ani tato interpretace se nezdá být zcela jistá. Po průzkumu kostela se autorovi jeví jako více pravděpodobná jedinečnost zachovalého pravého reliéfu, neboť ostění na druhé straně považujeme za originální, a bez známek jakéhokoliv odsekání druhého reliéfu.

Kojaty, se u vrouteckého kostela naplňovalo právu pohřbu (*Klápště 2005*, 108). Při výzkumu v r. 1973 byly severně od věže kostela odkryty i další hroby (*Hejna 1975*), které pocházely z mladších období a o počátcích pohřbívání při kostele sv. Jakuba neposkytly žádné další poznatky (*Klápště 1994a*, 147).

Druhý a zatím poslední záchranný archeologický výzkum ve Vroutku proběhl v r. 2003 v rámci výstavby kanalizace, která prořala prostor západně a severně od kostela. V této části se pokusíme shrnout poznatky z výzkumu týkající se hrobových nálezů.⁶² Vzhledem k ucelenosti a snaze zásadní informace co nejméně zjednodušovat, si dovolíme použít konkrétní části z nepublikovaného článku (*Lissek 2009*) shrnujícího výsledky výzkumu.

Největší koncentrace hrobů byla zaznamenána pouhý 1 metr od reliktní stavby šlechtického sídla (viz níže), kde byl zachycen severní okraj hřbitova, a další hroby byly dále sledovány až po úroveň jihozápadního nároží věže kostela (Obr. 61). V tomto úseku bylo zachyceno 24 hrobů, dalších pět hrobů bylo zjištěno v rozsáhlém zahloubeném objektu jižně od příkopu mimo vlastní areál hřbitova. Nejmladší hroby byly uloženy velmi mělce pod povrchem současné vozovky. Předpokládá se, že terén tu byl v minulosti snížen a to minimálně 0,7 m, což lze odvozovat z rozdílu mezi výškou této cesty a terénu při ohradní zdi hospodářského dvora. Nejstarší hrobové jámy byly zahloubeny do vrstvy, která se vytvořila na písčitém podloží a představuje zbytky půdního typu obsahující množství malých uhlíků. Na tuto vrstvu nasedala mocná a prostorově rozsáhlá vrstva, tvořená výhradně kamennou drtí z červeného pískovce. Tuto vrstvu by pravděpodobně bylo možné ztotožnit s kamenickým odpadem vzniklým při stavbě kostela. Autor výzkumu usuzuje, že se podařilo postihnout povrch terénu v době počátku stavby kostela a následného zahájení pohřbívání (*Lissek 2009*). Tyto nejstarší kontexty však neobsahovaly artefakty umožňující časově vymezit interpretované děje. Závěry tak stojí na správnosti předpokladu, že vrstva s pískovcovou drtí představuje stavební odpad z kamenické huti, která stavěla kostel sv. Jakuba Většího (*Lissek 2009*). Většina hrobů byla shodně orientována a pohřbení v nich uloženi v anatomické poloze na zádech s rukama podél těla ve směru východ-západ, s hlavou na západě. Za výjimečný můžeme považovat jen hrob (objekt 20/III./03), kde byly zjištěny neobvykle situované kameny (Obr. 61). Jeden kámen byl umístěn v místě nedochované lebky a druhý větší spočíval na levé horní končetině pohřbeného. Úvahy nad tímto jevem mohou vést až k proti vampyrickému opatření. Jako pravděpodobnější se ovšem autorovi výzkumu jeví možnost, že k neobvyklé úpravě hrobu

62 Za poskytnutí výsledků a umožnění jejich částečného publikování tímto srdečně děkuji vedoucímu výzkumu P. Lisskovi z ÚAPPSZČ Most.

došlo zcela náhodně při hloubení mladší susední hrobové jámy (Lissek 2009). Dalším zjištěným objektem je „hromadný hrob“ situovaný mimo areál hřbitova, v odstupu necelých čtyř metrů jižně od zjištěného příkopu (objekt 32/III./03). Celkově zde bylo zjištěno pět pohřbů. Otázkou je, z jakého důvodu byli tito zemřelí vyčleněni z komunity a pohřbeni mimo areál hřbitova vymezený příkopem (k jeho popisu níže). Nálezová situace informace k bližšímu vysvětlení neposkytla (Obr. 61). Inventář výplně hrobových jam se omezoval jen na fragmenty středověké a novověké keramiky, zlomky železných hřebů z rakví a také řadu druhotně přemístěných lidských kostí. Stejně jako u výzkumu A. Hejny severně od kostela, se nepodařilo zjistit žádný artefakt, který by umožňoval dobu pohřbu časově vymezit. Keramické zlomky z výplní hrobů časově rozptýlené od 13. po 18. stol. také přesnější dataci pohřbů nedovolují (Lissek 2009). Přesvědčivěji se jeví pouze situace mimo areál hřbitova, jižně od příkopu. Původně svažitý terén, který od vnější hrany příkopu klesal ke korytu zaniklé vodoteče, byl v blíže neurčitelném čase zarovnan a následně tu byla vyhloubena jáma, do níž bylo pohřbeno minimálně pět jedinců (objekt 32/III./03). Jejich hroby měly ve výplni pouze několik zlomků keramiky odpovídajících vrcholnému středověku (Lissek 2009). Následně zde došlo k zasypání jámy a celkovému navýšení terénu. Později v těchto místech došlo ke zbudování trativodu. Ve výplni již zaniklého a nefunkčního trativodu výzkum postihl poměrně rozsáhlou kolekci zlomků keramických nádob a kachlů, včetně kameniny. Datovat tento soubor, jenž odpovídá produkci v období raného novověku, lze do období vymezené koncem 16. a průběhem 17. stol. (Lissek 2009). Alespoň v tomto případě lze soudit, že k pohřbům mimo areál hřbitova došlo již někdy v období vrcholného či pozdního středověku (Lissek 2009). Výzkum hřbitova limitovaný rozsahem stavebního zásahu v podobě úzkých výkopů, tak přinesl pouze dílčí poznání struktury hřbitova a potvrdil jeho existenci ve vrcholném středověku a raném novověku.

5.6.2.4. Šlechtické sídlo

Kostel sám nemohl být jedinou součástí hrabišického statku ve Vrutku. Komunikační schéma vruteckého kostela sv. Jakuba Většího dovoluje uvažovat o širších sídelních souvislostech, do nichž tato stavba patřila, a vstup do věže se bezpochyby vztahoval ke šlechtickému sídlu (Klápště 2005, 110). Podle této situace vchodu na tribunu v severní zdi kostelní věže bylo možné očekávat, že objekt sídla byl situován buď na severní straně od kostela na okraji návrší, nebo na severozápadní straně (Hejna 1976, 285). Z této úvahy vyšel i archeologický výzkum, který ve Vrutku v r. 1973 vedl již zmiňovaný A. Hejna (Hejna 1975a; 1975b; 1976, 284–285; Klápště 1994a, 145–149). Výzkumu již byla věnována několikrát

pozornost, proto se pokusíme o stručné shrnutí výsledků s doplněním informací z výzkumu v r. 2003 (Obr. 60, 61). V odstupu zhruba šesti metrů SZ od kostela vystoupil pozůstatek rozměrné částečně zahloubené stavby. Zahloubení jeho plochého dna oproti sousednímu terénu činilo 120 až 130 cm (*Klápště 1994a*, 147). Stěny objektu tvořila zeď poskládaná z lomových kamenů spojených jílem, široká 90 cm a nad základovou konstrukcí měla znaky řádkování (*Hejna 1976*, 285). Poměrně pravidelný líc tvořily lomové kusy červeného pískovce, v jádru se uplatnily amorfní kameny (*Klápště 1994a*, 147). Z čtyřúhelníkového půdorysu stavební jámy známe jen jeden rozměr blížící se 11 metrům, vnitřní vzdálenost mezi líci plenty dosahovala při východní stěně zhruba 9 m. Směrem k západu se ovšem půdorys poněkud rozšiřoval. Druhý z půdorysných rozměrů nebyl zjištěn. Až do vzdálenosti 8 m od líce východní plenty nebyl protilehlý okraj zachycen (*Klápště 1994a*, 147). O podobě částečně zahloubeného interiéru víme málo. Do jeho dna pravděpodobně zasahoval systém jam (zachycena jedna o průměru 50 cm a hloubce 40 cm) rozmístěných v předpokládaných zhruba třímetrových odstupech (*Klápště 2005*, 110), které jsou spojovány s vertikálním nosným systémem nadzemní konstrukce (*Klápště 1994a*, 147).

Problémy provází otázka časového zařazení tohoto objektu. A. Hejna pokládal dobu založení stavby shodně s kostelem do 1. třetiny 13. stol. (*Hejna 1976*, 285). Vzhledem k tomu, že jediný datační ukazatel poskytly keramické zlomky, které se našly v zásypových vrstvách, vypovídají tak pouze o zániku stavby, který lze klást až do doby kolem poloviny 13. stol. (*Klápště 2005*, 110). Funkci čtyřúhelníkového objektu můžeme s velkou pravděpodobností shodně s A. Hejnou (*1976*, 285) označit jako obytnou v rámci sídelního komplexu dvorce. Podoba stavby zůstává i přes poznatky archeologického výzkumu neznámá. Obecně lze konstatovat, že na koruně obvodové zdi mohla spočívat nadzemní dřevěná konstrukce, podpíraná systémem sloupů, se kterými spojujeme jámy v zahloubeném interiéru. Archeologicky zjištěný pozůstatek může snad souviset s vícepodlažní stavbou (*Klápště 2005*, 111). Stejný objekt zachytil i výzkum v r. 2003 (*Lissek 2005; 2009*). Výsledky výzkumu ale bohužel naše poznání nijak neprohloubily. Trasa výkopu pro kanalizaci vedla totiž v místech, které již byly předmětem sondážního výzkumu A. Hejny. Stavební relikty, dosazené k pozdně románskému kostelu, pravděpodobně souvisely s hrabišickým sídlem, „dvorcem“ obývaném v první polovině 13. stol. (*Klápště 2005*, 111). Časová posloupnost sídla a kostela z nálezové situace nevyplývala. Časová priorita by mohla náležet sídlu, jehož součástí se po jistě mohl stát kostel (*Klápště 1994a*, 149). Rozdíly v různé orientaci čtyřúhelníkového objektu a kostela mohly vyplýnout z terénní situace a z komunikačních nároků, stejně tak je mohla ovlivnit i časová následnost (*Klápště 1994a*, 149). Vzdálenost jejich nároží činila 6 m,

od objektu ke vstupu do věže byla 10 m. Archeologické výzkumy neposkytly žádné informace o počátcích celkové sídelní situace. Bez pevnějších opor můžeme uvažovat o období od sklonku 12. do poloviny 13. stol. Velmi málo víme o předpokládané další zástavbě. Několik zahloubených objektů neznámého účelu a nedatovatelné nároží z volně poskládaných kamenů bylo zachyceno v prostoru mezi kostelem a „obytným“ objektem. V jedné z jam v hloubce 50 až 70 cm ležela hlinitá vrstva s převahou starší vrcholně středověké keramiky (*Klápště 1994a*, 147). V r. 2003 byly zjištěny ještě dvě kúlové jamky na úrovni severozápadního nároží kostela, které ovšem nelze spolehlivě datovat ani interpretovat (*Lissek 2009*). Kúlové jamky se nacházely v místě bez hrobů, kde lze očekávat komunikaci zpřístupňující kostel od západu. Alespoň v mladší fázi hřbitova zde lze v nálezové situaci sledovat úpravu terénu (vrstva tvořená kamenným štětem), která takové komunikaci odpovídá (*Lissek 2009*). K přesnějšímu určení smyslu a časovému zařazení těchto dalších objektů nám chybí opory. Minimálně ale naznačují, že nejbližší sídelní (hospodářské) zázemí hrabišického sídla, se nejspíše nacházelo SZ od kostela, v těsném okolí „obytné“ stavby.

Jak již bylo výše zmíněno, po Hrabišicích získává do držení Vroutek klášter na pražském Zderaze, poté klášter v Postoloprtech a po r. 1420 se Vroutku zmocnili žatečtí měšťané. Ves si však přivlastnil hejtman husitského vojska lounsko-žateckého landfrídu Jakoubek z Vřesovic po bitvě u Želenic v r. 1438 (*Anděl a kol. 1984*, 522). Žatečtí se majetku nechtěli vzdát, proto r. 1441 přepadli městečko a pobili posádku tamní tvrze, což je také vůbec první písemná zmínka dokládající existenci šlechtického sídla ve Vroutku. Zároveň je to také jediná informace, kterou máme k dispozici. Zmínka se týká již vrcholně středověké tvrze, u které neznáme datum vzniku a neumíme ji ani lokalizovat. Za stavitele někdy bývá považován postoloprtský klášter (*Nodl 2005*, 992). Vzhledem k předpokladu, že tvrz měla funkčně nahradit starší „dvorec“ vyslovil *M. Nodl (2005, 992)* domněnku o její lokalizaci v hospodářském dvoře (stejně tak *Anděl a kol. 1984*, 522), v těsném sousedství (západně) od kostela sv. Jakuba Většího. Existenci tvrze se i přes průzkum stojících hospodářských objektů nepodařilo prokázat, a zvláštní by byla i blízkost dvou objektů opevněných samostatným příkopem (tvrz, kostel), který je zcela jistě v takto nevýrazné poloze k obraně nutný. Proto je zajímavá, zatím bližší neověřená, zmínka pravděpodobně z místní kroniky umísťující tvrziště do míst, kde stával pivovar, dnes u čp. 159 v Nádražní ulici (<http://www.vroutek.net/>). Jedná se o k jihu mírně se sklánějící svah, který od návrší s kostelem sv. Jakuba odděluje drobná vodoteč s Máslovým rybníkem (Obr. 58). Prostor je dnes zastavěn několika obytnými objekty, včetně bytovek z 2. pol. 20. stol. Pivovar je zde doložen ještě v rámci soupisu Tereziánského katastru z pol. 18. stol (*Chalupa a kol. 1966*, 411). Ovšem na mapě stabilního katastru je již tato poloha zaplněna

zástavbou prakticky shodně jako dnes. Na zániku tvrze se literatura poměrně shoduje do období po r. 1631, kdy Vroutek k petrohradskému panství připojuje Heřman Černín z Chudenic (*Sedláček 1923*, 348), nebo po třicetileté válce (*Anděl a kol. 1984*, 522; *Nodl 2005*, 992).

5.6.2.5. Příkop

Naše představa o podobě okolí kostela byla dosud utvářena důležitými výsledky výzkumu A. Hejny. Výzkum mohl postihnout pouze část někdejšího sídelního areálu. Nic bližšího nevíme o hospodářském zázemí a unikala nám i představa o předpokládaném ohrazení lokality. To se na základě chybějících údajů předpokládalo jednoduché, nezanechávající povrchové terénní stopy (*Klápště 1994a*, 149). Kostel stojí na široké mírné vyvýšenině, která výraznější členění postrádá. Sklání se k S a SV k drobnému potoku, jenž v odstupu asi 70 m tvoří nejbližší vodní zdroj (*Klápště 1994a*, 149). Až do výzkumu v r. 2003 zůstával nejasný údaj starší vlastivědné literatury o opevnění kostela příkopem (*Schaller 1787*, 113; *Lehner 1888*, 123; *Bernau 1896*, 30; *Födisch 1961*, 66, 138) či o kruhovém valu odstraněném prý v r. 1816 při stavbě silnice. V dnešním terénu se žádné stopy neprojevují, ale při detailnějším studiu mapových podkladů, především mapy stabilního katastru, a na základě výsledků posledního výzkumu, podařilo východně od kostela identifikovat hranice pozemků nápadně připomínající okrouhlý tvar příkopu (Obr. 58).

Samotnou existenci příkopu kolem kostela potvrdil až záchranný výzkum v r. 2003 (*Lissek 2009*). Průběh neobvykle velikého příkopu byl zjištěn severně a jihozápadně od kostela (Obr. 61). V prvním případě byl vnitřní okraj zachycen ve vzdálenosti 18,5 m od severovýchodního nároží kostelní věže a v pětimetrovém odstupu od severovýchodního nároží šlechtického sídla. Na jihozápadě dělila kostel a příkop zhruba desetimetrová mezera. Rozměry příkopu jsou poměrně značné, šířka dosahuje téměř 13 m a hloubka přesahuje 3 m. Jeho průběh na východ od kostela je možné vést v místech současné zástavby (kulturní dům). Tato zástavba vzniká převážně až v 19. stol. a to v prostoru parcely, která je na císařském otisku stabilního katastru (1843) vedena ještě jako zahrada. A jak už bylo uvedeno výše, tato zahradní parcela bezpochyby věrně respektuje průběh zaniklého příkopu (*Lissek 2009*). Na západní straně je průběh příkopu možno vymezit jen nepřímou. A. Hejna se snažil zachytit západní část šlechtického sídla, a nechal proto vytyčit sondu při ohradní zdi uvnitř areálu hospodářského dvora. Bylo zjištěno jen 2 m mocné souvrství novověkých odpadních vrstev s velkým množstvím odpovídající keramiky (*Hejna 1975*). Sonda byla s největší pravděpodobností položena do výplně příkopu, neboť zmíněná charakteristika vrstev se opakovala i u dvou zjištěných částí příkopu (Obr. 62). Tento mohutný obranný prvek opevňoval tedy především

areál kostela se hřbitovem (*Lissek 2009*). Potřebné hmotné prameny k určení stáří příkopu se v nálezové situaci bohužel nepodařilo najít. Všechny starší a příkopem přímo porušené kontexty neobsahovaly žádné artefakty. Jedinou výjimkou je vrstva, kterou tvoří kamenná drť červeného pískovce, a kterou ztotožňujeme s kamenickým odpadem vzniklým při stavbě kostela. Ta byla příkopem jasně porušena a příkop by tedy měl být mladší než kostel (*Lissek 2009*). Interpretace ovšem vyplývá pouze ze stratigrafické situace. Za jednu z nálezové situace vyplývající hypotézu můžeme považovat to, že mohutný příkop byl vybudován až v pozdějším období a s Kojatovým sídlem nesouvisel (*Lissek 2009*). Prostorové vztahy totiž spíše nasvědčují, že příkop západní část sídla porušil (Obr. 61). Příkop, který nebyl doplněn vnitřním a zřejmě ani vnějším valem (odporuje tomu přítomnost hrobů), opevňoval pouze kostel (*Lissek 2009*). Vzhledem k jeho parametrům, autor výzkumu vylučuje symbolickou funkci. Spíše uvažuje o velmi účinném a náročně budovaném prvku obrany kostela, který zcela jistě spolu s kamenným kostelem sehrával důležitou roli opevněného útočiště pro obyvatele vesnického zázemí (obecně k příkopovému opevnění kostelů *Čechura 2006*). Pokud je příkop, jak nasvědčuje nálezová situace, opravdu mladšího data (zde si netroufáme o jakémkoliv časové zařazení), pak opět postrádáme doklad o opevnění sídla a kostela v Kojatově době.⁶³ Znovu se tedy musíme vrátit k úvahám o jeho jednodušším charakteru.

Je třeba zmínit alespoň stručný popis zachycených částí příkopu, který vychází ze závěrečné zprávy o ZAV ve Vroutku v r. 2003 (*Lissek 2005*). Příkop severně od kostela byl zachycen ve dvou úsecích (Obr. 61). V úseku I. byla zaznamenána jeho vnější hrana. Vnější stěna se zde pod úhlem 45 stupňů svažovala k západu. Pokračování příkopu pak bylo možné sledovat v následujícím úseku II. Zde byla zachycena vnitřní hrana příkopu. Vnitřní stěna příkopu se zde projevovala pozvolným klesáním ve směru výkopu k východu. Výplňové vrstvy obsahovaly značné množství novověké keramiky. Celkové rozměry příkopu nebylo možné zjistit z důvodu nutnosti obnovit přilehlou komunikaci. Příkopové ohrazení kostela bylo severně od kostela zachyceno v celkové délce 30 m. Příkop probíhal mírně odkloněn ze směru východ – západ, tedy téměř paralelně s osou kostela. Maximální zachycená hloubka příkopu byla 1,5 m. Absolutní hloubku příkopu se nepodařilo zjistit (*Lissek 2005*).

Jihozápadně od kostela byl zaznamenán pozůstatek příkopu o šířce 12,8 m a zjištěné hloubce 2,6 m (Obr. 61, 62). Absolutní hloubka příkopu nemohla být zjištěna. Autor výzkumu

⁶³ Zajímavou analogii nabízí románský tribunový kostel sv. Mikuláše v nedalekém Potvorově (okr. Plzeň-sever), který byl ve stejnou dobu jako Vroutek v majetku křížovníků na pražském Zderaze. Jak naznačuje povrchový průzkum, tak také potvorovský kostel byl opevněn příkopem, a především se k němu váže zpráva z r. 1281 o jeho využití v dobách nebezpečí (detailně *Velínský 2002, 46; 2011*; ke stavební podobě *Hauserová 2012*).

ale vzhledem k rozměru příkopu předpokládá, že přesahovala 3 m (*Lissek 2005*). Příkop, který byl orientován ve směru SZ – JV, byl výkopem pro kanalizaci téměř kolmo protnut. Vnitřní i vnější stěny měly mírně členitý, nepravidelný povrch. S výjimkou situace vnější hrany příkopu na západním profilu, kde se příkop prudce svažoval, klesaly jeho stěny pozvolna. V nejnižší dokumentované úrovni výplně příkopu, tj. pouze max. 1,8 m hluboko od dochované úrovně povrchu horních hran příkopu, byla patrná změna ve svažitosti stěn, které od této úrovně klesaly velmi prudce. Ve výplni příkopu bylo zachyceno mocné souvrství, ze kterého byl získán soubor novověké keramiky (*Lissek 2005*).

5.6.3. Archeologické prameny

Archeologické nálezy pochází z většinové části z archeologických výzkumů, které proběhly v okolí kostela sv. Jakuba Většího v letech 1973 a 2003 (Obr. 60). Záchranný výzkum A. Hejny v roce 1973 (*Hejna 1975; 1976*) byl prováděn uvnitř i vně objektu v souvislosti se stavebními úpravami kostela (*Bubeník 1988*, 163). Uvnitř zjistil stopy starších dlažeb a hroby z doby existence objektu (*Bubeník 1988*, 231), východně od apsidy kostrový hrob s esovitou záušnicí (*Klápště 1994*, Obr. 80: 28) a severně od kostela středověké a mladší pohřebiště (NZ čj. 740/58, 2813/73, 3095/73, 3788/73). SZ od kostela objevil z části zahloubený, pravděpodobně obytný objekt, a části několika dalších sídlištních objektů (NZ čj. 2813/73, 3095/73, 3788/73, 7504/72). Archeologické nálezy, především keramické zlomky, byly zpracovány *J. Klápštěm (1994a)* v rámci revize tohoto výzkumu. Tyto nálezy byly také využity jako kontrolní a doplňující vzorek regionální relativní chronologie keramiky (viz kap. Nástin regionální archeologické chronologie). Proto se pouze krátce pokusíme některé závěry popsat zde. Pro úvahu o počátcích osídlení neposkytuje pramenné svědectví nálezů dostatečnou oporu. Celkově přinesl výzkum A. Hejny několik set keramických zlomků, z nichž nejstarší můžeme označit za pozdně hradištní, spíše snad podle technologie výroby by je bylo možné zařadit do kategorie keramiky tzv. hradištní tradice, obecně do 13. stol. (*Klápště 1994a*, 147). Nejpočetnější a nejdůležitější vzorek pochází ze spodní části výplně zahloubeného (obytného) objektu. Datačně se tak týkají doby zániku daného objektu, neboť z vrstvy, která začala vyplňovat už nepotřebnou jámu, pochází přes 700 keramických zlomků (k jejich bližšímu popisu *Klápště 1994a*, 147). Z pohledu výrobní tradice se zdá, že Vroutek již spadá, spíše než na Žatecko, do oblasti Rakovnicka (viz kap. Nástin regionální archeologické chronologie).

Další, zatím poslední a již zmiňovaný záchranný výzkum vyvolaný stavbou kanalizace realizoval v r. 2003 Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě,

vedený P. Lisskem. Stavba vedla v trase místních komunikací, v bezprostřední blízkosti kostela sv. Jakuba Většího. Během výzkumu byl ve dvou úsecích zachycen rozsáhlý příkop, dále odkryta část hřbitova, architektury zaniklého šlechtického sídla v místě staršího výzkumu A. Hejny, a několik dalších sídlištních objektů (*Lissek 2005; 2009*). Výzkum nepřinesl takové archeologické nálezy, které by naše poznání výrazně rozšířily, ale minimálně potvrdil dosavadní poznatky.

Několik zlomků středověké keramiky bylo nalezeno na místě dnešní hospody (kulturního domu), pravděpodobně při její stavbě, v hloubce 1 m (č. př. 377/60-I/6/287 M Žatec; *Dobeš, 38*). Jak již bylo výše uvedeno, na základě potvrzení existence příkopu kolem kostela sv. Jakuba, podobu pozemku na kterém dnes hospoda stojí, spojujeme právě se zaniklým příkopem. Proto se domníváme, že tyto nálezy pochází z druhotné situace vzniklé při postupném zaplňování příkopu. Jak je na první pohled zřejmé, veškeré nálezy se koncentrují ke kostelu sv. Jakuba. Bohužel z intravilánu, stejně tak z širšího okolí obce, další nálezy postrádáme. Pouze několik nečetných souborů ze starších náhodných povrchových sběrů pochází z těsného okolí Vroutku (Obr. 56). První poloha bývá označována jako pískovna směrem na Vrbičku (*Dobeš 1992, 38*). Nejspíše se jedná o dnes zaniklou pískovnu na západním okraji obce. Bez znalosti nálezových okolností nelze nález 3 obecně středověkých střepů blíže upřesnit (č. př. 87/62-I/6/287 M Žatec). Druhý nález pochází z pole u silnice na Lubenec, po pravé straně před drobným potokem. Dva vrcholně středověké střepy (č. př. 86/62-I/6/287 M Žatec; *Dobeš 1992, 38*) můžeme s jistotou spojit se zemědělskou činností v tomto prostoru.

5.6.4. Katastrální území

Katastr Vroutku zachycený na mapě stabilního katastru z r. 1843 nevykazuje z větší části výrazné nepravidelnosti, pouze v jihovýchodním rohu vybíhá podél Blšanky a Mlýneckého potoka do nepravidelného cípu (Obr. 63). Jedná se o údolí říčky Blšanky, kde se vroutecký katastr stýká s katastrem Mukoděl. A právě někam do okolí vesnice Mukoděly bývá umísťována zaniklá ves Bělence, s kterou můžeme pravděpodobně tuto nepravidelnost vrouteckého katastru spojit. Zbytek území vsi Bělence, která se v písemných pramenech objevuje pouze jednou v r. 1412 (*Šimák 1938; Roubík 1959, 80*), přebraly sousední katastry Vidhostic, Mukoděl a Kryr, které v tomto prostoru také vykazují mírné nepravidelnosti (Obr. 63). V menší části tohoto prostoru proběhl pouze autorem uskutečněný nesystematický povrchový průzkum, který zatím nepřinesl žádné nálezy, proto vesnici neumíme přesněji lokalizovat, ani blíže časově zařadit dobu její existence. Očekávat jí můžeme někde při Blšance

nebo Mlýneckém potoce, či v blízkosti jejich soutoku. Ještě mapa 1. vojenského mapování zachycuje v tomto prostoru křížení cest od Vroutku a Kryr ve směru na Mukoděly a Vidhostice, které by mohly naznačovat polohu zaniklé vsi. Plužinu Vroutku lze označit z části jako traťovou, některé pásy polí především v severovýchodní a jižní části obce přímo navazují na záhumenky usedlostí (obecně *Pešta 2000*). Část polí je scelena do jednolitých celků, a do západní části katastru zasahuje zalesněné území východních výběžků Doupovských hor. Vzhledem ke složitějšímu vývoji půdorysu vesnice (městečka) mohlo v čase docházet také k výrazným zásahům do podoby plužiny. Důležité informace přináší *Tereziánský katastr (Chalupa a kol. 1966)*. Většinu plochy zabírá obdělávaná zemědělská půda (88%). Poměrně velké je procentuelní zastoupení lesů, které jsou na mapových podkladech z 18. a 19. stol. zachyceny na severozápadním a západním okraji katastru. Bonita půdy byla označena číslem 6.

6. Sídelně historický vývoj Podbořanska ve středověku

6.1. Dějiny bádání

Vyčerpávající práce, která by se zabývala středověkem na Podbořansku z hlediska archeologických pramenů, dosud neexistuje. Již od 19. stol. poutaly největší pozornost raně středověké nálezy z hradiště Rubín, které i dnes patří mezi relativně výjimečné nálezové celky z českých hradišť. Z archeologů se Rubínem jako první zabýval J. L. Píč (1909). Archeologických nálezů i v okolí Rubína si ovšem zprvu povšiml lékař A. Tischer (*Tischer 1878*, 1–10; k nim také *Preidel 1937*, 59) z nedalekých Libořic a později je dlouhodobě a téměř systematicky shromažďoval nedostudovaný právník Fr. Steiner (*Preidel 1937*, 60) z blízkého Pšova. Mezi léty 1892–1924 tak nashromáždil více jak pět tisíc pravěkých a raně středověkých předmětů (*Bubeník 2006*, 23). Sbíрка dosud poskytuje nejucelenější pohled na osídlení vrchu, doplňovaný postupně výzkumy H. Preidela z let 1934–1938, který z pověření muzejních spolků v Podbořanech a Chomutově, uskutečnil první, skutečně odborný výzkum na lokalitě (*Preidel 1937*; NZ čj. 4127/46 a 87/71). Dosavadním vyvrcholením badatelské práce na Rubínu jsou výsledky výzkumů mostecké expozitury Archeologického ústavu v Praze (dnes ÚAPPSZČ v Mostě), prováděných na lokalitě v l. 1970–1971 pod vedením V. Kruty (1973; shrnul *Bubeník 1988*; 1995) a v l. 1984–1991 *J. Bubeníka (1992b*; 1997; 2006).

Pokud pomineme Rubín, který je nejen v rámci Podbořanska opravdu výjimečnou lokalitou, je zbytek území na archeologické bádání relativně chudé. V r. 1926 nebo 1927 vzniklo sice v Podbořanech vlastivědné muzeum, jehož sběrná oblast byla totožná s tehdejším podbořanským politickým okresem, ale jeho fond narůstal pouze díky darům příznivců a pozůstalostem (*Dobeš 1992*, 2). Ve 30. letech 20. stol. se muzeum finančně podílelo na výzkumu H. Preidela na Rubínu, a vlastní archeologickou aktivitu začalo vyvíjet až po připojení Sudet k Německu, kdy byl jmenován okresním konzervátorem A. Ratt (*Dobeš 1992*, 2). Po r. 1945 bylo muzeum, v té době vlastní asi 600 předmětů, obohaceno o sbírky odsunutých Němců, dále ale vlastní sbírkotvornou činnost téměř nevyvíjelo. Až F. Šíma, který zde působil od r. 1961, se zasloužil o nové rozšíření muzejního fondu vlastním terénním výzkumem. Rozvíjející se činnost byla bohužel ukončena zrušením muzea v r. 1963. Detailní soupis celé sbírky, uložené dnes v muzeu v Žatci, vytvořil a publikoval až po téměř čtyřiceti letech *M. Dobeš (1992)*. I z tohoto důvodu se některé raně středověké nálezy ve starších soupisech nálezů ze severozápadních, či celých Čech objevovali velmi rámcově a stručně (např. *Födisch 1961*; *Preidel 1945*). V poválečném období se nadále i čeští badatelé

věnovali pouze hodnocení jednotlivých nálezů v rámci širěji koncipovaných děl, která se ovšem nezabývala osídlením tohoto kraje jako celku. Tento nedostatek napravit v 80. letech J. Bubeník souborným dílem o slovanském osídlení středního Poohří (*Bubeník 1988*), kam zařadil i nálezy ze sbírek bývalého podbořanského muzea, a vytvořil tak první ucelený náhled na osídlení Podbořanska v raném středověku. Tento obraz byl krátce na to doplněn výzkumem mosteckých archeologů v oblasti Pětipeské pánve, která měla být postižena těžbou hnědého uhlí (*Meduna – Černá 1992*). Tyto povrchové průzkumy zasáhly pouze severní polovinu Podbořanska, zatímco jižní polovina zůstává až na výjimky i v dnešní době pro středověkou archeologii „zemí neznámou“. A platí to i pro nálezy z vrcholného středověku, kterých na celém Podbořansku registrujeme opravdu poskrovnu, neboť starší bádání se jimi prakticky nezabývalo.

6.2. Raný středověk

6.2.1. Struktura a vývoj sídelní sítě

6.2.1.1. Hradiště Rubín

Rubín se dnes nazývá vrch (kóta 351,7 m n. m.), který se nalézá 3 km severovýchodně od Podbořan na katastrálním území osady Dolánky, obce Podbořany. Ve starší literatuře bývá před úpravou katastrálních hranic uváděn též pod lokalitou Pšov. Čedičová kupa, jeden z nejvýchodnějších výběžků Doupovských hor, je výraznou dominantou kraje, především při pohledu od severu a západu. Zvedá se asi 80 až 90 m nad údolí Doláneckého potoka při východním okraji Pětipeské pánve. Temeno kopce představuje k jihu skloněná lichoběžníková tabule o rozloze asi 0,7 hektaru, orientovaná delší osou ve směru západ – východ. Směrem na západ, sever a východ spadá prudkými svahy o 50–70 m. K jihozápadu poklesá o 20–30 m k plošině tzv. malého Rubínu, z níž se asi po 80 m šířky, za úžlabím drobné vodoteče, zdvíhá v protější návrší zvané Homole (kóta 353 m n. m.). V úžlabí je prameniště, dnes nejbližší od vrchu. Jižním směrem spadají svahy Rubínu povlovněji o 20 m níže do mělkého širokého sedla, které přechází v táhlý hřbet, probíhající až k dnešnímu Pšovu (Obr. 64).

Přes slova autorů výzkumu Pětipeské pánve P. Meduny a E. Černé (*Meduna – Černá 1992*, 89–90): „hradiště je průnikem jakési „jiné“ či „vyšší“ struktury“, se dostáváme k faktu problematiky Rubína, která je natolik obsáhlá, že by vystačila na samostatnou práci. Proto následující odstavce jsou spíše snahou o ucelené shrnutí dosavadních poznatků, než uceleným soupisem výzkumů a všech nálezů (k nim především *Bubeník 1988*, 179–184).

První doložené „výkopy“ na hradišti pocházejí z 60. let 19. století, kdy sedláci z blízkých obcí „těžili“ kosti na výrobu spodia, užívaného v cukrovarnické výrobě, a vytěženou hlínu vozili na svá pole jako hnojivo (Koutecký 2005, 147). Následovaly kamenolomy, které byly v provozu až do 20. let 20. století. Zprvu si přitom povšiml archeologických nálezů lékař A. Tischer (Tischer 1878, 1–10; k nim také Preidel 1937, 59) z nedalekých Libořic a později je dlouhodobě a téměř systematicky shromažďoval nedostudovaný právník Fr. Steiner (Preidel 1937, 60) z blízkého Pšova. Mezi léty 1892–1924 tak nashromáždil více jak pět tisíc pravěkých a raně středověkých předmětů (Bubeník 2006, 23). Jejich podstatná část se dodnes dochovala ve sbírkách muzea v Chomutově, včetně větší části původní Steinerovy dokumentace, považované donedávna za ztracenou (Bubeník 1981a, 261–265; Bubeník 1988, 179–180; Bubeník – Venclová 1992, 125–136). Sbírká dosud poskytuje nejucelenější pohled na osídlení vrchu, doplňovaný postupně výzkumy H. Preidela z let 1934–1938 (Bubeník 2006, 22–23). Je velice pravděpodobné, že některé nálezy nepocházejí přímo z Rubína, ale z jeho okolí. Ve 20. letech 20. století se hojně rozšířily černé vykopávky. Muzejní spolek z Podbořan proto návrší Rubína od vsi Pšova odkoupil a zakázal divoké výkopy, které už v té době značně zpustošily vrcholové plató (Koutecký 2005, 147). První, skutečně odborný výzkum na lokalitě, z pověření muzejních spolků v Podbořanech a Chomutově, uskutečnil H. Preidel (1937), a to v letech 1934–1938 (NZ čj. 4127/46 a 87/71). H. Preidel rozpoznal zbytky opevnění na jižním a východním svahu vrchu, zřejmě též bránu při jihovýchodním nároží vrcholové plošiny a údajně i chaty kúlové konstrukce. Všechny své objevy datoval do pozdní doby halštatské, raně středověké nálezy uváděl pouze jako povrchové (Bubeník 2006, 31). Další nálezy, tentokrát již poválečné, byly získány r. 1952, kdy si lesní správa vyžádala povolení k zalesnění kopce. První povrchový sběr mostecké expozitury Archeologického ústavu v Praze (dnes ÚAPPSZČ v Mostě) provedl na Rubíně v roce 1955 N. Mašek (NZ čj. 1227/72). Následující průzkum na lokalitě provedli v roce 1958 N. Mašek a E. Neustupný (NZ čj. 159/73).

Dosavadním vyvrcholením badatelské práce jsou výsledky výzkumů mostecké expozitury, prováděných na lokalitě v l. 1970–1971 pod vedením V. Kruty (Bubeník 1988; 1995) a v l. 1984–1991 J. Bubeníka (1992b). Na začátku 70. let provedl V. Kruta na hradišti ověřovací výzkum. Jeho úkolem bylo zpřesnit, opravit, nebo potvrdit závěry H. Preidela. Pokud se zaměříme na opevnění, to se podařilo lokalizovat na jižním svahu, kde se ve směru západ – východ táhnou zbytky nejméně dvou silně narušených a místy málo zřetelných valů, vzdálených od sebe asi 15 m; jiné zřetelné stopy opevnění (kromě nepatrné zachycené části hradby předhradí na jihovýchodním předpolí) se zatím nepodařilo zaregistrovat. Celková rozloha hradiště není proto zjištělná (Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003). Základ

opevnění zde představují zbytky valu z období nejmladší únětické kultury, na kterém byla postavena hradba v pozdní době halštatské a následně v raném středověku. Sondáž, kterou zde uskutečnil V. Kruta (1973), přinesla sled vrstev od eneolitu po raný středověk (shrnuje Bubeník 1995). Na koruně horního valu zaznamenal jámy po kůlech se zlomky raně středověké keramiky a před ním zjistil příkop pravěkého stáří překrytý kamenným závalem s keramikou ze starší fáze raného středověku (Bubeník 1995). Zřetelnější je zvláště ten z valů, který prochází středem vrchu. Je na své koruně 2 m široký a až o 4 m převyšuje terasu na svahu pod ním, patrně další val (Bubeník 2006, 21). Nejasným zůstává val na okraji vlastní vrcholové plošiny, kde bývala pole, a proto by mohlo jít i o jejich mez (Bubeník 2006, 21).⁶⁴ Násep široký kolem 3 m a vysoký 1,4 m, patrný při jihozápadním úpatí vrchu, mezi ním a tzv. malým Rubínem, můžeme jako val po výzkumu V. Kruty odmítnout (Bubeník 1988, 179; 1995, 130). Poslední výzkumy z let 1984–1991 prováděl na Rubínu J. Bubeník. Položil 6 sond nedaleko výzkumu V. Kruty (1973), na jihovýchodním úpatí kopce pod opevněním (Obr. 64). Poslední uvedená akce, orientovaná na předpolí vrchu, přinesla i objev části dřevohlinitého hradebního tělesa, patrně opevnění předhradí (Bubeník 1997; 2006). Sondáž také vedla k rozpoznání dvou stratigraficky odlišitelných dílčích sídlištních horizontů raně středověkých (Bubeník 2006, 29). Starší horizont, ze kterého pochází mimo jiné polozemnice s nálezy keramiky, skleněných korálků a pozoruhodné jehlice, je zařaditelný do starší doby hradištní, případně k počátku středohradištního období. Horizont mladší do období středohradištního (Bubeník 2006, 29).

Z hlediska vyhodnocení nálezového fondu byla dosud věnována pozornost převážně keramickým nálezům z raného středověku (Bubeník 1988; 1992a; 1992b; 1995; 1996; 1997; 1999; 2006; 2007; Profantová – Stolz 2006). Jak již bylo uvedeno, nálezy z vrchu Rubína a jeho bezprostředního okolí pocházejí vedle dokladů pravěkého osídlení také ze dvou raně středověkých fází (Lutovský 2001). První patří starší a počínající střední době hradištní, datovat ji lze od konce 7. (?) do počátku 9. století (kromě keramiky jde o níže uvedená kování, hřebec, ostruhy apod.). Druhým obdobím rozkvětu hradiště je pokročilé 9. století, po nálezové stránce reprezentované velkomoravskými šperky, dále pak keramikou a kovovými předměty, i sklem ze sídlištních objektů (Lutovský 2001). Díky výzkumům J. Bubeníka (1997) je známo také osídlení jihovýchodního předpolí Rubínu. Na pravěké kulturní vrstvě s prokázanými sídlištními objekty a nálezy z doby halštatské zde byla nejspíše ke konci 9. stol. postavena dřevohlinitá,

⁶⁴ Na tuto odpověď by mimo jiné mohl odpovědět záchranný archeologický výzkum, který probíhá na jaře r. 2014 na jihovýchodním svahu vlastního vrchu. Iniciován byl výstavbou cyklostezky na vrchol Rubínu. Na výzkumu spolupracují pracovníci ÚAPPSZČ Most a Podřipského muzea v Roudnici nad Labem. Před samotným destruktivním výzkumem byla plocha vrcholového plata podrobena průzkumu detektory kovů (proveden skupinou spolupracovníků Archeologického ústavu Praha pod vedením J. Maříka).

nejméně 2 metry široká hradba komorové konstrukce (*Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003*), bohužel silně poškozená pozdější orbou na polích, které se zde až do poč. 20. stol. nacházeli. Výzkum zde však nemohl být v plném rozsahu dokončen a situace byla ověřována pouze dodatečným geofyzikálním měřením (*Bárta - Majer 1997*), které ukázalo v těchto prostorech analogické anomálie nasvědčující pokračování hradby (*Bubeník 1997; 2006, 29*).⁶⁵ K nejvýraznějším nálezům z Rubína patří soubor kování opasků a koňských postrojů. Většina z nich patří k avarsko-slovanské industrii (*Bubeník 1988, 75; Profantová 1992, 605–801; Profantová – Stolz 2006*), několik však ukazuje i do západního prostředí; tam snad lze hledat i původ zlaceného stříbrného plechového nákončí, křížového kování (*Bubeník 2006, 23, 25*), železné sekery a kostěného hřebenu. Význam Rubína ve starší době hradištní dokládá i velký soubor 13 exemplářů ostruh s háčky, jejichž původ bývá někdy hledán na Moravě (*Profantová 1994, 64; Bubeník 2006, 27*). Z dalších nálezů lze uvést zlomky dutého skla a perly s mozaikovitými očky západní proveniencí (*Bubeník 1997, 61, 66, 86, 89*), četné skleněné korálky (*Bubeník 1997, 70*), či šperky velkomoravského původu. Výzkum na jihovýchodním předpolí objevil jak pozůstatky obydlí, tak zásobní jámy i výrobní objekty (*Bubeník 1997*). Kromě zlomků keramických nádob lze z železných předmětů uvést nález dvou kos (*Lutovský 2001*).

Pokud počátek osídlení Rubínu na základě keramiky klademe na pomezí mladšího časně slovanského a starohradištního horizontu (*Bubeník 2006, 33*), diskuze o jeho zániku je poněkud složitější. Ten bývá kladen do doby kolem pol. 10. stol., kdy ho jako centrum oblasti nahradilo hradiště v Žatci. *P. Čech (2000b)* sleduje návaznost mezi keramikou nalezenou na Rubínu v objektech datovaných do konečné fáze jeho existence a první fází osídlení Žatce. Mělo by se jednat keramické nálezy z několika objektů na jihovýchodním předpolí a ze svrchních vrstev destrukce opevnění. Na základě těchto nálezů *P. Čech (2000a)* usuzuje na to „že opevnění zaniklo nebo již neexistovalo ... ve druhé třetině 10. stol.“ S těmito závěry nesouhlasí *J. Bubeník (2002)*, který především odmítá zařazení některých objektů z předpolí hradiště až do mladší doby hradištní. Byl-li to zánik postupný, či náhlý, přikláníme se k první možnosti. Budeme-li souhlasit s argumentací *J. Bubeníka*, mladohradištní keramika pochází pouze z druhotných situací, a oproti starším fázím osídlení nebyl zachycen ani jeden objekt, který by byl na jejím základě datován. Můžeme tedy předpokládat postupné upadání významu, a tedy i snižování počtu obyvatel hradiště až do jeho úplného opuštění. Zajímavé je, že tento jev

⁶⁵ V rámci již zmíněného výzkumu na jihovýchodním svahu Rubínu (pozn. 64) je připravován i geofyzikální průzkum, jelikož stavba (cyklostezka) prochází v relativně dlouhém úseku i předpolí hradiště na západní straně, které dosud žádnému archeologickému průzkumu nebylo podrobeno.

neregistrujeme na okolních, stejně datovaných sídlištích, které pravděpodobně bez jakéhokoliv časového hiátu pokračují dál. Celá tato složitá diskuze, která se netýká pouze Rubínu, ale všech hradišť v Poohří, stojí a padá na dostatečném publikování (a to nejen pro tuto fázi raného středověku) chronologie keramiky ze Žatce (částečně Čech 2008).

Jak shrnuje *J. Bubeník (2006)*, je možné na vlastním vrchu a v jeho nejtěsnějším jihovýchodním sousedství doložit raně středověké hradiště a také jeho předhradí s doklady osídlení i na předpolí tohoto předhradí (Obr. 64). Krátce se zastavíme u umístění Rubínu v krajině, což je téma, kterému byla věnována pozornost pouze okrajově. Dlouhodobé osídlení Rubínu odpovídá charakteristickým rysům výšinných sídlišť, kontrolujících místa, která se z různých důvodů nedají obejít, a vyskytují se nejčastěji na okrajích přirozených geografických celků a vyznačují se mimořádným bohatstvím nálezů (*Salač 1990*).⁶⁶ Je třeba si uvědomit, že vrch jako takový není výrazným ani dominantním prvkem v krajině. Naopak z většiny světových stran je zakryt okolními vyššími kopci. Umístění hradiště zrovna sem, ale svědčí o možnosti kontroly určitého území, především Pětipeské pánve. Uvažovat můžeme o Rubínu jako politickém středisku menšího geografického celku. U těchto lokalit hrála bezpochyby roli při jejich umístění v krajině i poloha na uzlových bodech dopravních spojení a vyústění obchodních cest (*Holodňák 2006*, 434). Zde se nabízí, i přes určitou kritiku z důvodu nedostatku pramenů, možnost raně středověkého (pravěkého?) původu cesty z Chebska do středního Poohří, která přecházela Doupovské hory a ústila do Pětipeské pánve. Rubín, který stojí na pomezí staré sídelní oblasti, je také posledním raně středověkým hradištěm v Poohří při cestě na Plzeňsko. Všechny tyto důvody mohly hrát roli při procesu vytvoření kulturní prostředí vyšší společenské vrstvy, které na základě bohatého nálezového fondu konstatuje *J. Bubeník (1981b)*.⁶⁷ Otázkou stále zůstává, zda se existence hradiště projevuje ve struktuře venkovského osídlení. Zcela jistě není možné hradiště ze starších fází srovnávat s hradišti mladšími (Žatec, Litoměřice), která kolem sebe postupně vytvářela sídelní aglomerace. Nicméně v rozporu s míněním P. Meduny a E. Černé (*Meduna – Černá 1992*, 90) se domníváme, že pokud vezmeme v úvahu polohu Rubínu a charakteristiku jeho osídlení v raném středověku, můžeme snad dát za pravdu staršímu mínění *R. Turka (1952, 13)*, že jeho osídlení mohlo mít i charakter

⁶⁶ Rubín stále bývá spojován s možností případné lokalizace hradu Wogastisburgu, u něhož v roce 631 zvítězilo Sámovo slovanské vojsko nad bojovníky vyslanými franským králem Dagobertem (*Bubeník 1988*, 101; *Lutovský – Profantová 1995*, 81; *Bláhová – Frolík – Profantová 1999*, 157; *Eggers 2001*, 71; *Čtverák – Lutovský – Slabina – Smejtek 2003*, 67-68). Protože se zatím na žádné jiné lokalitě, ani na Rubínu, nenašly přímé doklady tohoto střetnutí, zůstává i jednoznačná lokalizace Wogastisburgu stále otevřeným problémem.

⁶⁷ Až budoucí výzkum ukáže, zda je Rubín opravdu tak výjimečnou lokalitou, jak se za momentálního stavu vědomostí jeví. Některé nové, především detektorářské nálezy kovových předmětů dokládají podobné nálezy i na dalších raně středověkých hradištích. Což ovšem význam Rubínu nikterak nesnižuje.

„emporia“. Z nejbližšího okolí samotného vrchu na katastrech Podbořan, Kaštic, Pšova a Dolánek je doloženo většinou povrchovými sběry raně středověké osídlení (*Bubeník 1988*), které sice nedokládá vysokou koncentraci osídlení, ale zcela jistě nemůžeme hovořit o „otvoru“ v sídlení síti (*Meduna – Černá 1992*, 90). Okolní venkovská sídliště byla nesjpiše na hradišti nezávislá, stejně jako hradiště na nich, ale mohla nepochybně tvořit jeho hospodářské zázemí (Obr. 65). Posledním málo řešeným problémem je neexistence pohřebišť, která v okolí hradiště nutně musíme předpokládat. Některé starší nálezy, bohužel leckdy popisované pouze jako „Rubín“, mohou svým charakterem naznačovat svůj původ z hrobových celků (např. dvě hrozníčkovité náušnice – *Bubeník 1968*, viz kap. Pšov). Pouze jako hypotézu lze brát naši úvahu o zničení pohřebišť, při „těžbě“ kostí na výrobu spodia v 19. stol. (vytěženo údajně až 10 q kostí), která nutně nemusela probíhat pouze v prostoru hradiště. A samozřejmě ke zničení starších žárových pohřebišť, která vzhledem k dataci hradiště převažovala, mohlo docházet prakticky od vrcholného středověku při běžné orbě, a pravděpodobnost jejich nalezení je tak poměrně malá.

6.2.1.2. Sídliště

Nálezy sídlištního charakteru jsou na sledovaném území doloženy ze 14 katastrů dnešních obcí. Na čtyřech katastrech bylo zjištěno více osídlených poloh. Avšak není možné tento stav vždy interpretovat jak doklad většího počtu sídlišť. Tam, kde se podařilo upřesnit lokalizace starších nálezů, nebo byly provedeny podrobnější průzkumy, se ukazuje, že se často může jednat o relativně plošně velké osídlené plochy. Takovým příkladem je osídlení na levém břehu Doláneckého potoka na severovýchodním okraji Podbořan. Původně několik samostatných poloh se podařilo spojit do jednoho celku o současné rozloze 15 ha, která se ještě může po dalších povrchových průzkumech zvětšit. Jedná se o dlouhodobě osídlenou polohu, kde ovšem nesystematické průzkumy nedovolují poznat např. změny ve struktuře a uspořádání tohoto sídliště. Podobný obraz, ale jen na základě lokalizace starších nálezů, se objevuje v případě osídlení u Kryr a Pšova, kde je situace složitější určitou návazností na hradiště Rubín. Za nejlépe prozkoumaný prostor tak můžeme považovat naleziště u Podbořan, které by po vzoru výzkumů Pětipeské pánve bylo možné nazvat jako primární jádro. To je definováno dlouhodobým osídlením, s počátky často již v časně slovanském období a pokračujícím až do konce raného středověku. Problémy se zachycením nejstaršího osídlení na dalších lokalitách způsobuje pravděpodobně jejich přítomnost v nivách potoků, kde mocnost nivních půd může i na drobnějších tocích dosahovat až 3 m (dokumentováno na potoku Leska v severní části Podbořanska). Při porovnání našeho pozorování u Podbořan a v Pětipeské pánvi (*Meduna*

– Černá 1992) zaznamenáváme určité rozdíly (Obr. 46 a 73). Pětipeská pánev byla definována jako jeden z dokladů disperzního osídlení (podobně *Smetánka – Škabrada 1975*). Byl zde registrován vznik satelitních sídlišť, tj. sídlišť vzdálených od primárních jader nejčastěji kolem 350 m, dále sekundárních jader uvnitř základní sídelní sítě ve vzdálenosti minimálně 750 m od primárních jader a konečně vznik nových sídlišť vně základní sídelní sítě (*Meduna – Černá 1992, 87*). Příklad Podbořan ovšem ukazuje, že opakované povrchové sběry zcela změnily původní obraz jednoho primárního jádra a několika satelitních sídlišť (viz kap. Podbořany). Výsledkem je velká osídlená plocha, která se v čase samozřejmě mohla proměňovat, ale pochybujeme o vyčerpání či překročení kapacity tohoto sídelního areálu, což by mělo dokládat vznik dalších samostatných sídlišť (*Meduna – Černá 1992, 87–88*). Hovořili bychom tak spíše o proměnlivém, ale dlouhodobém sídlišti (*Klápště 2005, 188*). A podobných příkladů nacházíme v Pětipeské pánvi více: např. Krásný Dvůr, Veliká Ves, Kněžice, Podlesice. Ač nikterak nesnižujeme význam výsledků z průzkumů Pětipeské pánve, nejeví se nám výsledný sídelní obraz tak jednoznačně. I přes obrovskou prozkoumanou plochu bylo relativně dost tzv. satelitních sídlišť definováno pouze několika keramickými zlomky, jejichž výskyt na daném místě nemusí být nutně dokladem osídlení, nebo omezený počet akcí na jednotlivých lokalitách vytvořil dojem většího počtu nalezišť. Do budoucna by se proto naskýtal možnost na vytypovaných plochách systematických povrchových průzkumů, které by tyto určité rozpory mohly do jisté míry vyjasnit.

Jako zásadní při umístění sídlišť se jeví vazba na vodní zdroje. Nejfrekventovanější polohou jsou stejně jako v celém středním Poohří spodní terasy potoků (Podbořany, Blšany – splav na Siřem, Buškovice, Vidhostice), často na soutoku s dalším tokem (Nepomyšl, Očihov, Kryry, Vroutek). Spíše stavem výzkumu je dán stav menšího využívání pramenných pánví a menších vodních toků (Blšany – sv. Václav, Pšov, Strojetic). Výjimečným je využití výšinné polohy na vrchu Homole v blízkosti Rubína. Žádná sídliště nebyla zkoumána moderním archeologickým výzkumem. Při hodnocení stavu současného výzkumu pozorujeme výrazný rozdíl v archeologickém poznání severní a jižní části Podbořanska. Zatímco do jeho severní zhruba třetiny zasáhla ještě činnost mosteckých archeologů při výzkumu Pětipeské pánve (Obr. 73), ve zbylé části se spoléháme pouze na několik starších akcí a dva archeologické výzkumy, které se ale zabývaly jinými kategoriemi sídelní sítě (Vroutek, Libyně). Ve snaze o zlepšení této situace bylo autorem provedeno několik nesystematických povrchových průzkumů podél Mlýneckého potoka při jižním okraji sledovaného území. Prochozená plocha dosahuje na délku takřka 5 km, především v okolí vsí Skytaly, Mlýnce a Vesce. K určitému překvapení nebyl zjištěn žádný doklad raně středověkého (ani pravěkého) osídlení. Úplná

absence osídlení není pravděpodobná. Jedná se o prostor relativně širokého údolí na jihovýchodním okraji Doupovských hor, v nadmořské výšce v rozmezí 350–450 m, a dostatečnou potoční sítí. Zatím tak předpokládáme, že se doklady raně středověkého osídlení „ukrývají“ v jádrech současných vesnic. Posun v bádání snad přinesou další průzkumy.

6.2.1.3. Pohřebiště

Hrobové nálezy jsou doloženy z šesti katastrů a sedmi poloh. Pouze ve dvou případech byly dva hroby datovatelné do raného středověku prozkoumány při archeologických výzkumech. O ostatních výkopech větších celků, nálezech jednotlivých hrobů či pouze esovitých záušnic se dochovaly zprávy s často neúplnými a nejasnými údaji. Tato informační torzovitost je značnou překážkou při studiu, jehož výsledky jsou proto značně omezené. Kromě Pšova se dvěma polohami hrobových nálezů, je na katastrech současných obcí zjišťována vždy jediná poloha. U topografického charakteru poloh, pokud je možná přesná lokalizace, jde většinou o mírné svahy při terasách vodních toků (pouze v Podbořanech vyvýšenina). Stav průzkumu a problémy s lokalizacemi starých nálezů znesnadňují i určování vztahu pohřebišť k sídlištím. Pokud vůbec bylo možné zjišťovat vzdálenosti mezi doloženými sídlišti a pohřebišti, pohybovaly se mezi 200 až maximálně 1000 m (*Bubeník 1988*, 86). Bez důkladných průzkumů však není vždy jisté, že sledovaná sídliště a pohřebiště patřila k sobě. Specifická je pak situace u hrobových nálezů při kostelech v intravilánech současných vsí. Jelikož žádné pohřebiště nebylo prozkoumáno v úplnosti, nevíme nic ani o jejich vnitřním uspořádání. Málo četné jsou údaje o podobě a úpravách hrobů. U dvou zkoumaných hrobů (Libyně, Vroutek) byla registrována klasická orientace Z – V. Relikty dřeva zjištěné v hrobové jámě ve Vroutku mohou být pozůstatkem určitého obložení zemřelého. Bohužel oba hroby byly druhotně poškozeny, a nemohly tak být prozkoumány v úplnosti.

Ze starších fází raného středověku neznáme ze sledovaného území žádné hrobové nálezy. Všechny známé řadíme do mladší a pozdní doby hradištní, a můžeme je rozdělit na dvě skupiny (Obr. 67, 68). První skupinu tvoří ty, které byly nalezeny mimo intravilány vesnic a měst, a předpokládáme jejich původ z řadových pohřebišť. Početnější druhou skupin představují nálezy získané v blízkosti stojících, nebo minimálně doložených sakrálních staveb.

Lokality u Letova (Obr. 67: 5a) a Pšova (Obr. 67: 11a) zastupují první skupinu. Ani jednu ale bohužel neumíme přesně lokalizovat. Při stavbě silnice (dnes polní cesta, nejspíše cca 1 km J od Letova) v r. 1914 byl nalezen nespécifikovaný počet kostrových hrobů (*Steiner 1914*, 5). Z nich pochází dvě stříbrné esovité záušnice o průměru 18 a 19 mm (*Bubeník 1988* Tab. CCLX, 10–11). Tyto nálezy tak můžeme považovat za doklad řadového pohřebiště. Pouze

podle velikosti záušnic jej ve shodě s *J. Bubeníkem* (1988, 221) řadíme do mladší doby hradištní. I přes provedené povrchové sběry v okolí Letova, kde se nachází i nejbližší vodní zdroj, neumíme k tomuto pohřebišti přiřadit žádné sídliště. Stejného charakteru je i druhé naleziště u Pšova. Východně od vsi zde na počátku 20. stol. docházelo při těžbě písku k rozrušování kostrového pohřebiště, z něhož část nálezů zachránil *F. Steiner* (1892, 1895, 1902). K nejvýraznějším opět patří bronzové, často stříbrem plátované esovité záušnice o průměrech pohybujících se v rozmezí 13–34 mm (*Bubeník* 1988, 225). Z původního počtu osmi kusů se zachovaly čtyři, další jedna bez bližšího označení místa nálezu z katastru Pšova a jedna s označením dnes nelokalizovatelného „Körnerova pole“ (*Bubeník* 1988 Tab. CCLXV, 8–11). Domníváme se ale, že se bude jednat ve všech případech o jeden pohřební areál (viz kap. Pšov – archeologické prameny). Opět pouze na základě velikosti záušnic uvažujeme při dataci o mladší době hradištní. Na rozdíl od Letova ale známe z okolí Pšova archeologický protějšek sídlištních areálů, jeden na severovýchodním okraji současné vsi a druhý v poloze „starý Pšov“. Předpokládané místo pohřebiště je od nich vzdálené cca 600 a 1400 m.

Z katastru Pšova známe jako jediného na Podbořansku řadové pohřebiště a románský kostel. Tento fakt snižuje nemožnost pohřebiště přesně lokalizovat a zánik kostela v průběhu 18. stol. Ukončení pohřbívání na řadových pohřebištích a jeho přesun k sídlištím bývá kladen do období kolem r. 1100 (*Klápště* 2005, 189–195). Nedostatečné informace o pšovském pohřebišti nedovolují konečné závěry, ale výskyt záušnic převážně menších rozměrů (obecně *Štefan* 2010) dovoluje předpoklad, že nedlouho po uvedeném datu začala místní komunita pohřbívát v místě „starého Pšova“. Na otázku jestli od počátku, nebo až po určité době bylo místo doplněno o sakrální stavbu, nám bohužel pšovský příklad nedokáže poskytnout odpověď. Dostáváme se tak ke druhé skupině hrobových nálezů pocházející z blízkosti sakrálních staveb. Jedná se o lokality Podbořany, Vroutek, Blšany a Libyně.

Zánik kostela spojuje Pšov s lokalitou u Blšan, konkrétně se zaniklou vsí Nevechovice s kostelem sv. Václava. Zbytky kostela se zachovaly necelých 5 km SV od Blšan, na křižovatce silnic z Podbořan a Pšova (Obr. 68: 1c; Obr. 69: 1a). Původně nejspíše dřevěný kostel v písemných pramenech zmíněný r. 1369 (RDP, 71), byl koncem 14. stol. postaven z kamene, jak dokládá výzva ke sbírce na kostel od žateckého děkana a arcijáhna Beneše (UB Saaz, č. 553, 234 podle *Havrlant* 2007, 176). Jednalo se o filiální kostel neznámé původní podoby. Víme pouze o rozšíření stavby v letech 1669–1678, kdy kostel měl mít jeden hlavní a dva vedlejší oltáře. R. 1763 byl ještě opravován, nicméně r. 1785 byl v době josefínských reforem zrušen, r. 1791 zbořen a stavební materiál byl použit na stavbu pošty v Podbořanech a radnice v Blšanech (*Čechura* 2013, 164; *Rott* 1902, 297–298; *Smetana* 2001, 271). Z kostela zbyla

pouze oltářní zeď s mladším obrazem sv. Václava. Nic bližšího nevíme o vesnici, která se nejspíše rozkládala na mírném jižním svahu při drobné vodoteči jižně do kostela. Domněnka M. Čechury (2013, 164) o jejím zániku za husitských válek není ničím podložena, ale do r. 1794 stávala u kostela již jen budova nazývaná „Fraterhäusel“. Zařazení této lokality do kapitoly o raném středověku nás vedou nálezy esovitých náušnic, které zde byly nacházeny od konce 19. stol. (seznam literatury k těmto nálezům uvádí *Bubeník 1988*, 211). Původně z většího počtu převážně bronzových esovitých záušnic se odtud dochovalo 14 kusů o velikostech 21–69 mm v průměru (*Bubeník 1988* Tab. CCXLVI, 1–4, 6, 9–11). V r. 1963 zjistil V od pozůstatků kostela F. Šíma rozrušený kostrový hrob s nálezy keramických zlomků a kostěné destičky opatřené otvory (*Bubeník 1988* Tab. CCXLVI, 5). I u ostatních nálezů můžeme předpokládat jejich původ z hrobových celků. Pro detailnější rozbor pohřebiště nám opět chybí dostatek informací. Při datování se přikláníme vzhledem k výskytu záušnic větších rozměrů k pozdní době hradištní. Relativně početný je i soubor keramických zlomků sbíraných na poli v okolí kostela, které podle J. Bubeníka (1988, 211) mohou naznačovat i existenci sídliště ze starší až mladší doby hradištní. Archeologické doklady do těchto míst kladené vsi Nevechovice zatím postrádáme.

Zbylé tři lokality jsou si do jisté míry velmi podobné. Pouze ve Vroutku nacházíme stojící stavbu pozdně románského kostela, v Podbořanech a Libyni je sakrální stavba doložena písemnými prameny až ve 14. stol. Společným znakem jsou nálezy záušnic u těchto staveb. Vroutecké a podbořanské byly detailně rozebrány v kapitole o krajinných sondách. Krátce proto shrňme, že záušnice (průměr 19 mm) byla v Podbořanech nalezena na východní straně kostela sv. Petra a Pavla, na výrazném kostelním návrší (Obr. 67: 10a). Bohužel se jedná o starý nález, u kterého jsou nejasné nálezové okolnosti. Mnohem jistější v tomto směru je nález záušnice o průměru 75/76 mm při archeologickém výzkumu A. Hejny v r. 1971 ve Vroutku. Zjištěna byla v porušeném hrobě v ose apsidy kostela sv. Jakuba Většího (Obr. 67: 16a). Zatím poslední výzkum s nálezy tohoto typu se uskutečnil v r. 2013 při rekonstrukci kostela sv. Jiljí v Libyni (12 km JZ od Podbořan, Obr. 67: 6).⁶⁸ V písemných pramenech se kostel poprvé objevuje v r. 1338, ale z archeologického hlediska jsme dosud postrádali z Libyně jakékoliv nálezy středověkého původu. Z rozboru samotné stavby a prozatímních výsledků archeologického výzkumu probíhajícímu především v interiéru, vyplývá složitější stavební vývoj kostela. V sondě položené v jihovýchodním rohu lodi při jejím styku s presbytářem, byl

⁶⁸ Za možnost takto publikovat předběžné výsledky výzkumu, který stále probíhá i v r. 2014, děkuji vedoucímu výzkumu M. Volfovi z ÚAPPSZČ Most.

zjištěn v hloubce cca 1 m porušený hrob obsahující dvě bronzové záušnice s provrtanými konci a průměru 62/63 mm. Hrob orientovaný Z – V byl poškozen základovým zdívkem presbytáře a z kosterních pozůstatků se zachovala pouze část lebky. Tento nález je důležitým dokladem o pohřbívání v prostoru současné sakrální stavby, nicméně nepřináší informaci o případném starším svatostánku, neboť současný presbytář pochází až z pozdně gotické přestavby a podobu staršího předchůdce se nepodařilo zjistit. Velikost záušnic a provrtané konce je umožňují datovat do závěrečného období jejich výskytu, tedy do 2. pol. 12. až poč. 13. stol. (*Štefan 2010*, 181–183).

Uvedené příklady dokumentují situaci, díky které se i na Podbořansku dostáváme k diskuzi týkající se konce řadových pohřebišť, přesunu pohřbívání do areálů sídlišť a vzniku sakrálních staveb. Všechny tyto děje jsme schopni postihnout, ale nedostatek pramenů nám nedovoluje jednoznačné odpovědi. Omezením u Vroutku, Libyně a částečně Podbořan je neznalost sídelního areálu, který pouze intuitivně klademe do současných intravilánů. Jak na řadových tak kostelních pohřebišťích postrádáme také například nálezy mincí, které do jisté míry mohou datování upřesnit (obecně *Klápště 1999; Marešová 2008*), neboť pomocí záušnic máme při dataci pouze omezené možnosti. A dvojnásob se to týká výskytu záušnic u sakrálních staveb doložených až v mladším středověku. Výjimku tvoří kostel sv. Jakuba ve Vroutku, kde hrob se záušnicí dokládá počátky pohřbívání související s výstavbou kostela někdy v 1. třetině 13. stol. U ostatních lokalit lze konstatovat fakt, že sakrální stavba mohla pohřební prostor doplnit kdykoliv později (k tomuto tématu *Štefan – Varadzin 2005; 2007; Klápště 2005; 2010*). Na druhou stranu ani u jedné z lokalit nelze vyloučit možnost existence starší sakrální stavby. U Pšova máme doklady o románském kostelu, v případě zaniklé vsi Nevechovice u Blšan z písemných pramenů slyšíme o dřevěném kostelu, a u výrazné polohy podbořanského kostela nám nezdá výskyt prostého řadového pohřebiště jako pravděpodobný. Ale stále se pohybujeme pouze na úrovni hypotéz, které mohou v budoucnosti potvrdit, vyvrátit či doplnit další archeologické výzkumy.

6.3. Vrcholný středověk

6.3.1. Struktura a vývoj sídelní sítě

Podbořansko se nachází v pozoruhodně výhodné krajinné situaci. Až sem, takřka do vzdálenosti 20 km od řeky Ohře, dosahuje zemědělsky příhodné Poohří s mozaikou raně středověkého osídlení. Oblast vklíněná mezi východní výběžky Doupovských hor, severní Plzeňsko a pahorkatinu Džbán, odkud se v raném středověku rozbíhala krajina čekající

na soustavné sídelní využití. Z jedné strany se nabízely výhody „staré sídelní oblasti“ s poměrně hustým osídlením, z druhé strany Podbořansko umožňovalo pohodlný přístup ze středního Poohří na Plzeňsko, a otvíralo tak cestu nejen k šíření vlastního osídlení, ale také k pozemkovému vlastnictví klášterů a šlechtických rodů ze severozápadních Čech.

Této výhody využil rod Milhosticů, který ve 12. stol. započal osidlování východní části Doupovských hor v oblasti Maš'ovska a částečně severozápadního Podbořanska. Důležitým písemným dokladem této činnosti je listina z r. 1196 (CDB I, č. 355, 319–320), ve které kníže Jindřich Břetislav potvrzuje darování, které učinil *comes* Milhost (k osobě Milhosta a rodu Milhosticů detailně *Velímský 1998*) cisterciáckému klášteru ve Waldsasech, aby jej přivedl do Čech a umožnil založit nový konvent. Předmětem darování je soubor lokalit, označený souhrnně jako statek, resp. majetek jménem Maš'ov (*predium Mastowa nomine*). Výčet 15 vsí doplňují dva dvory a tržiště Pátek. Tyto lokality vytvářejí kompaktní územní celek, vycházející na východní straně z hranic staré sídelní oblasti. Z nadmořské výšky cca 290 m stoupá toto území proti proudu vodních toků k západu, v délce zhruba 20 km, v úzkém, jen 4–5 km širokém pruhu až na hřeben Doupovských hor (cca 600 m n. m.), v přímém kontaktu s trasou dálkové cesty, spojující severozápadních Čechy s horním Pomoháním a bavorským Podunajím (*Smrž – Mladý 1979; Plesl – Hájek – Martínek 1983; Bubeník 1988; Hereit 2000; viz kap. Cesty*). Kompaktnost maš'ovského majetku, jeho poloha vně hranice staré sídelní oblasti i charakteristický tvar území, protaženého podél vodních toků, to vše ukazuje, že vznik tohoto útvaru byl výsledkem záměrného kolonizačního úsilí. (*Velímský 1998, 71*). Jelikož se jedná o území přímo sousedící s Podbořanskem, bude předmětem části této kapitoly určité porovnání výsledků z rozboru Milhostovy listiny (provedl *Velímský 1992; 1998*) s naším pozorováním na Podbořansku.

Ve svědečné řadě listiny z r. 1196 se vedle knížete a biskupa Jindřicha Břetislava, kancléře Floriána a vyšehradského probošta Syfrida, objevují také komoří Hrabíše a jeho bratr Slavko. V tomto případě *T. Velímský (1998, 73)* nevyklučuje jako důvod připojení jejich podpisu na listině, vlastní zájem na přesném vymezení Milhostem předávaného majetku. Neboť podle názoru *T. Velímského* Hrabíšici kolonizovali velkou část Doupovských hor jižně od Maš'ovska, tedy naše zájmové území. Tento předpoklad ovšem není možné ničím doložit. Vrutek leží již mimo oblast Doupovských hor, a ztotožnění lokality Rohozná, známé z listiny Václava I. z r. 1253, se současným Podbořanským Rohozcem se pohybuje na úrovni hypotéz (viz kap. Podbořanský Rohozec, pozn. 40). Jiný majetek přímo vlastněný Hrabíšici neznáme. Všichni další svědkové pocházeli z Maš'ovska a žádné Milhostovy majetkové vazby na Podbořansku nezaznamenáváme. On sám patrně vzešel z rodu hradeckých správců na Dřevíči,

kteřá od Mašřovska není tak vzdálená, aby nemohla být určitou základnou při budování vlastního rodového majetku v podhůří Doupovských hor (*Velímský 1998, 75*). Neboť z listiny z r. 1196 se také dozvídáme, že majetek, který Milhost věnoval cisterciákům, získal už jeho otec stejného jména a to za služby knížeti. *T. Velímský (1998, 76)* se přiklání k předpokladu, že Milost starší získal mašřovský újezd již před r. 1158, nebo ještě pravděpodobněji už před r. 1140 od knížete Soběslava I. Mašřovský celek tak představuje díky výpovědi písemných pramenů velmi zřetelný příklad poměrně rané kolonizační aktivity 12. stol. (pro České středohoří podobně *Žemlička 1978; 1980; 1997*). Vlastní osídlovací postup, vycházející z východních hranic, kde navázal na starou sídelní oblast. Byl rozložen do zhruba čtyř až pěti desetiletí (r. 1196 byl proces s již velkou pravděpodobností dokončen), kdy byly postupně založeny všechny vesnice (porovnej s *Meduna – Černá 1992*; k problémům s doložením jednotlivých sídlišť kap. Raný středověk – Sídlíště). Tento územní a majetkový celek se neobešel bez vlastního střediska směny, kterým se stalo tržiště Pátek, v blízkém prostorovém kontaktu s vlastním správním centrem regionu Mašřovem (*Velímský 1998, 77*).

Na námi sledovaném území se takovýchto písemných pramenů bohužel nedostává (Obr. 71, 72). Při dalším studiu, se otevírá příležitost pro archeologii středověku, která by měla postihnout celou sídelní strukturu a zejména dynamiku vývoje středověkého osídlení, jeho časové vrstvy a limity (*Velímský 1998, 77*). Při sledování proměny raně středověké na vrcholně středověkou sídelní strukturu nelze opomenout níže položenou oblast Podbořanska. Ta bude v základních tématech řešena dohromady s prostorem Doupovských hor, kde osídlování proběhlo nejspíše již na konci raného středověku, a tedy ještě před vrcholně středověkou transformací. Pro základní přehled o jednotlivých lokalitách byla vypracována přehledná tabulka (Tabulka 2), ze které je zřejmé, že až na dvě výjimky se na celém sledovaném území téměř vůbec neuplatnily normativní půdorysy dlouhých řadových (lánových) vsí s pravidelnou záhumenicovou plužinou. Téměř všechny sledované vsi jsou návesního typu, s krátkými a nepravidelnými záhumenicemi, které tvoří jen menší část jejich jinak převážně trařových plužin. Vysvětlením absence dlouhých řadových vsí může být skutečnost, že k proměně sídelní struktury v celé oblasti došlo ještě před rozšířením těchto nových sídelních forem (*Velímský 1998, 77*). To ovšem samozřejmě neznamená, že půdorysy vsí a uspořádání plužin, které zachytily mapy stabilního katastru před polovinou 19. stol., lze přímočaře vztahovat na osídlení ve 12. stol. Kromě mladších, novověkých zásahů musíme i zde počítat s vrcholně středověkou přestavbou sídelní struktury.

Dosavadní výsledky archeologického studia zaznamenávají především proces koncentrace osídlení (Nepomyšl, Podbořany, Pšov; pro Pětipeskou pánev *Meduna – Černá 1992*). Areály

raně středověkých sídlišť se mnohdy s jádry vrcholně středověkých vsí vůbec nekryjí nebo se překrývají jen z části. Problémem je nedostatek archeologických nálezů z intravilánů vesnic, kdy obzvláště v jižní části regionu se zdá, že se raný středověk naopak „ukrývá“ v mladších vesnických jádrech. Teprve v tomto období došlo ke stabilizaci půdorysů vesnic, což ovšem archeologické prameny nejsou schopny postihnout v absolutních datech. Určitým fenoménem je zanikání sídel, výrazné především v prostoru Doupovských hor. Na Maš'ovsku je to až 8, a v „podbořanské“ části Doupovských hor šest zaniklých sídelních jednotek. Důvody zániku bývají často hledány v tažení křižáckého vojska v r. 1421. Pokud k daným lokalitám máme k dispozici písemné prameny, tak se tento předpoklad nepotvrzuje. K pustnutí dochází většinou až v dalším průběhu 15. nebo 16. stol. Archeologie v tomto směru přispívá velmi pozvolna, a to především při lokalizaci zaniklých vsí, mnohokrát ovšem pouze na základě reliktních šlechtických sídel (Křečov, Budiš, Lina).

Na celém zájmovém území byl také sledován vztah sídelních jednotek ke geomorfologii terénu a k vodní síti, a to jak analýzou mapových podkladů (základní mapy v měřítku 1:10 000 a 1:25 000, mapy stabilního katastru), tak přímými terénními pozorováními. Většina jader dochovaných vsí je rozložena podél hrany pramenných pánví, nebo jsou rozložena podél terénních hran nad údolními potoky. Při volbě polohy vesnic byla dávana přednost jižním či jihovýchodním svahům. Ve shodě s bádáním *T. Velímského (1998)* a nejnověji mosteckých archeologů v prostoru střední části Krušných hor (*Crkal 2013; Volf 2014*, v tisku), vsi s návesním půdorysem klademe až do souvislosti s vrcholně středověkou transformací a považujeme je za starší variantu již stabilního půdorysného uspořádání vsí, před nástupem mladších ulicových, či řadových (lánových) vsí se záhumenicovou plužinou.⁶⁹ Malé návesovky se objevují se záhumenicovou klínovou (radiální) nebo traťovou plužinou (Tabulka 2). Ve vzdálenějších částech katastru bývají poměrně často ještě další doplňkové tratě. Zejména *J. Klápště (1994a; 1994b)* ukázal, že ke stabilizaci půdorysů vesnic na starším sídelním území u nás došlo až v průběhu vrcholně středověké transformace, a tak rozšíření tohoto dispozičního

⁶⁹ Určité upřesnění chronologie nástupu lesních lánových vsí v severozápadních Čechách umožnilo také studium vývoje osídlení v maš'ovském a svádovském újezdu (*Velímský 1992; 1995; 1998*). V prvním případě vznikl újezd vytyčený do svahů Doupovských hor, pravděpodobně nedlouho před r. 1140 a přibližně do r. 1180 bylo na jeho území založeno 15 vsí, které Petr Milhostic při svém vstupu mezi johanity předal řádu. Vesnice svádovského újezdu v České středohoří získali od Hroznaty z Peruce rovněž johanité, a to za knížete Soběslava II., tedy mezi léty 1174–1178, kdy už tedy byl proces zakládání vesnic v tomto prostoru završen. V obou případech měly všechny vsi domácí česká jména, jednalo se přitom o nevelká sídliště s náznakem pravidelnějšího návesního uspořádání půdorysu a s přímo na usedlosti napojenou záhumenicovou plužinou spíše nepravidelného tvaru a malého rozsahu, doplněnou postupným rozšiřováním obdělávaných ploch na úkor lesních porostů o další úseky plužiny traťové či pásové (*Velímský 1998, 97*). Žádnou z uvedených vesnic nebylo možné klasifikovat jako lesní lánovou ves. To znamená, že nástup této nejvyspělejší formy organizace vesnického půdorysu spadl v severozápadních Čechách velmi pravděpodobně až do doby po r. 1180 (*Velímský 1998, 97*).

typu návesních sídlišť lze podle *T. Velímského* (1998, 96) využít jedině jako určitého indikátoru pro vymezení hranice postupu osídlení před nástupem dispozic se záhumenicovou lánovou plužinou. Za jakousi druhou skupinu návesních dispozic považujeme vsi s velkými pravidelnými návsemi, které se v oblasti Podbořanska, Žatecka a Doupovska objevují relativně často (*Pešta 2000*) a nelze u nich pochybovat o vrcholně středověkém původu (samostatně stojí shodné půdorysy využitě při zakládání pozdně gotických městeček). Využití takového uspořádání není ovlivněno přírodními podmínkami, velikostí, a zdá, že ani vlastníky. Jednalo se tak spíše o velkorysejší zakladatelské podniky, které se možná ne vždy povedlo naplnit (Skytaly, Vidhostice, Libyně).⁷⁰ Jejich časový vztah s následujícími řadovými vsi, zpravidla potoční dispozicí a k usedlostem přímo napojenou záhumenicovou plužinou, není možné stanovit. Typ řadový se záhumenicovou plužinou je možné ještě rozdělit: první skupinu představují krátké jedno- či dvouřadé dispozice, druhou skupinu tvoří dlouhé lesní lánové vsi. Formy krátkých řadových lánových vsí a vsí návesních se jeví jako geneticky starší, s možností návazností na tendence, projevující se v českém prostředí již před r. 1180 a spojujeme je s osídlovacím procesem, na němž se rozhodujícím způsobem podílelo domácí české obyvatelstvo (*Velímský 1998, 96*). Druhou a nejvyvinutější formu vsí, charakterizovanou větším počtem usedlostí a často vybavenou vlastním kostelem lze pravděpodobně pokládat za chronologicky nejmladší. Doklady o její existenci se v severozápadních Čechách váží nejdříve na období druhé třetiny 13. stol. a zejména její počátky nepochybně souvisely s aktivitami lokátorů a komunit německého původu (*Velímský 1998, 96*). Na Podbořansku vsi s dlouhou řadovou dispozicí shledáváme dvě: Vroutek a Kryry (Tabulka 2). Zatímco u Vroutku zacházíme se složitějším půdorysem, a řadové ves je až druhou vývojovou fází (viz kap. Vroutek), v případě Kryr se bezpochyby jedná o prvotní záměrné vysazení. Bezmála 700 m dlouhou dvouřadou ves (podle mapy stabilního katastru) na levém břehu říčky Blšanky doplňoval na pravém břehu kostel, a na návrší nad ním malý hrad poprvé v písemných pramenech doložený až jako pustý r. 1577 (*Anděl a kol. 1984, 228 – Kozihřady*), ale na základě predikátu Alberta z Kryr (*Albertus de Krir*) předpokládáme jeho existenci již r. 1320 (RBM III, 304). Podle *A. Profouse* (1949, 432) stejné názvy nacházíme v Polsku, ale i v souvislosti s půdorysným uspořádáním vsi je podle našeho názoru název Kryry spíše německého původu. Nejmladším prvkem dispozic jsou pravidelná náměstí pozdně středověkých městeček (Blšany),

⁷⁰ Zatím sice nelze jednoznačně vyloučit, že mohly být až výsledkem dodatečné transformace osídlení, na níž se podílela již nová vlna kolonistů německého původu, ale není to však příliš pravděpodobné. Taková to proměna by byla patrně spojena s daleko výraznější proměnou celé sídelní struktury. Na Podbořansku nemáme žádné indicie, které by takovému to procesu nasvědčovaly.

často připojených ke staršímu vesnickému jádru (Buškovice, Podbořany, Vroutek). Nedatovatelný je pak vznik vsí s hromadným uspořádáním půdorysu. Přestože zástavba, která se ve všech těchto vsích dochovala do dnešních dnů, nesahá svými počátky hlouběji než do doby po třicetileté válce (kdy došlo k rozhodující změně národnostního složení obyvatel na převažující německé) a pochází z velké části až z doby 18. a 19. stol. (Pešta 2009), je zřejmé, že samotná půdorysná dispozice vesnických jader s rysy pravidelného uspořádání a rozměření jednotlivých usedlostí je staršího původu (Velímský 1998, 59–60).

6.3.1.1. Osidlování Doupovských hor

Dostáváme se tak k možnostem upřesnění časového průběhu kolonizace „podbořanské“ části Doupovských hor. Sporadické množství archeologických hmotných pramenů poskytuje pouze značně neúplnou výpověď. K dispozici je jen velmi omezený počet písemných zmínek, které pocházejí až nejdříve z 1. pol. 14. stol. a využít je prakticky nelze (Obr. 68–70). Ve shodě s T. Velímským (1998, 88) jako pramene určitou opatrností využíváme analýzy místních jmen, výpovědi samotných půdorysů sídlišť, uspořádání jejich pluziny, resp. celkového vymezení katastrů, a hodnotou indicií mohou být patrocinia kostelů. Málo využitelný je kvůli nedostatku starších písemných pramenů rozbor o vývoji majetkové držby. Přihlédnout je třeba také k poznatkům o vývoji komunikační sítě.

Oproti Pětipeské pánvi (Mašťovsku) je sledované území, především ve své jižní polovině, mnohem geomorfologicky členitější. Definovat ho lze také na základě hydrologické situace jako oblast, odvodňovanou sítí drobných potoků, tekoucí ve všech případech směrem k východu a severovýchodu k Ohři (Obr. 2). Takto je geomorfologicky a hydrologicky možné vymezit dva celky, rozprostírající se proti toku několika drobných toků (Dolánecký a Rohozecký potok; Mlýnecký a Vrbičský potok) v šířce 3–5 km, délce okolo 10 km, a ukončené hřbetem uzavírajícím tuto část Doupovských hor (od jihu vrch Prokopy – 748 m n. m., Pilíř – 763 m n. m. a Dubina – 730 m n. m.). Oba celky odděluje výběžek Doupovských hor zasahující až k Vroutku (např. Chlum, Dubový vrch, Skytalský vrch). Zatímco severní (Nepomyšl, Podbořanský Rohozec, Nová Ves) bezprostředně sousedí s lokalitami tzv. Mašťovského újezdu, jižní celek rozložený podél Mlýneckého potoka (Vidhostice, Mlýnce, Skytaly, ...) by spolu s lokalitami podél Blšanky (již mimo sledované území) mohl tímto způsobem připomínat kolonizační újezd.⁷¹

⁷¹ Nepochybně zajímavou lokalitou pro sídelní vývoj tohoto druhé celku je Valeč (okr. Karlovy Vary). První zmínka o Valči je známa až z r. 1358, kdy se v souvislosti se zdejší farou připomíná držitel panství Ctibor z Valče. Mnohem starší sídelní tradici lokality dokládá jádro kostela sv. Jana Křtitele, které bylo při posledních opravách

Výrazná shoda s pozorováním T. Velímského na Mašřovsku nás také vede k názoru, že na Podbořansku docházelo, i z časového hlediska, ke stejným procesům. Jedním z příkladů je Nepomyšl (7 km Z od Podbořan). Až sem zasáhly průzkumy Pětipeské pánve a přinesly zcela zásadní poznatky o dokladech osídlení v závěru raného středověku (*Meduna – Černá 1992*, 81). Zjištěny byly minimálně tři polohy s nálezy pozdně hradištní keramiky, rozmístěné podél Doláneckého a Rohozeckého potoka, do vzdálenosti max. 1 km od současné obce (Obr. 67–69). Rozmístění nálezů po okraji intravilánu dává tušit, že osídlena byla i táhlá ostrožna, na které byla následně vymezena vrcholně středověké ves s kostelem a šlechtickým sídlem. Jedná se ves (dnes městys) nepravidelného tvaru, rozložené podél cesty z Podbořan, a dvěma jádry. Jihozápadní stranu zaujala menší obdélná náves a severovýchodní krátká dvouřadá ulicová ves. Jako geneticky starší se nám jeví dvouřadá dispozice vsi, kdy vyvýšenou polohu nad ní zaplnil kostel a tvrz. K vymezení návsi došlo pravděpodobně až v souvislosti s povýšením Nepomyšle na městečko nejspíše v 1. pol. 16. stol. (*Kuča 2000*, 308). První písemná zmínka pochází z r. 1361, kdy patronem kostela byl Petr z Janovic (LC I/1, 150), který by mohl být i stavebníkem tvrze stojící na vidlici cest směřující na Podbořanský Rohozec a Mašřov.⁷² Nepomyšl je tak také dokladem rané kolonizační aktivity v této jižnější části Doupovských hor, ke které nám ale chybí svědectví písemných a početnějších archeologických pramenů. Další indicií o brzkém osidlování by mohly být české jména všech vesnic (Tabulka 2). Výjimku tvoří pouze Nová Ves, u které původ názvu není patrný, ale která nejspíše nahradila zaniklou starší ves (viz kap. Podbořanský Rohozec). A dokladem o převažujícím českém živlu jsou také listinné doklady psané česky i v 1. pol. 15. stol. (např. závět Diviše staršího z Křečova z r. 1424). Důležitým faktorem pro fungování místních komunit bylo napojení na trh. Zatímco v jižní části regionu by tuto úlohu naplňoval Vroutek, či Valeč, pro řešení v severní části se vrátíme k příkladu Nepomyšle. Místní kostel je zasvěcen sv. Mikuláši,⁷³ což by i přes určitá

datováno do období pozdně románského slohu (*Zeman 2013*, 30), a nejstarší známá fáze šlechtického sídla nacházející se na návrší severozápadně od dnešního zámku. Archeologický výzkum zde prokázal příkopem opevněnou lokalitu, jejíž počátky lze na základě nálezů keramiky klást do období kolem pol. 13. stol. (*Klsák 1997*). Tato zjištění dovolují hypotézu, že se na kolonizaci tohoto území, na rozmezí Podbořanska a Žluticka, mohl podílet rod pánů z Valče.

⁷² Tvrz (dnes zámek) se nacházela v dominantní poloze, na okraji hospodářského dvora. Jednalo se o polygonální objekt téměř kruhového půdorysu. V písemných pramenech se výslovně připomíná až r. 1550 (*Nodl 2000*, 504–505; *Úlovec 2003*, 44–48). Po stavebním rozboru zámeckého areálu, který provedla H. Soukupová, a na jejíž výsledky navázal P. Chotěbor, je možné za nejstarší dochovanou část tvrze považovat severní část zámku, původně samostatný trojprostorový obytný objekt z 1. pol. 14. stol. (*Chotěbor 1989*).

⁷³ Jedná se o jednodolní kostel s pětibocí zakončeným presbytářem s opěráky, se sakristií po severní straně, s oratoří na jižní straně a věží v západním průčelí (*Poche a kol. 1978*, 466). Podle *D. Libala (2001, 277)* spadá gotická fáze kostela do 1. pol. 14. stol., zbarokizován byl v 1. pol. 18. stol. (dostavěna věž). V rámci rekonstrukce kostela v r. 2013 a 2014 byla při průzkumech omítek zjištěna v celé lodi a presbytáři bohatá gotická výzdoba.

úskalí mohlo (ale nutně nemuselo) svědčit o funkci Nepomyšle jako střediska místního trhu (*Velímský 1999*).

Sledovat další vývoj osídlení nejen vybraného regionu ale celého Podbořanska (srovnání údajů berní ruly, soupisu poddaných podle víry a tereziánského katastru, atd.), jakož i změny držby majetkoprávního uspořádání minimálně až do raného středověku by bylo jistě rovněž velmi zajímavé, ale vyžadovalo by to detailní rozbor písemných pramenů a cílem této práce byla snaha zaměřit se na vývoj osídlení, kolonizační úsilí v části Doupovských hor a především proměny sídelní sítě na prahu vrcholného středověku. A jak uvádí *T. Velímský (1998, 68)*, studium tématu a této oblasti nelze v žádném případě pokládat za uzavřené. Pouze dlouhodobé systematické sledování celého území a zejména aktivní záchranná archeologická činnost, která by měl rozšířit dosud tak chudou pramennou základnu, mohou o kus dále posunout poznání celé problematiky.

6.4. Cesty

Studium středověkých a raně novověkých komunikací je disciplínou, na jejímž zkoumání se podílí historická geografie, archeologie, toponomastika a geografie. Průběh cest je nejčastěji odvozován z písemných a kartografických pramenů v kombinaci s terénním průzkumem. Cílem této kapitoly není detailní výzkum komunikační sítě, ale spíše naznačení vztahu cest k sídelním souvislostem. Stanovit přesné průběhy cest je v zemědělsky dlouhodobě využívané krajině prakticky nemožné. Pro alespoň základní představu o systému cest v jižní části středního Poohří byla na základě geomorfologických podmínek, písemných a kartografických pramenů (v minimu archeologických pramenů a terénních reliktnů) sestavena mapa zobrazující, spíše než přesné průběhy komunikací, jejich přibližné směry (Obr. 75). Zde by bylo výstižnější užití pojmu komunikační koridory, jelikož jednotlivé cesty mohly mít více užívaných tras, ať už postupně či najednou, a to i v relativně velkých rozestupech.

Osídlovací pohyb v maš'ovském újezdu mohl využít dálkové cesty jako osy, podél níž postupoval od hranic starého sídelního území směrem k západu až na hřeben Doupovských hor (*Velímský 1998, 127*). Tímto územím procházely totiž trasy cesty směřující z Chebska na Prahu. Cesta měla dvě až tři větve: předkolonizačního původu byla asi první varianta trasy, nejjižnější, tvořící osu maš'ovského újezdu (*Velímský 1998, 71*). Tato varianta cesty přes Doupovské hory patrně souvisela s hradištěm Rubín. Jižnější (prostřední) větev vycházela ve směru od Prahy ze Žatce a vedla přes Radonice na Žďár (Via magna – Sedlecká cesta). Na hřebeni se pak spojila se severní, nejspíše nejmladší variantou cesty, jejíž vznik lze klást až do souvislosti se

založením Kadaně (k popisu cest detailně *Fiala 2005*). Ta u Kadaně opouštěla tok Ohře, prodírající se nad Kláštercem málo schůdnou soutěskou mezi Krušnými a Doupovskými horami (tzv. soumarská stezka), kolem hradiště Úhošť vystoupila na hřeben Doupovských hor a po něm směřovala k jihozápadu, aby se u Radošova vrátila zpět k Ohři (Via regia – Královská cesta). Radošov (Radovanův brod) je znám z listiny Přemysla Otakara I. z r. 1226 (CDB II, č. 286, 280–286). Broděním zde překročil Ohři ještě král Jan Lucemburský r. 1310 při svém tažení na Prahu (což je i první písemný doklad této cesty). Postavit zde most dovolil až císař Karel IV. r. 1364 (*Fiala 2005*, 6). Ten také podpořil obchodní ruch, když r. 1352 přikázal kupcům s náklady jemných a barevných látek, francouzských vín a podobného zboží, kteří přijížděli od Chebu a pokračovali do Prahy, aby používali Královskou cestu vedoucí Radošovem, ostatní kupci mohli volit cestu Žluticemi (*Fiala 2005*, 18). Dostáváme se tak k cestám také směřující ze západu do středních Čech, tentokrát ovšem míjející sledované území jižně. Cesta z Lokte přes Žlutice, Jesenici a Rakovník, pocházející snad již ze 13. stol, byla nejpozději v polovině 15. stol. nahrazena schůdnější tzv. Pražskou cestou procházející Karlovy Vary, Bochov a Lubenec (*Fiala 2005*, 15).⁷⁴

Méně významný pro dálkový obchod byl směr ze Žatce do Plzně. Tato cesta hrála, podle našeho názoru spíše než v mladším středověku, důležitou roli na přelomu raného a vrcholného středověku. Při směru přes Podbořansko se jednalo se o nejjednodušší přechod z Poohří na Plzeňsko, kde se ve 12. a 13. stol. nabízely možnosti k získání pozemkového vlastnictví. Přestože přesná trasa cesty není známa, je jakoby „doprovázena“ několika románskými kostely (Pšov, Vroutek, Jesenice, Potvorov) a v závěru Plaským klášterem. A nejedná se o ledajaké vlastníky těchto sakrálních staveb. V případě Pšova vystupuje královský číšník Zbraslav, u Vroutku a Potvorova pak Hrabšici. Přestože nelze průběh cesty rekonstruovat pouze na základě této indicie, geomorfologické uspořádání krajiny příliš mnoho jiných variant nenabízí. Spíše lokálního významu byla cesta ze Žlutic přes Mašťov do Kadaně, která byla nově definována jako tzv. Poddoupovská cesta. Nelze ji však považovat za zcela bezvýznamnou. Její trasy využila křížácká vojska při druhé a třetí křížové výpravě proti husitům v letech 1421 a 1427. V obou případech slyšíme u obsazení Žlutic, Mašťova a Kadaně (*Kubů*

⁷⁴ Špatný stav staré Královské cesty z Kadaně přes Radošov přispíval od 17. stol. k soustředování dopravy na tuto trasu přes Bochov, jejíž přestavba v císařskou silnici byla dokončena r. 1806 (*Fiala 2005*, 20), a z větší části je využívána dodnes. V textu jsou vynechány některé trasy cest do Prahy, které považujeme až za novověké (např. z Kadaně přes Pětipsy a Kounov, nebo z Doupova přes Podbořany a Sirem).

1990; Šmahel 1996, 99–100, 197).⁷⁵ Jejímu průběhu až na několik úseků odpovídá pravděpodobně vedení dnešních komunikací. Jednotlivá sídliště na celém Podbořansku pak propojily lokální cesty.

⁷⁵ V souvislosti s touto cestou a křižáckým tažením je zajímavé pozorovat tzv. „spálenou zemi“, tedy pruh země široký cca 3–5 km podél této cesty, kdy z písemných pramenů víme o výrazném pustošení. Příímým dokladem je dobytí hradu Křečov (viz kap. Podbořanský Rohozec) a Mašřov (Šmahel 1996, 99–100).

Závěr

Studiu středověkému osídlení v oblasti Podbořanska nebylo dosud věnováno dostatečné pozornosti. Rozbory archeologických, písemných, kartografických a stavebně-historických pramenů ukazují na bohatě strukturovanou síť forem osídlení, jejíž základy se postupně vytvářely již v průběhu raného středověku.

Východiskem bakalářské práce se stala charakteristika přírodních poměrů a seznam sídelních jednotek. Katalog archeologických lokalit a nálezů je spolu s několika mapami jedním z hlavních výsledků této práce. Považujeme jej za základní předpoklad k dalšímu studiu podoby a vývoje středověkého osídlení na Podbořansku. Dílčí, ale velmi cenné poznatky pro regionální chronologii keramiky přineslo zpracování tří nálezových souborů, které, podobně jako v jiných oblastech, ukázalo v rámci keramické výroby relativně dlouhé přežívání raně středověkých tradic. Bohužel ani jeden ze souborů neposkytl dostatečná data pro zpřesnění relativní a absolutní chronologie keramiky na přelomu raného a vrcholného středověku. Výchozí kapitoly se staly oporou pro výběr několika krajinných sond, do nichž se soustředilo podrobné archeologické studium. Využití všech dostupných pramenů vedlo v mnoha případech k novým zjištěním, dále se podařilo některé starší zprávy upřesnit a archeologické nálezy zasadit do kontextu dané lokality.

Pro srovnávací studium bylo využíváno sousedních oblastí Pětipeské pánve a Maš'ovska, díky kterým se na sledovaném území podařilo postihnout v mnoha ohledech shodné vývojové tendence. Výraznou proměnou prochází krajina ve 12. a 13. stol., kdy došlo k sídelnímu postupu, následně ke strukturálním změnám osídlení a vzniku stabilizovaných sídel na nově osídlených územích i v tzv. staré sídelní oblasti. K dokončení výstavby sídelní sítě (farní síť, šlechtická sídla) došlo až ve 14. stol. Důležitou položkou bylo zapojení Podbořanska do širšího prostorového kontextu. Zatímco ve starší fázi raného středověku bylo centrální bodem středního Poohří hradiště Rubín, v průběhu dalšího vývoje pozorujeme přesun těchto funkcí ve prospěch Žatce. Na příkladu keramické výroby jsme se snažili poukázat na určité vlivy, které v mladší fázi raného středověku přicházely na Podbořansko z Rakovnicka. Svou roli, např. v osidlovacím procesu Doupovských hor, sehrálo i využití sítě cest.

Podbořansko díky své relativní odlehlosti patří z pohledu historických věd k méně poznaným regionům, a předkládaná práce by se měla stát východiskem pro další studium vývoje raně a vrcholně středověkého osídlení v této oblasti.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

- Anderle, J. – Úlovec, J. 2001:* Tvrz Hlubany. Stavebně historický průzkum. Plzeň.
- Anděl, R. a kol. 1984:* Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III. Severní Čechy. Praha.
- Bárta, V. – Majer, A. 1997:* Geophysikalische Messungen auf der Fundstätte Rubín = Geofyzikální měření na lokalitě Rubín, Památky archeologické 88, 107-110.
- Bělohávek, M. a kol. 1985:* Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Západní Čechy. Praha.
- Bernau, B. 1896:* Čechy. Díl X. Krušné hory a Poohří. Praha.
- Birnbaum, V. 1929:* Románské emporové kostely v Čechách. In: Sborník k 70. narozeninám K. B. Mádla, Praha, 49–60.
- Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N. 1999:* Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek I. Praha.
- Boháč, Z. 1973:* Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, Československý časopis historický 21, 369–388.
- Broum, M. – Koutecký, D. 2011?:* Vegetace Podbořanska. Česko.
- Bubeník, J. 1968:* Dvě hrozníčkovité náušnice z okolí vrchu Rubína u Podbořan, Archeologické rozhledy 20, 359-360.
- *1981a:* Významné staroslovanské památky z vrchu Rubína u Podbořan ve sbírkách, Památky, příroda, život 13, 109-113.
 - *1981b:* Poznámky k nálezům avarsko-slovanských kování z vrchu Rubína u Podbořan, Praehistorica 8, Varia archaeologica 2, 261-265.
 - *1988:* Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
 - *1992a:* Rubín: souhrn objevů z období raného středověku, Muzejní a vlastivědná práce 30, 145-155.
 - *1992b:* Výzkum vrchu Rubín (Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) a jeho okolí v letech 1984-1989: předběžná zpráva, Archeologické rozhledy 44, 216-230.
 - *1995:* K opevnění vrchu Rubínu u Podbořan (osada Dolánky, obec Podbořany, okr. Louny) v době hradištní, Archeologické rozhledy 47, 128-151.
 - *1996:* Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In: Z. Kurnatowska (ed.), Slowianszczyzna w Europie sredniowiecznej 1, Wroclaw, 197-206.

- 1997: Die Besiedlung des südöstlichen Vorfeldes des Berges Rubín in der Burgwallzeit und ihre Chronologie (Ausgrabung in den Jahren 1984-1991), *Památky archeologické* 88, 56-106.
 - 1999: Poznámky o nejstarších hradištích raného středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 631-648.
 - 2002: Několik poznámek ke studii P. Čecha, Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, *Archeologické rozhledy* 54, 319-326.
 - 2006: Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku, *Studia mediaevalia pragensia* 7, 21-37.
 - 2007: Der Burgwall Rubín bei Podbořany im Frühmittelalter. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 16. Treffen in Plzeň-Křinice 2006, Rahden/Westf., 75-91.
- Bubeník, J. – Meduna, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West Böhmens. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Brno, 183-192.*
- Bubeník, J. - Venclová, N. 1992: K mladolaténskému osídlení vrchu Rubína u Podbořan a okolí, Sborník Západočeského muzea v Plzni 8, 126-136.*
- Bukolská, E. 1958: Románské kostely v Dolním Jamném a Očihově, Zprávy památkové péče 18, 40–44.*
- Crkal, J. 2013: Zaniklá středověká ves Hoděvice v Krušných horách, k.ú. Vysoká (okr. Chomutov). In: Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok 2009-2012, Most.*
- Čech, P. 2000a: Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří, Archeologie ve středních Čechách 4, 421-438.*
- 2000b: Mocenský vývoj v severozápadních Čechách do počátku 11. století. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999), Praha, 155-173.
 - 2004: Žatec v raném středověku (6. - počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová (edd.), Žatec, Praha, 54-114.
 - 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku, *Archeologické rozhledy* 60, 36-60.
- Čechura, J. 1978: Počátky oseckého litera – mnišská kolonie v Mašťově, Památky – příroda – život, vlastivědný čtvrtletník Chomutovska 10, 53–60.*
- Čechura, M. 2006: Příkopy kolem kostelů, Archaeologia historica 31, 283–289.*
- 2013: Zaniklé kostely Čech. Praha.

- Čtverák, V. – Lutovský, M. – Slabina, M. – Smejtek, L. 2003: Encyklopedie hradišť v Čechách. Praha.
- Demek, J. – Mackovčín, P. (eds.) 2006: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno.
- Dittrich, T. 1983: Pozdně románské emporové kostely stavěné v Čechách na úsvitu gotiky. In: J. Krása a kol., Umění 13. Století v českých zemích, Praha, 149–172.
- Dobeš, M. 1992: Archeologická sbírka bývalého muzea v Podbořanech, Zprávy české archeologické společnosti Suppl. 15, 1–48.
- Durdík, T. 2003: Oblá nároží českých hradů – doklad dálkových styků?, *Archaeologia historica* 28, 347-356.
- 2007: Hrady přechodného typu v Čechách. Praha.
 - 2009: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Eggers, M. 2001: Samo – „Der erste König der Slawen“. Eine kritische Forschungsbericht, *Bohemia* 42, 62-83.
- Fiala, J. 1996: Staré cesty a celnice na Karlovarsku, *Historický sborník Karlovarska* 4, 5-27.
- 2005: Historické cesty starého Loketska. Karlovy vary.
- Födisch, H. 1961: Das Saazer Land in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. München.
- Frolec, V. – Vařeka, J. 1983: Lidová architektura – encyklopedie. Praha – Bratislava.
- Hauserová, M. 2012: Kostel sv. Mikuláše v Potvorově. Postřehy k okolnostem bádání a jejich interpretačním důsledkům, *Svorník* 10, 173–188.
- Havrlant, J. 2007: Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifika. In: J. Hrdina – B. Zilynská (eds.), *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, 159-178.
- Heber, F. A. 1844: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlosser II. Praha.
- 2006: České hrady, zámky a tvrze. Druhý díl. Severní Čechy. Příbram.
- Hejna, A. 1975: Vroutek u Podbořan, okr. Louny, *BZO* 1973, 181.
- 1976: Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. Problematika jejich studia a výsledky dosavadního výzkumu, *Archeologické rozhledy* 28, 279–290.
- Hereit, P. 2000: Dějiny nejstaršího osídlení Doupovska, *Sborník Západočeského muzea v Plzni* 15, 117- 175.
- Holodňák, P. 2004: Očihov, *Výzkumy v Čechách* 2003, 191–192.
- 2006: Labyrintem žateckého pravěku. Ústí nad Labem.
- Hradec, J. 1937: Kostel, farnost a rychta ve Pšově, *Krajem Lučanů* 11, 10–15.
- Chotěbor, P. 1989: Nejstarší období výstavby českých tvrzí (do pol. 14. stol.), *Archaeologia historica* 14, 257-270.

- Chotěbor, P. – Smetánka, Z. 1985: Panské dvory na české středověké vesnici, Archaeologia historica 10, 47–56.*
- Kašička, F. 1985: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách, Archaeologia historica 10, 57–65*
- Kincl, J. 1978: Dva testamenty šlechtice Kojaty, Acta Universitatis Carolinae – Iuridica 3, 301–320.*
- Klápště, J. 1983: Studie o středověké studně z Mostu, Památky archeologické 74, 443–526.*
- *1994a: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.*
 - *1994b: Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: Mediaevalia archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2, Praha, 9–59.*
 - *1997: Proměny keramiky ve středověkém městě Mostě, Archaeologia historica 5, 163–174.*
 - *1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, Archeologické rozhledy 50, 138–158.*
 - *1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, Archeologické rozhledy 51, 774–787, 789–808.*
 - *2002: Keramika. In: J. Klápště ed., Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226). Mediaevalia archaeologica 4, Praha – Most, 10–34.*
 - *2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.*
 - *2010: Boemia plena ecclesiis et religione divina. In: M. Studničková (ed.), Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis, Praha, 217–227.*
 - *2013: Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří, Archaeologia historica 65, 321–372.*
- Klír, T. – Vojtěchovský, T. 2013: Sídelní kontext venkovské sakrální architektury Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy, Archaeologia historica 65, 327–353.*
- Klsák, J. 1997: Archeologické výzkumy muzea v Karlových Varech v roce 1997, VII. Historický seminář K. Nejdla, 11–13.*
- Koutecký, D. 2005: Halštatské hradiště Rubín, k. ú. Pšov, Ústecký kraj, Archeologické rozhledy 57, 147–166.*
- Krumphanzlová, Z. 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. – 11. věku v Čechách, Památky archeologické 65, 34–110.*
- Kruta, V. 1973: Pšov, okr. Louny. In: Výzkumy v Čechách 1970, Praha, 128–129.*
- Křivánek, R. 2013: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č.713053/13 na lokalitě Podbořany a Pšov, okr. Louny. Praha.*

- Kubů, F. 1990: Druhá křížová výprava proti husitům roku 1421, Minulostí západočeského kraje 26, 113-121.*
- Kuča, K. 2000: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV. Praha.*
- 2002: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku V. Praha.
 - 2011: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VIII. Praha.
- Lehner, F. J. 1888: Kostel sv. Jakuba Většího ve Vroutku, Method 14, 121–127.*
- Líbal, D. 1949: O skupině českých pozdně románských kostelů. In: Cestami umění. Sborník k počtě šedesátých narozenin Antonína Matějčka, Praha, 57–66.*
- 1974: Recenze práce Anežky Merhautové, Raně středověká architektura v Čechách, Umění 22, 160–175.
 - 2001: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha.
- Linksfeilerová, D. – Bubeník, J. 1967: Přehled záchranných výzkumů a průzkumů muzea v Žatci. In: Přehled záchranných výzkumů v některých okresech Severočeského kraje I, Liberec, 18–21.*
- Lissek, P. 2005: Záchranný archeologický výzkum splašková kanalizace Vroutek 2003. Závěrečná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu pro investora obec Vroutek. Most.*
- 2009: Vroutek, nepublikovaný článek.
- Lutovský, M. 2001: Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.*
- 2009: Raně středověká archeologie v Čechách. Úvod do studia. Hradec Králové.
- Lutovský, M. – Profantová, N. 1995: Sámova říše. Praha.*
- Marešová, B. 2008: Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk ukládání mincí do hrobů), Studia Mediaevalia Pragensia 8, 7–44.*
- Meduna, P. – Černá, E. 1992: Ke struktuře osídlení raného středověku v SZ Čechách: Výzkum Pětipeské pánve, Archeologické rozhledy 44, 77–93.*
- Merhautová, A. 1959: Cizí podněty a domácí tradice v románské architektuře sz. Čech, Umění 7, 228–253.*
- 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
- Merhautová-Livorová, A. 1955: Románské drobnosti, Zprávy památkové péče 15, 196.*
- Mrázek, J. 1930: Rozbor jmen vesnic a měst na Podbořansku. Louny.*
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1983: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha.*
- Nechvátal, B. – Radoměský, P. 1963: Archeologický výzkum na tvrzi v Tleskách u Jesenice (okr. Rakovník), Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských 132, 4-13.*

- Neuhäuslová, Z. a kol. 2001: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Praha.*
- Nodl, M. (red.) 1998: Encyklopedie českých tvrzí I. Praha.*
- 2000: Encyklopedie českých tvrzí. II. díl. Praha.
 - 2005: Encyklopedie českých tvrzí. III. díl. Praha.
- Ottová, M. 2012: Zelení muži a ženy na hranicích posvátného prostoru, Svorník 10, 124–128.*
- Ottův slovník naučný: Díl 4, Sdružení pro Ottův slovník naučný, fotoreprint pův. vydání z roku 1891, Praha 1997.*
- Palacký, F. 1842: Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. Erste Lieferung. Prag.*
- 1848: Popis království Českého. Praha.
- Pešta, J. 2000: Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech, Průzkumy Památek 7, 153–168.*
- 2009: Encyklopedie českých vesnic. Díl IV. Ústecký kraj. Praha.
- Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země české. Díl III. Čechy za doby knížecí. Sv. 1. Část archeologická. Praha.*
- Plaček, M. 2008: Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí, Archaeologia historica 33, 209–220.*
- Pleiner, R. 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic, Památky archeologické 60, 533–571.*
- Plesl, E. – Hájek, L. – Martínek, J. 1983: Pravěk Karlovarska a Sokolovska. Karlovy vary.*
- Poche, E. a kol. 1977: Umělecké památky Čech 1 (A-J). Praha.*
- 1978: Umělecké památky Čech 2 (K-O). Praha.
 - 1980: Umělecké památky Čech 3 (P-Š). Praha.
 - 1982: Umělecké památky Čech 4 (T-Ž). Praha.
- Preidel, H. 1937: Der Berg Rubin bei Podersam im Spiegel der Steiner – Sammlung. Ein Beitrag zur Vor- und Frühgeschichte des Saazer Landes. In: Heimat und Volk, Forschungsbeiträge zur sudetendeutschen Geschichte, Brünn, Prag, Leipzig, Wien, 59–78.*
- 1945: Soupisy pravěkých a raně středověkých nalezišť v Čechách do roku 1945, část „Slawische Kultur“, strojopis M Žatec, opisy archiv NZ AÚ Praha, expozitura AÚ Most.
- Profantová, N. 1992: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen. In: F. Daim (Hrsg.), Awarer Forschungen, Wien, 605-801.*
- 1994: K nálezům ostruh z konce 7. -9. stol. v Čechách, Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2, 60-85.

- Profantová, N. – Stolz, D. 2006: Chronologie a význam hradiště Rubín u Podbořan ve světle nových raně středověkých nálezů, Archaeologia historica 31, 165-180.*
- Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. (A-H). Praha.*
- *1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl II. (CH-L). Praha.*
 - *1951: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. (M-Ř). Praha.*
- Profous, A. – Svoboda, J. 1957: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl IV. (S-Ž). Praha.*
- Roedl, B. a kol. 1999: Okres Louny – průvodce. Louny.*
- Rott, W. 1902: Der politische Bezirk Podersam (gerichtsbezirke Podersam und Jechnitz). Eine Heimatskunde für Schule und Haus. Podersam.*
- Roubík, F. 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha.*
- Salač, V. 1990: Vývoj a struktura halštatského a laténského železářství v Podkrušnohoří ve světle nových nálezů – Die Entwicklung und Struktur der hallstatt- und latenezeitlichen Eisenverhüttung im Erzgebirgsvorland im Licht neuer Funde, Památky archeologické 81, 208–232.*
- Sedláček, A. 1905: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl třináctý. Plzeňsko a Loketsko. Praha.*
- *1908: Místopisný slovník historický Království českého. Praha.*
 - *1923: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl čtrnáctý. Litoměřicko a Žatecko. Praha.*
- Schaller, J. 1787: Topographie des Königreichs Böhmen 7. Saatz Kreis. Prag – Wien.*
- Schubert, K. 1934: Zur Geschichte der Ruine Deutsch-Rust von Pharrer Franz Fritsch. Koleschowitz. mitgeteilt durch Oberlehrer Karl Schubert, Unsere Heimat 1934, 119-123.*
- Skopec, J. 2012: Románské a raně gotické kostely na Lounsku. In: J. Havrlant a kol. (eds.), Poohří 2. Památky a společnost, Žatec, 160–178.*
- Sláma, J. 1985: K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu, Archeologické rozhledy 37, 334–342.*
- Slabý, O. 2011: Tvrz Budiš, Hláska XXII/4, 56-57.*
- Smetana, J. 2001: Podbořany, dějiny města a okolních obcí. Podbořany.*
- Smetánka, Z. – Škabrada, J. 1975: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), Archeologické rozhledy 27, 72-85.*
- Smrž, Z. – Mladý, F. 1979: Výšinní sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic, okr. Chomutov, Archeologické rozhledy 31, 27-53.*

- Sommer, P. – Štauber, B. 1983: Příspěvek k lokalizaci postoloprtského kláštera, Archeologické rozhledy 35, 540-551, 596-600.*
- Sovadina, M., 1995: Dvůr Václava I. – Der Hof König Wenzels I., Sborník archivních prací 45, 3–40.*
- Steiner, F. 1892: Der Rubin und seine Umgebung. Ein Beitrag zur Urgeschichte Böhmens, dritter Bericht, MGDB 30, 33-52.*
- *1892–1923: Altertümer 1892-1923, deníky F. Steinera, rukopis v muzeu v Chomutově.*
- Svejkovský, J. 2009: Geologie Podbořanska. Praha.*
- Sýkora, M. – Volf, M. 2006: Feudální sídlo Lina u Vrbičky (okr. Louny). In: J. Hlavová – M. Sýkora (eds.), Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1998-2002, Most, 121-131.*
- Šimák, J. V. 1938: Středověká kolonizace v zemích českých. In: J. Laichter, České dějiny, Díl 1, Praha, 504–1310.*
- Šmahel, F. 1996: Husitská revoluce 3. Kronika válečných let. Praha.*
- Štefan, I. 2010: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic, Studia mediaevalia Pragensia 9, 171–205.*
- Štefan, I. – Varadzin, L. 2005: Archeologický výzkum románského kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně u Mělníka po povodni roku 2002, Archaeologia historica 30, 403-412.*
- *2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská (eds.), Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku, Colloquia mediaevalia Pragensia 8, 33–54.*
- Tischer, A. 1878: Ueber prähistorischen Wohn- und Begräbnissplätze aus dem mittleren Goldbachgebiete in Böhmen, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 8, 1–10.*
- Tomášek, M. 2007: Půdy České republiky. Praha.*
- Trnka, R. – Zelenka, A. 2012: Vrcholně středověké osídlení na katastru Horní Břízy, okr. Plzeň-sever, Archeologie západních Čech 4, 53-89.*
- Turek, R. 1952: Kmenová území v Čechách, Časopis Národního muzea, Oddíl věd společenských 121, 3-46.*
- Úlovec, J. 1995a: Zaniklý hrad Křečov. Příspěvek k jeho dějinám a architektonické podobě, Sborník okresního archivu v Lounech 7, 43-64.*
- *1995b: Příspěvek k dějinám a stavební podobě tvrze v Hlubanech, Sborník okresního archivu v Lounech 7, 65- 86.*
 - *2003: Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech. Praha.*

- Velínský, T. 1992: Hradišci Všebor a Kojata a počátky vrcholně středověkého Mostu, Český časopis historický 90, 321–334.*
- 1995: K problematice rané kolonizace 12. století v České středohoří a vzniku feudální pozemkové držby, *Mediaevalia historica bohemia* 4, 81-123.
 - 1998: *Trans montes, ad fontes!* (Přes hory, k pramenům!). K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. Most.
 - 1999: Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách, *Mediaevalia historica bohemia* 6, 7-64.
 - 2002: Hradišci páni z Rýzmburka. Praha.
 - 2011: *Exegi monumentum: svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově.* In: E. Doležalová – P. Meduna, *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnítí*, Praha, 67–84.
 - 2013: Páni ze Svojšína. Rod velmožů, pánů a rytířů z povodí řeky Mže. Ústí nad Labem.
- Vlček, V. (ed.) 1984: Zeměpisný lexikon ČSR. Vodní toky a nádrže. Praha.*
- Vocel, J. E. 1856–1857: Kostely románského slohu v Čechách, Památky archeologické 2, 118–124.*
- Volf, M. 2012a: Blšany – Očihov, okr. Louny.* In: E. Černá – J. Kuljavceca Hlavová – M. Sýkora (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2009–2010*, Most, 265.
- 2012b: Hlubany, okr. Louny. In: E. Černá – J. Kuljavceca Hlavová – M. Sýkora (eds.), *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2009–2010*, Most, 280.
 - 2014: Historická zmínka o tzv. křimovském újezdě v zrcadle archeologický pramenů, v tisku.
- Wettengl, L. 1991: Hrad Křečov, České památky 2/2, 8-9.*
- 1993: Hrad Křečov na Podbořansku, *Hláska IV*, 37-38.
- Zeman, L. 2013: Komponovaná krajina Valečska. Barokní makrokosmos a mikrokosmos transformovaný v přírodně krajinářský okrasný statek, Sborník muzea Karlovarského kraje 21, 29–52.*
- Zoubek, F. J. 1874: Příspěvky místopisné: Buškovice, Památky archeologické 9, 448–449.*
- Žemlička, J. 1978: K charakteristice středověké kolonizace v Čechách, Československý časopis historický 26, 58-81.*
- 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.
 - 1983: Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol., *Historická geografie 21, 117–132.*
 - 1990: K počátkům a rozrodu Hradišiců, *Folia historica bohemia 13, 7–41.*

- 1997: Čechy v době knížecí. Praha.
- 2002: Počátky Čech královských. 1198–1253. Proměna státu a společnosti. Praha.

<http://www.ocihov.cz/> 27. 2. 2014

<http://www.vroutek.net/> 7. 6. 2013

Prameny

AČ: Archiv český, díl 2, ed. F. Palacký, Praha 1842; díl 3, ed. F. Palacký, Praha 1844; díl 8, red. J. Kalousek, Praha 1888; díl 19, red. J. Kalousek, Praha 1913; díl 26, red. J. Kalousek, Praha 1909; díl 36, ed. G. Friedrich, Praha 1941.

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, T. I, ed. G. Friedrich, Pragae 1904–1907; T. II, ed. G. Friedrich, Pragae 1912; T. III/1-2, edd. G. Friedrich – Z. Kristen, Pragae 1942–1962; T. IV/1-2, edd. J. Šebánek – S. Dušková, Pragae 1962-1965.

DD: 1. kniha pohonná, ed. G. Friedrich, Praha 1929; 2. kniha pohonná, ed. G. Friedrich, Praha 1944.

DZ: Desky zemské. Citováno podle *Heber 2006, Profous 1947, Sedláček 1923*.

LC: Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim, T. I/2, ed. F. A. Tingl, Praha 1874; T. VI, ed. J. Emler, Praha 1883.

LE: Libri erectionum, L. I, ed. C. Borový, Praha 1875; L. III, ed. C. Borový, Praha 1879; L. VI, ed. Podlaha, Praha 1917, 1927.

MVB: Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II, ed. J. B. Novák, Praha 1907; V, ed. K. Krofta, Praha 1903, 1905.

TK: Tereziánský katastr český, sv. 2, Rustikál (kraje K-Ž), ed. A. Chalupa a kol., Praha 1966; sv. 3, Dominikál, ed. P. Burdová a kol., Praha 1970.

RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, T. I, ed. K. J. Erben, Pragae 1855; T. II, ed. J. Emler, Pragae 1882; T. III, ed. J. Emler, Praha 1890; T. IV, ed. J. Emler, Praha 1892.

RDP: Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diocézí pražské, ed. W. W. Tomek, Praha 1873.